

**T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK AİLESİNDE SELÇUKLU DÖNEMİNİN SONUNA KADAR KADININ
KONUMU VE ÖNEMİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve DEVECİOĞLU

**Tarih Ana Bilim Dalı
Tarih Programı**

Şubat, 2021

**T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TÜRK AİLESİNDE SELÇUKLU DÖNEMİNİN SONUNA KADAR KADININ
KONUMU VE ÖNEMİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Merve DEVECİOĞLU
(Y1712.370007)**

**Tarih Ana Bilim Dalı
Tarih Programı**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Elvin YILDIRIM

Şubat, 2021

ONAY FORMU

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türk Ailesinde Selçuklu Döneminin Sonuna Kadar Kadının Konumu Ve Öneminin İncelenmesi” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve etik geleneklere aykırı düşecek bir davranışımın olmadığını, tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tez çalışmasıyla elde edilmeyen bütün bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Merve DEVECİOĞLU

ÖNSÖZ

Yapmış olduğumuz bu çalışmamızda İslam Öncesi ve İslam'ı kabul eden İlk Müslüman Türk Devletlerinin toplum yapısında kadının durumunu ele almaya çalıştık. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türk adının ortaya çıkışı ve İslamiyet öncesi Türklerin devletleşme süreci ve bu süreç içerisinde kadının rolüne yer vermeye çalıştık. Aynı zamanda kadının toplum içerisindeki rolünü, toplumun kadına karşı tutumuna yer vermeye gayret gösterdik. Gerek devlet yapısında gerek sosyo-kültürel yapıda kadının durumunu bu çalışmamızda gözler önüne sermeye çalıştık. Bu çalışmayı yaparken elimizden geldiğince ana kaynakları kullanmaya gayret ettik. Gerek Orhun Yazıtları gerek Yaratılış, Manas ve diğer Türk destanları çalışmamıza büyük bir katkı sağlamıştır.

İkinci bölümümüzde ise İslamiyet'in zuhuru Arap toplumunda cahiliye döneminde kadının konumu ve Türklerin İslamlaşma süreci hakkında bilgilere yer vermeye çalıştık. Bununla birlikte İslamiyet ile birlikte kadının hak ve sorumluluklarına ve İslamiyet'in kadına sunmuş olduğu haklara değinmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise Türk toplum yapısının ise İslamiyet ile nasıl şekil aldığını ve kültürel olarak ne gibi değişimlere uğradığını ayrıca Türk-İslam Devletlerinde kadının durumuna yer vermeye çalıştık. Fakat bu kısma geçmeden önce devletlerin siyasi teşekkülleri hakkında kısa malumatlar vermeye gayret gösterdik. Bu malumatlardan sonra kadının idari hayatta nasıl bir konuma sahip olduğunu, ne gibi haklara sahip olduklarını ve siyasi olarak ne kadar aktif olduklarını göstermeye çalıştık. Türk kadının gerek siyasi alanda gerekse sosyal alanda nasıl haklara sahip olduğunu özellikle saray kadınlarının etkili bir nüfuza sahip olduklarını ve bu durumu hükümdarın yanında nasıl kullandıklarını ifade etmeye çalıştık. Mümkün olduğunca dönemin ana kaynaklarına ve değerli tarihçilerimizin alan için yaptıkları araştırma eserlerinden yararlanmaya gayret gösterdik.

Çalışmamızın sürecinde ilgi ve alakaları için İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölüm Başkanımız ve değerli hocamız Prof. Dr. Abdulhaluk Mehmet ÇAY'a bununla birlikte bilgi ve kütüphane birikimini, yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Elvin YILDIRIM'a, teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca gerek lisans dönemimde gerekse lisansüstü öğrencilik dönemim boyunca bilgi birikimlerini esirgemeyen tüm hocalarıma, son olarak da her zaman yanımda olan, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli aileme ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ocak, 2021 Merve DEVECİOĞLU

Öğretmen

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR	xi
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT	xv
1. GİRİŞ	1
2. İSLAM ÖNCESİ TÜRK TARİHİ VE TÜRK KADININA BAKIŞ.....	1
2.1 Türk Adının Ortaya Çıkışı, Manası ve İslamiyet Öncesi Türk TarihineKısa Bir Bakış	1
2.2 İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinin Siyasi Ve Sosyal Yapısı	7
2.3 İslamiyet Öncesi Türk Toplumunda Kadının Durumu	10
3. TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ VE TÜRKLERİN İSLAMI KABUL SÜRECİ..	43
3.1 İslamiyet’in Doğuşu ve İslamiyet’te Kadının Yeri	43
3.2 Hz. Muhammed ve HulefayıRaşid’in Döneminde Türk-Arap İlişkiler.....	51
3.3 Türklerin İslamı Kabul Süreci.....	54
4. İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNİN AİLE YAPISINDA KADININ ROLÜ.....	61
4.1 İtil Bulgarları’nın Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın.....	61
4.2 Karahanlı Devleti’nin Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın	68
4.3 Gazneliler Devleti’nin Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın	73
4.4 Büyük Selçuklu Devleti’nin Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın.....	79
4.5 Harezmsahlr Devletinin Siyasi ve Toplumsal Yapısında Kadının Durumu ...	87
4.6 Türkiye Selçuklu Devleti’nin Siyasi ve Toplumsal Yapısında Kadının Durumu	89
5. SONUÇ	101
KAYNAKÇA.....	105
ÖZGEÇMİŞ	117

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser.
a.g.m.	: adı geçen makale.
A.y.	: Aynı yerde
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.T.C.F.T.	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Hızr.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan Önce
s.	: sayfa sayısı
Sa.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Terc.	: tercüme eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Y.y.	: Yüzyıl
Yay.	: Yayınları

TÜRK AİLESİNDE SELÇUKLU DÖNEMİNİN SONUNA KADAR KADININ KONUMU VE ÖNEMİNİN İNCELENMESİ

ÖZET

Türklerin anayurdu olan Türkistan coğrafyasında hayatlarını sürdürdüklerini hayatlarına yön veren en önemli unsurlardan birinin Bozkır Kültürü olduğunu görmekteyiz. Konar göçer hayat şeklini benimsemiş, coğrafyaya ve göre ise yerleşik yaşama geçmiş, genel ekonomik gelirinin hayvancılık üzerine kurulu olduğunu fakat zaman ve mekâna göre farklılıklar arz edebilen köklü bir tarihe sahip olan Türklerin erken devirlerinde başta Çinliler olmak üzere siyasi bağlantıları bulunan ve komşuluk ilişkileri bulunan diğer milletlerin tarihi kayıtlarında ve elbette kendilerine ait tarihi kayıtlarında ve eserlerinde pek çok malumat bulabilmekteyiz. Onlar hakkında birçok efsanevi anlatılara rastlanmış, ülkelerine pek çok seyyah gitmiş ve seyahatnamelerine Türkler ve onların yaşantıları hakkında gördüklerini yazmıştır. Bununla birlikte çok geniş bir coğrafyayı hâkimiyetleri altında tutan Türklerin kahramanlıklarının anlatıldığı pek çok Destan dilden dile yayılarak günümüze kadar gelmiş, kaynaklarda kayda geçirilmiştir. Türkler hakkındaki bu eserlerde İslamiyet öncesi ve İslam'ın kabulünün ardından Türk kadınına saygıdeğer, ulu bir kimlik atfedildiği görülmektedir.

Kaynaklarda her zaman Türk kadınının temiz, zarafet sahibi, güzel, tertipli olarak tanımlanmış ve erkekler tarafından itibar gördükleri ve kendilerine hürmet edildiği görülmektedir. Bununla birlikte diğer toplumlarda kadının hor ve hakir görüldüğü, sosyal haklardan mahrum bırakıldığı tespit edilmiştir. Türk Hakanı yanında kadının eşit haklara sahip olduğunu, aynı saygı ve hürmeti gördüğünü anlamaktayız. Türk kadınının devletin en üst kademesi olan Hakan ile birlikte yönetim meclislerinde yer aldığı ve burada oy hakkına sahip olduğunu görmekteyiz. Kaynaklarda Türk kadınının savaşçı kimliğine, annelik kimliğine, eş kimliğine ışık tutan önemli malumatların olduğu açıkça ortadadır. Bu durum İslam Öncesi dönemde olduğu gibi İslam'ın kabulünden sonra da aynı şekilde devam etmiştir. İslamiyet'in Türk topraklarına zuhuru ile birlikte kadının ne sosyal hayatından ne de siyasi durumundan hiçbir şey kaybetmediği anlaşılmaktadır. Selçukluların meclislerinde yer almamış olmasına rağmen Sultanın üzerinde üstün bir etkiye sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Türk siyasi yapısında etkin bir rol oynayan kadının, zaman zaman isyanlarda yer aldığı hatta bu isyanların yönetici kadrosunda bulunduğunu görmekteyiz. Türk kadını bulunduğu dönemin şartlarına göre sosyal hayatta varlığını aktif bir şekilde devam ettirmiş, toplumun içerisinde belli başlı kollarda üretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Bununla birlikte Türk kadını dönemin getirdiği bir gereklilik olarak dini zümreler içerisinde yer almış hatta bu zümrelerde erkeklerle eşit konumda çeşitli görevleri üstlendiği görülmüştür. Savaşçı kimliğinin yalnızca erkeğe atfedilmediğini kadın savaşçıların da dönemin tarihi kayıtlarında yer aldığını söylemek mümkündür. Türk kadını İslamiyet öncesinde olduğu gibi İslamiyet'in kabulünden sonra da savaşçı yapısını korumuş ve pek çok savaşta ve muhasarada ön safta yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk, Bozkır Kültürü, Türk Kültürü, Kadın, Hatun, Türk İslam Devletleri.*

RESEARCH OF THE POSITION AND IMPORTANCE OF WOMEN IN THE TURKIC FAMILY UNTIL THE END OF SELJUK PERIOD

ABSTRACT

We see that moorland culture is one of the most significant factors that guide their lives in Turkestan, which is the homeland of Turks. In the early period of Turks, who have deep-rooted history, we can find a lot of information in the historical records and works of other nations with political connections and neighborly relations, especially Chinese. Many legendary narratives have been found about them, many travellers have gone to their countries and wrote about the Turks and their lives in their travel books. In addition, many epics that depict the heroism of Turks, who dominated a wide geography, have spread to get about and have been recorded in the sources. In these works about Turks, it is seen that a respectable and great identity is attributed to Turkish women before Islam and after the acceptance of Islam. In the sources Turkish women have always been described as clean, graceful, beautiful, neat and it is seen that Turkish women are respected by men. However, in other societies, it has been found that women are despised and deprived of social rights. We understand that women have equal rights and the same respect together with the Turkish Khan. We see that Turkish women, together with Khan who was the highest level of the state, took part in the administrative councils and have the right to vote here. It is obvious that there are significant informations shedding light on the warrior identity, maternal identity and spouse identity of the Turkish woman in the sources. This situation continued in the same way after the acceptance of Islam as in the Pre-Islam period. With the emergence of Islam in Turkish territories, it is understood that women have not lost anything from either social life or political status. It should be mentioned that although she was not included in the Seljuk assemblies, she had a superior influence on the Sultan. We see that the women who played an active role in the Turkish political structure, took part in the riots at times and even was in the management group of these riots. Turkish women actively continued their existence in social life according to the conditions of the period they were in and she continued her production activities in certain branches of society. Besides, because of the necessity by the period, Turkish women were included in religious groups and even it was observed that they undertook various duties in equal positions with men. It is possible to say that the warrior identity is not only attributed to men but also amazons in the historical records of the period. Turkish women preserved their warrior identity after the acceptance of Islam, as they were before Islam, and was in the front line in many wars and sieges.

Keywords: *Turk, Steppe Culture, Woman, Khatun, Turkic Islamic States.*

1. GİRİŞ

Türk adının muhteviyatı, ortaya çıkışı ve anlamı hakkında tarihi süreç içerisinde birçok görüşün ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu durum Türklerin kadim bir millet oluşundan ileri gelmektedir¹. Bu bakımdan Türk adına dair araştırmalar en erken devirdeki kaynaklar esas alınarak yapılmaktadır. Bunların başında Çin, Bizans, Hind, İran, Arap kaynakları gelmektedir. Söz konusu bu milletlere ait tarihi kayıtlarda ve hatta antik dönem kayıtlarında Türk adının tarihi süreçte ortaya çıkışı veya Türk adı ile ilişkili olduğu düşünülen çeşitli bilgilere rastlanmaktadır. Çin kaynakları üzerine çalışmalar yapan Ahmet Taşağıl Türk adının tarihte kurulan ve ilk Türk adını alan Göktürk Devleti ile resmiyet kazandığı ifade etmektedir².

Türklerin yaşadığı coğrafya denilince akla gelen ilk olarak Türkistan olarak adlandırılan Tanrı dağlarının kuzeyinde ve güneyinde yer alan kısımları olarak ifade edilmektedir³. Tanrı dağlarının güneyinde yer alan kısım günümüzde Doğu Türkistan, kuzeyinde yer alan kısım ise, Cungarya stepleri, İrtiş havzası ile Altay dağları olarak ifade edilmektedir⁴. B. Ögel'e göre, Türklerin yaşadıkları bu coğrafya çevresinde bulunan çeşitli kültürlerle rağmen kendilerine has bir kültürle yaşamlarını sürdüren ve Mongoloid ırkların yaşadıkları bölgeye düzenledikleri akınlar neticesinde bu ırkın batıya doğru kaymasına sebep olanların Türklerin atalarıydılar⁵. Tarihi kayıtlarda yer alan Türklerin ana yurdundan ayrılışları da ilk olarak M.Ö. 1700'lü yıllarda Altay ve Tanrı Dağları'na olduğu ifade edilmektedir. Türklerin gerçekleştirmiş oldukları göç hareketleri her zaman toplu bir şekilde yapmış olmaları ve bu durumun onların en karakteristik bir özelliği olarak ifade edildiği

¹ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 43.

² Ahmet Taşağıl, "Türk", TDV İslam Ansiklopedisi, C.:41, İstanbul, 2012. s.474.

³ Bahaeddin Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 1.

⁴ Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, s. 1.

⁵ Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, s. 1.

görülmektedir⁶.Türklerin ana yurdu olarak tanımlanan bu coğrafya da çeşitli Türk kültürlerine rastlandığı belirtilmektedir⁷. Bunlar Anav Kültürü, Afanesyovo Kültürü, Andronovo Kültürü, Karasuk Kültürü, Tagar ve Taştık Kültürü olup atlı-konar göçer Türklerin yurt edindikleri coğrafyada kurulan ilk medeniyetler olduğu bilinmektedir⁸.

Yazılı tarihi kayıtların düzenli olarak kaydedilmeye başlanması ile siyasi teşekkülü bakımından kurulan ilk devletin Asya Hun Devleti olduğu görülmektedir. Asya Hun devletinin ardından kurulan Türk devletleri de bölgedeki varlıklarını ve cihanşümul devlet kurma yolundaki emellerini devam ettirdiklerini bilmekteyiz. Bu durumu sağlayan en temel unsur onların teşkilatçı yapılarından gelmektedir. Türk devletleri tarih boyunca teşkilatçı özelliklerini korumuş, var olan kurumları ile devlet idaresini sağlamışlardır. Kaynaklarda görülen çeşitli unvanlar onların belli bir idari yapıya sahip, teşkilatlarının bulunduklarını göstermektedir. Bu yapı içerisinde idari, siyasi, iktisadi, askeri hayatta Türk kadınının yüksek bir konuma sahip olduğu ve bu konumunu da şartlar ne olursa olsun koruduğu açıkça görülmektedir. İfade ettiğimiz gibi toplum içerisinde veya devletin yetkili kademelerinde Türk kadınının varlığına rastlamak mümkündür. Türk toplum yapısında kadın olması gereken tüm hakların sahibi olarak karşımıza çıkmış ve bu durumun günümüze ulaşmasında tarihi kayıtlar, mitolojik destanlar, arkeolojik kazıların önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir.

Eski Türk devletlerinin toplum yapısının temelini aile oluşturmaktadır. Öyle ki aile, devletin en temel yapı taşı olarak anlaşılmaktadır. Ailenin oluşumunda kadın ve erkek eşit haklara sahip iki birey olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarih boyunca kadınlar pek çok toplum içerisinde dışlanmış, hor görülmüş, ezilmiş iken Türk toplum yaşantısında bu durumun aksine kadın yüceltilen bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kadını sadık bir eş, çilekeş, cefakâr bir ana, vefalı bir kız kardeş olarak tanımlanmaktadır. Türk kadını ahlaklı, faziletli, namuslu, onurlu duruşu ile Türk Kültürü'nün mimarı, nesillere kültür aktarımını

⁶Taşagıl, “Türk”, s. 474.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, s. 1-403.

⁸ Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri-1**, s. 14-18.

sağlayan kişi olarak ifade edilmektedir⁹. Bununla birlikte ailedeki karı-koca arasındaki ilişki ile devletteki hatun-hakan ilişkisi arasında bir fark görülmemektedir. Türk tarihine ışık tutan en önemli kayıtlardan biri olan Orhun Yazıtlarında geçen kağan ile birlikte *katun* unvanının da zikredilmesi devlet işlerinde kadının konumunu açıkça göstermektedir¹⁰. Eski Türk toplumlarında Tanrı'nın saygın ve seçkin kişilere vermiş olduğu “kut'un” “bahtın” ve “talihin” kadınlardan / analardan geldiğine inanıldığı ifade edilmektedir¹¹.

Tarihi vesikalardan anlaşılacağı üzere kadın hem yönetim hem de toplum içerisinde önemli bir statüye sahiptir. Kadınların bulundukları toplum içerisinde serbest bir hayata sahip oldukları gibi gerekli görüldüğü takdirde erkeklerin görevlerini de üstlenebilme kabiliyetine sahip olduklarını görmek mümkündür. Bu kabiliyetler arasında ata binebilme, ok atma, avlanabilme, düşmanla dövüşebilmenin olduğu görülmektedir¹².

Araplar ve Türkler arasındaki ilk münasebetin nerede ve ne zaman olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte VII. asrın ilk yarısında Ceyhun nehrini geçerek Maveräünnehir'in iç kısımların doğru ilerleyen Arap kuvvetlerinin, Türk hakanı To-lu Han ile karşılaştığı ifade edilmekte fakat Arapların Türkler ile ilk münasebetleri Arabistan'da Cahiliye olarak adlandırılan döneme tekabül ettiği anlaşılmaktadır¹³. Bu çerçevede Cahiliye dönemi Arap edebiyatında yer alan şiirler de Türkler hakkındaki ifadelerden anlaşılacağı üzere Arapların Cahiliye döneminde onlar hakkında bilgi sahibi oldukları görülmektedir. Hz. Peygamberin de Türkler ile ticaret aracılığıyla tanıştığı hatta onlardan birkaç Türkçe kelime öğrendiği ifade edilmektedir¹⁴. Araplar ile Türkler arasında ilişki kurulmama sebepleri ise Z. Kitapçı'ya göre, Arabistan'ın coğrafi konumu, dünya kıtalarında cereyan eden gelişmelerden habersiz kalması, Türklerin göç

⁹ Esmâ Şimşek, “Halk Anlatılarında Cinsiyet Ayrımı Ötesinde İnsan Anlayışı ve Kadının Yeri”, **Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi**, Yıl.: 7, Sa.:39, Ankara, 2016, s. 9.

¹⁰ Mehmet Turgut Berbercan, “İslam Öncesi Türk Metinlerinde ‘Kız’ ve ‘Kadın’”, **Journal of OldTurkicStudies**, C.: 1, Sa.:1, 2017, s. 9.

¹¹ Semra Alyılmaz, Cengiz Alyılmaz, “Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sa.: 3/4, 2014, s. 7.

¹² Menekşe Avcı, “İslam Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 4.

¹³ Zekeriyâ Kitapçı, **Araplar'ın Türkistan'a Girişi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 27.

¹⁴ Kitapçı, **Araplar'ın Türkistan'a Girişi**, s. 33.

yolları dışında kalmaları ve Türklerin düzenlediği akınlar için Arabistan topraklarının verimli olmaması şeklindedir¹⁵.

Hız. Ömer döneminde İslam ordularının Suriye üzerinden Bizans'a karşı üstün başarılar kazandıktan sonra yönünü İran'a çevirdiği ifade edilmektedir. Hız. Ömer idaresinde altında bulunan komutanların çeşitli akınlara gönderildiği ve bu akınlar gerçekleştirilirken Ceyhun nehrinin geçilmemesinin emrinin verildiği fakat Horasan'a gönderilen Arap valilerin bu emri dikkate almayarak çeşitli akınlar düzenledikleri görülmektedir¹⁶. Türk Arap münasebetleri zaman içerisinde önce Emevi Devleti ardından Abbasi Devleti döneminde giderek artmıştır. Dönemin İslam devletlerinden olan Emevilerin uyguladıkları politika ve izledikleri siyasi yol Türkler ile olumlu münasebetlerin oluşmasına engel olmuştur. Abbasi Devleti devrinde bu durum yerini dostluğa hatta zaman zaman evlilik tesis edilmesi yolu ile akrabalığa bırakmıştır. Asıl konumuz olan Türk kadınının hilafet sarayına bu dönemde intisap ettiği görülmektedir. Abbasi halifesinin, Türk hükümdarının (Tuğrul Bey) yeğeni Çağrı Bey'in kızı Hatice Arslan Hatun ile evliliğinin var olan siyasi ilişkilerin pekiştirilmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Siyasi gelişmelerin yanı sıra bu evlilik ile başlayan Selçuklu-Arap münasebetlerini Türk aristokrat hatunların güçlendirdiği açık görülmektedir¹⁷.

Tüm bu ilişkilere rağmen tarihi kaynaklar İslam'ı kabul eden ilk Türk devletinin İtil Bulgarları olduğu kabul edilmekte ve ardından Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu, Harezmsahlar ve Türkiye Selçuklu Devletinin Türkistan topraklarında İslam ile şereflenen ilk Müslüman Türk devletleri oldukları kabul edilmektedir. Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte, bazı bölgelerde dinin gerektirdiği sebeplerden ötürü kadın toplumda geri planda durmaya başlarken, eski Türk toplum yapısının ve yaşantısının büyük oranda kadının toplum içerisindeki konumunu ve etkisini koruduğu görülmektedir. Kurulan Türk-İslam devletleri de bu duruma açık bir misal teşkil etmektedir. Türklerin İslamiyet'in kabulünden sonra Arap ve İran kültürleri ile etkileşime girdikleri göz ardı edilemez bir gerçektir. Bu nedenle bazı bölgelerde yaşayan Türk topluluklarında

¹⁵ Kitapçı, a.g.e., s. 27-28.

¹⁶ Zekeriyâ Kitapçı, **İlk Müslüman Türk Hükümdarları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s. 15.

¹⁷ Zekeriyâ Kitapçı, **Abbasi Hilafetinde Selçuklu Hatunları ve Türk Sultanları**, s. 19.

kadının konumunun eskisi gibi olmadığını görmek mümkündür. Türk Ailesinde Kadının Konumu ve Önemi başlıklı tezimiz boyunca yaptığımız araştırmaya göre İslam öncesi ve Türk İslam devletlerinin gerek siyasi teşekküllerinde gerekse sosyal yaşantılarında kadının konumunun eskisinden bir farkı olmadığı görülmektedir. İslam öncesi dönemde düzenlenen kurultayda Kağanın yanında Hatun bulunması geleneğinin İslam'ın kabulü sonrasında divandaki saray toplantılarında aynı şekilde uygulandığı görülmese de bu dönemde de Türk hatununun siyaset üzerinde etkin bir rol oynadığı açıkça görülmektedir.

2. İSLAM ÖNCESİ TÜRK TARİHİ VE TÜRK KADININA BAKIŞ

2.1 Türk Adının Ortaya Çıkışı, Manası ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihine Kısa Bir Bakış

İslam öncesi Türk tarihi hakkında pek çok araştırmalar yapılmıştır. Gerek Türk tarihçiler gerekse batılı tarihçiler yaptıkları araştırmalar ile farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Burada da şunu ifade etmek gerekir ki Türk boyları yalnız Türkistan coğrafyasında değil bununla birlikte Kafkaslar ve de Karadeniz'in kuzeyinden Macaristan Havzası'na kadar geniş bir bölgeye yayıldıkları için geniş bir sahada incelenmişlerdir¹⁸. Türk tarihinin tam olarak ne zaman başladığına dair kesin bilgiler maalesef tam anlamıyla elde edilememiş ve bu durum hakkında tarihçiler tarafından çeşitli fikirler ortaya konulmuştur. Bu konuyu tarihçiler farklı yönler ile ele almaya gayret göstermiştir. Kimisi kazı çalışmalarını, kimisi Türk dilini, kimisi ise İslam kaynaklarında yer alan mitolojik öğeleri esas alarak Türkün tarihin başlangıcından itibaren var olduğunu ileri sürmüşlerdir¹⁹.

Türk adının ortaya çıkışı hakkında tarihçiler tarafından çeşitli iddialar ortaya atılmış veya yaygın olarak kabul edilen bir görüşe göre Türk adı VI. yy.'da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Türk adının çok daha öncelere, bin yıllarına kadar eskiye gittiği görüşünü ortaya koyan bilim adamları da mevcuttur²⁰. Türk adı ile ilgili IV. ve V. yy.'da çeşitli kayıtların bulunduğu kabul gören genel görüş arasında yer alsa da verilen malumatlar bazı bilim adamları tarafından şüpheyile yaklaşılması gereken bir husus olarak belirtilmiştir. Buna göre, Tuncer Baykara,

¹⁸ Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, s. 36.

¹⁹ Özkan İzgi, "Orta Asya'nın En Eski Kültürleri Ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.:1., s. 680-681.

²⁰ Tuncer Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları", **Türkler Ansiklopedisi**, C.:1., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.279.

VI. yüzyılda ortaya çıkan bir kavramın kesin olarak az dört-beş asır kadar devam eden bir hazırlık döneminin olması gerektiğini belirtmektedir²¹.

Türk adının tarihi kaynaklarda görünümü üzerine ortaya atılan iddialara en eski tarihlerden başlamak gerekirse Ahmet Taşağıl, Heredotos'a dayandırılarak onun M.Ö. V. yüzyılda doğu kavimleri arasında zikrettiği Targitaların Türk olabileceği ve Türk adının en eski hali olabileceği görüşlerinin bulunduğunu belirtmektedir²². Bir diğer görüş ise Avustralyalı bilim adamı Thomaschek'ten gelmiş ve o da Heredotos'un eserinde Türk adını aramıştır. Thomaschek'e göre İskit arazilerinde bahsedilen Tyrkae (Jyrkae) adlı kavim Türk olarak tesmiye edilmiştir²³. Buna müteakip Tevrat'ta adı zikredilen Yafes'in torunu olan Togharma, İskit topraklarında yaşadığı ifade edilen Tyrkaeler, eski Hint kaynaklarında görülen Turukhalar, Thraklar ve Troialılarında Türk adı ile alakalı olabileceği iddia edilmiştir²⁴. İran kaynaklarında yer alan ZendAvesta rivayetlerinde zikredilen, Hükümdar Feridun'un oğlu Turac ve Yafes'in torunu Türk'ten türeyen nesil ile Türk adını kullanan kavmin aynı olduğu görüşleri de bulunmaktadır²⁵. Bununla birlikte İran-Turan arasındaki mücadelelerde adı geçen Türkistan'da Turan hakanı Alper Tunga²⁶, nam-ı diğer Efrasiyab'ında bir Türk başbuğu kabul edildiğidir²⁷. Taşağıl'a göre ise, Türkçede bir cins ad olarak geçen *Türk*'ün Altaylı kavimleri ifade ettiği 420 tarihine ait bir Pers metninde görmek mümkündür. Uygur Türkçesi'nden 1911 yılında çevrilen bir metinde ise Türk kelimesi güç, kuvvet anlamına gelmektedir²⁸.

Çin tarihi kaynaklarında Türk adının ortaya çıkışı ve Türk ırkının türeyişi hakkında çeşitli efsanelere yer verilmiştir. Bununla birlikte Hun Şanyüsü Motu'nun kabile adı olarak zikredilen Tu-ku'nun Türk anlamına geldiği ve bu

²¹ Baykara, **a.g.m.**, s. 79.

²² Ahmet Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017, s. 44. Ayrıca bkz. Taşağıl, "Türk", s.474.

²³ İbrahim Kafesoğlu, "Tarihte Türk Adı", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 1., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 422.

²⁴ Taşağıl, "Türk", s.467.

²⁵ Taşağıl, "Türk", s.467. Ayrıca Bkz. Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeler**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017, s. 37.

²⁶ Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir'üt-Taberi, **Tarih-i Taberi**, C. II, Ter. M. Faruk Gürtuna, Sağlam Yay., İstanbul, Yay. Yılı Yok, s. 5.

²⁷ Taşağıl, "Türk", s. 467.

²⁸ Komisyon, "Türk Dünyası Kültür Atlası İslam Öncesi Dönem", s.1. Ayrıca bkz. Taşağıl, **a.g.m.**, s. 44., Taşağıl, **a.g.m.**, s. 467. Bkz. Ömer Soner Hunkan, "Orta Asya'da X. XIII. Yüzyıllarda "Türk" Adı Üzerine Bazı Kayıtlar", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Sa.:2, Ankara, 2005, s. 5.

kelimenin M.Ö. 209 yılında mevcut olup kaynaklarda yer aldığı görüşleribazı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir²⁹. Türeyiş efsanelerinde ise Türk adının ortaya çıkışı farklı şekillerde ifade edilmiştir. Bu efsanelerden birine göre, Türklerin ataları, Yaz ve Kış Tanrıları ile evlenmiş ve bu kadınlardan dört erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda yer alan efsane bu yönüyle Oğuz Kağan Destanı'na benzetilmektedir. Efsaneye göre dört erkek çocuktan biri kuğu olup uçmuş ikinci evlat ise Kem Irmağının kıyılarına yerleşmiş ve adının Kırgız olduğu belirtilmiştir. Bu durumda ikinci çocuğun Kırgız Türklerinin ataları kabul edildiği şeklinde ifade edilmiştir. Üçüncü çocuğun ismi okunamamış ve son erkek çocuğun adı ise Türk şeklinde belirtilmiştir. Dördüncü çocuk yani Türk kardeşleri arasında en büyük olarak belirtilmektedir. Türk, halkı ile şiddetli bir kış dönemi yaşamış ve halkı soğuktan donma noktasına gelmiştir. Böyle bir durum karşısında Türk ateşi icat etmiş ve halkını donmaktan kurtarmıştır. Halkını ısıtarak beslemiş, bu yol ile oymak halkının ölmeden yaşamanın yolunu bulduğu ifade edilmektedir³⁰. Efsane bu yönüyle de İslamiyet döneminden aktarılan Yafes ve Türk'ün hayatını bizlere hatırlatmaktadır³¹. Kutsal kitaplara göre, Hz. Nuh'un çocuklarının isimleri; Ham, Sam ve Yafes'tir. Yafes'in de Türk isminde bir oğlu vardır. Hz. Nuh, yukarıda isimleri geçen oğulları arasında dünyayı paylaşmış, Türklerin atası kabul edilen Yafes'e ise Ceyhun (Amu-Derya) nehri ötesinde bulunan Orta Asya yani Türkistan dediğimiz bölgeyi yurt olarak vermiştir³². Kaşgarlı Mahmud'un Türk tarihine ve de kültürüne ışık tutan *Divan-ü Lügat-it Türk* adlı eşsiz eserinde “*Türk'ün*” Nuh'un oğlu Yafes'in adı olduğunu belirtmiştir. Yine Tanrı'nın Nuh'un oğullarına bu adı verdiğini ifade etmiştir³³. Bununla birlikte Türk'ün *vakit, kaba, cesur, sert* gibi anlamlara geldiği ifade edilmiştir. “*Türük*” adının

²⁹Taşagıl, “Türk”, s.467.

³⁰ Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2010, s. 27-28.

³¹ Aydın Taneri, **Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün**, Bilge Kültür Sanat Yay., 1. Basım, İstanbul, 2015, s. 30-31. Ayrıca bkz. Yafes efsanesi hakkında; Ebulgazi Bahadır Han, **Türklerin Soy Kütüğü Şecere'i Terakkime**, hzr.: Muharrem Ergin, Tercüman Gazetesi Yay., s. 23-24.

³² Ekrem Memiş, **Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Bazı Kesitler)**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2015, s.9. Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi–Tanrı kutsal kılası- Yalavaç Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu Türk'e ulanır. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi I**, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s.28.

³³ Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi I**, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s.352.

ise *kuvvet* anlamına geldiği görülmüştür³⁴. Kaşgarlı Mahmud, Türklerde güzellik, sevimlilik, tatlılık, edep, büyükleri ağırlamak, sözünü yerine getirmek, sadelik, yiğitlik, mertlik gibi övülmeye değer nice iyilikler görüldüğünü ifade etmiştir³⁵.

Türk adının genellikle M.S. VI. yy. ortalarında Göktürkler tarafından kurulan devlet ile ortaya çıktığı kabul edilmiş olsa da geçmişi yüzyıllar öncesine dayandığı görüşü de literatürde yerini almıştır. Fakat şunu belirtmek gerekir ki bir devlet adı olarak Türk adının ilk kez Göktürk Devleti ile tarihi kayıtlarda yerini almıştır³⁶. Orhun Yazıtlarında ise Türk adı “*Türük*” olarak³⁷, Çin kaynaklarında ise “*Tu-küe*” şeklinde zikredilmiştir³⁸. Barthold ise, Orhun Yazıtlarının sahibi olduğu kabul edilen topluluğun adının Türk olarak anıldığını ve kayıtlara da bu şekilde aktarıldıklarını ifade etmiştir³⁹.

Türk boylarının daha 6. asırdan itibaren İstemi Han yönetiminde Altaylardan Volga kıyısına kadar uzanan bir devletin varlığından söz etmek mümkündür. Türkler geçici bir süre Çin hâkimiyeti altında kaldıktan sonra bugünkü Moğolistan’da 744’e kadar varlığını koruyan ikinci Göktürk devletini kurmuşlardır ve Orhun Nehri kıyısında bulunan yazıtların bu döneme ait oldukları ortaya konulmuştur. Bozkır devletlerinin boylar halinde yaşadıkları ve bir beylik etrafında birleştikleri bilinmektedir⁴⁰. Onlar yüzyıllar boyunca Türkistan’ın idaresini hâkimiyetleri altında tutmuşlar ve bölge sürekli hareket halinde olan Türk boylarına ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafya aynı zamanda Türk tarihi uzmanları tarafından Türklüğün ilk beşiği kabul edilmiştir. Türkistan’ın; güneyde Himalaya Dağları, kuzeyde Sibirya, doğuda büyük Kingan (Kadırgan) Dağları ve batıda Hazar Denizi ile çevrelenen çok geniş bir sahaya tekabül etmektedir. Bu engin coğrafyanın her sathında bulunan Türklerin

³⁴Kaşgarlı Mahmud, *a.g.e.*, s.674.

³⁵ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügat-it Türk Tercümesi I*, s.352.

³⁶Şevket Koçsoy, “Türk Tarihi Kronolojisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.: 1., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 50.

³⁷İlhami Durmuş, “Türk Adının Ortaya Çıkışı Anlamı ve Yayılışı”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.:10, Sa.:20, Ankara, Yaz 2020, s. 38-39.

³⁸Memiş, *a.g.e.*, s. 8-9. Bkz. Taşağıl, *Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*, s. 44.; Bkz. İlhami Durmuş, *a.g.m.*, s. 40-41.

³⁹V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Terc.: Râgıp Hulûsi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara, 2017, s.2.

⁴⁰Jean-Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu’da”, *Cogito Dergisi*,Yapı Kredi Yay., Sa.:29, 2001, İstanbul, s. 33.

ana yurdununneresi olduğu ise tam olarak tespit edilemese de genel görüş Altay Sayan çevresi olduğu üzerinedir⁴¹. Türk yurdu veya Türk eli Arap ve Fars kaynaklarında IX. ve X. yy'dan itibaren Ceyhun'un ötesine verilen bir ad olarak görülmektedir. Dolayısı ile Türklerin yurdunun Türkistan olduğu en genel yargı ile kabul edilmiştir⁴². Eflaki, Menakıb'ül Arifin adlı eserinde ise Deşt-i Türkistan olarak Karadeniz'in kuzeyini ifade etmiştir⁴³. Rasonyi, Klapproth, Vambéry ile aynı fikre sahip olan birçok âlimin Türklerin anayurdunu Altay Dağlarında, Radloff'un Altay Dağları'nın doğusunda, Finli Türkolog ve Altayist Ramstedt'in ise tamamen Doğu Asya'da olduğunu iddia ettikleri görülmektedir⁴⁴. Bununla birlikte Türklerin anayurt meselesi üzerine farklı görüşler de mevcuttur. Doğuda Tibet ve Çin halkı, kuzeyde eski Asyalı halk ve batıda Fin Ugur milletleri arasında ve geniş güney Sibiryâ ovalarında ve Hazar Denizi ile Altay Dağları arasındaki bozkır sahalarında önceleri Moğol ve Tunguzları da içine almış bulunmaktadır. Böylece bir dil ve ırk topluluğundan pederşahi aile kuruluşuna malik, küçük göçebe grupları şefleri içerisinde yetişen, bu memleketlerin tarihinde yer edinmiş büyük fetihlerin sahibi olacak olan Türk milleti sahneye çıkmıştır⁴⁵.

R. Şeşen, Türklerin Ural-Altay kavimlerinden olduğunu ifade etmiş, anayurtlarının Hazar Denizi ile Moğolistan arasındaki saha ve bu sahanın kuzeyi ile güneyi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Şeşen, Türklerin Kafkasya bölgesinde de en eski çağlardan itibaren yaşadıklarını, onların fizyonomi bakımından ise batı insanı olduğunu belirtmiş, Türklere önce Saka denildiğini, Herodot'da geçen İskitler ile Massagetlerin arasında Türklerin de yer aldığını ve Hunların tarih sahnesine çıkması ile Türklerin Hun adı ile anılmaya başlandığını ifade etmiştir. Türklere VI. asırdan itibaren Çin, İran,

⁴¹ Özkan İzgi, "Orta Asya'nın Türkleşmesi", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sa.:12, İstanbul, 1981-1982, s. 627. Ayrıca bkz. Salim Koca, **Türk Kültürünün Temelleri-1**, Damla Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 12. Nuranîye H. Ekrem, "Çin Kaynaklarına Göre Milattan Önceki Türklerin Yurdu", **Erdem Dergisi**, C.:9., Sa.:27, 1997, s.1013

⁴² Tuncer Baykara, "Türklüğün En Eski Zamanları", s.383.

⁴³ Ahmed Eflaki, **Menakübü'l Arifin**, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yay., İstanbul, 2011, s. 247,710. Bkz. Tuncer Baykara, **a.g.m.**, s.383.

⁴⁴ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Sa: A.38, Seri:III. Dördüncü Baskı, Ankara, 1996, s.2-3.

⁴⁵ Carl Brockelmann, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara, 2018, s.134.

Arap, Bizans kaynaklarında Türk denilmiştir. Ortaçağ İslam müellifleri de onları aynı şekilde bu adla andıkları ifade edilmektedir⁴⁶.

Çin kaynaklarında, Hunlardan önce Proto-Türk kavimleri arasında kabul edilen Jung ve Ti adı verilen kavimlerin bulundukları görülmektedir. Bu kavimlerin M.Ö. VIII. yy.'da Çin'in kuzeyinde yaşadıkları ifade edilmektedir⁴⁷. Bununla birlikte Türk adını taşıyan ilk devlet VI. asırda teşekkül etmiş ve Türkler Çin sınırlarından başlayarak İran'dan Bizans'a kadar olan coğrafyada kısa zaman içerisinde söz sahibi olmuşlardır⁴⁸. Batı'dan gelen kavimler ise çeşitli bölgelere yerleşmiş, geri püskürtülmüş veya aralarına karışarak erimişlerdir.

Türklerin tarih sahnesinde varoluşu ve hareketli bir yapıya sahip oluşları neticesinde geniş bir coğrafya da dağınık olarak yerleştiklerini bilmekteyiz⁴⁹. Kendilerine yurt tuttıkları Asya-Avrupa bozkırlarında kendilerine has yaşayış tarzlarında, gelenek ve göreneklerinde, inanışlarında, sanatlarında, dünya görüşlerinde bozkırın etkisini açıkça görmek mümkündür⁵⁰. Hatta bu etki yayıldıkları Avrupa içlerinde ve Anadolu'da dahi kendisini göstermiştir. Türkler yaşadıkları bölge itibari ile bu coğrafyanın kendilerine sundukları şartlara uyum sağlamayı ve bu şartları kendi lehlerine çevirmeyi öğrenmişlerdir. Yaşam için oldukça zorlu olan bu coğrafya Türklerin sosyo-kültürel hayatlarını da aynı oranda etkilemiştir. Özellikle bozkırda yaşayan Türk topluluklarının en temel geçim kaynakları hayvancılık olmuştur⁵¹.

Zaman zaman Türk boylarının çeşitli nedenlerden ve başta bağımsız yaşama arzuları sebebiyle bulundukları yerleri büyüklü küçüklü gruplar halinde terk ettikleri ve kendilerine uygun yeni yerleşim alanları olarak tekrar kondukları görülmektedir. Onları yurtlarını terk etmeye götüren sebeplerle kısaca değinecek olursak bunlar kaynaklarda siyasi ve sosyo-ekonomik sebepler olarak nitelendirilmiştir. Sosyo-ekonomik nedenler arasında nüfus artışı, salgın

⁴⁶Cahiz, **Türklerin Faziletleri**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay. İstanbul, 2017, s.35.

⁴⁷Ekrem, **a.g.m.**, s.1013.

⁴⁸ V.V. Barthold, **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Terc.: Râgıp Hulûsi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara, 2017, s.2.

⁴⁹Zakir B. Avşar-Ferruh Solak-Selma Tosun, "Türklerin Demografisi (1950-2025)", **Türkler Ansiklopedisi**, C.:1., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 268.

⁵⁰ Komisyon, **Türk Dünyası Kültür Atlası İslam Öncesi Dönem**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1997, s.158.

⁵¹Taşgılı, **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, s.36.

hastalıklar, kuraklık, otlakların yetersizliği, kıtlık ve mevsim şartları olarak karşımıza çıkmaktadır. En önemli sebebi ise Türklerin Çin ve diğer kavimlerin baskısına karşı bağımsız yaşama arzusu ile bölgeleri terk etmek olarak görülmektedir. Nihayetinde söz konusu sebepler ile yurtlarından ayrılan Türk toplulukları Avrupa'nın içlerine, Karadeniz'in Kuzeyine, Çin içlerine, Tayga coğrafyasına göç etmişler ve bulundukları toprakları kendilerine yurt tutarak Türklüğün bu sahalarda yayılmasını sağlamışlardır.

2.2 İslamiyet Öncesi Türk Devletlerinin Siyasi Ve Sosyal Yapısı

Türklerin en eski tarihlerden beri ortaya çıktıkları ve yaşamlarını sürdürdükleri yerin Türkistan olarak zikredildiğini ve anayurtlarının neresi olduğunu kesinleştirmenin ise pek mümkün olmadığını bununla birlikte Altay Sayan çevresinin kuvvetli ihtimal olarak görüldüğünü daha önceki bölümde ayrıntıları ile belirtmiştik. Bununla birlikte anayurtları neresi olursa olsun İslamiyet öncesi Türk toplumlarının siyasi ve sosyal yapısını oluşturan en temel faktör Bozkır Kültürü olmuştur. Bozkır Kültürü, Atlı Kültürü veya Konar-Göçer kültürü olarak çeşitli adlandırmalar yapılan bu kültürü meydana getiren topluluğun etnik kökenlerinin çok erken dönemlere tekabül ettiği ortaya konulmuş⁵² ve Türk boylarının yaşayışı, siyasi ve sosyal yapısını tanımlamada en önemli kavramın “*bozkır kültürü*” olduğu kabul görmüştür⁵³. İbrahim Kafesoğlu, Türk toplulukları *göçebe* olarak adlandırılırken bir karışıklık olduğunu ve bu yayılığın sebebinin ise hayvancılık esasına dayanan bir ekonomiye sahip olmaları ve yaylak-kışlak olarak yaşamlarını sürdürmelerinden kaynaklandığını ifade etmektedir⁵⁴. Bununla birlikte Kafesoğlu, Türklerin kullandığı ana malzemeler ve o döneme ait unsurlar ile göçebelerin sahip olduğu manevi değerler, hukuk, devlet anlayışları ve ahlak telakkileri arasında bağlantı kurmanın bir hayli zor olduğunu, ayrıca Türklerin kültüründe sistemli besicilik, tek tanrı anlayışı, evrensel hukuk anlayışı, ailede adalet, geçmişte tarihilik gibi anlayışlar mevcut iken göçebe kültüründe bu hususların bulunmadığını

⁵²Özkan İzgi, “Orta Asya'nın En Eski Kültürleri Ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler”, s.679.

⁵³ Abdülkadir İlgen, “İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İhtimai Yapı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa:2, Haziran, 1999, s. 98.

⁵⁴ İbrahim Kafesoğlu, **Türk İslam Sentezi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 47.

belirtmektedir⁵⁵. Kafesoğlu, Türk maddi kültürünün temelini teşkil eden at ve demir unsurlarının göçebelikte bulunmadığını da ifade etmektedir. Bununla birlikte atın bozkır coğrafyasında doğup büyüyen ve bozkır kültürün sahibi savaşçı Ural-altaykavimleri tarafından ehlileştirildiği hatta demirin de yine bu insanlar tarafından işlendiği ifade edilmektedir⁵⁶. Son yapılan arkeoloji çalışmaları da –özellikle Andronovo Kültürü dönemine ait kazılarda-elde edilen malzemelerden *Bozkır Kültürü*’nün Altaylı bir kavim olan Türklere ait olduğunu göstermiştir zira diğer kültürlerin aksine at ve demir proto-Türklerin hayatında önemli bir yer tutmuştur ve bu kültürün gerçek sahibi olduklarını da açıkça göstermektedir⁵⁷.

Türkler bulundukları bölge itibari ile bozkır iklimi ve bozkır bitki örtüsü kuşağında yaşamlarını sürdürmüşler ve bu iklimin sert bir yapıya sahip oluşu onları olumlu etkilemiş ve bu şartlara uyum sağlayarak dinamik ve teşkilatçı yapıda yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır⁵⁸. Yukarıda da ifade edildiği üzere göçebe olmayan, konar-göçer bir yaşam şekline sahip Türklerin göçleri konar göçer yaşamın bir gerekliliği olarak genellikle mevsimsel geçişlere bağlı olmuştur⁵⁹. Bu durumun en önemli sebebi hayvancılık ekonomisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler toprağa bağlı kalmayı değil, soylarına bağlı kalmayı yaşam tarzları haline getirmişlerdir. Bulundukları coğrafya gereği hayvancılık temel geçim kaynakları olmuştur⁶⁰. Yaşamlarını sürdürdükleri bozkırda hayvanları için çayırın çimenin bol olabileceği otlakların bulunması gerekmektedir. Bununla birlikte otlağın yanı sıra bölgede suyun da bol olması gereklidir. Çünkü gerek insanın gerekse hayvanlarının en temel ihtiyacı sudur⁶¹. Türkler diğer milletler gibi iktisadi hayatlarına uygun yerleri tercih etmemişlerdir. Aksine bulundukları coğrafyaya göre geçimlerini, iktisatlarını, sosyal ve idari hayatlarını şekillendirmişlerdir. Bu durum da kendilerine has bir kültürü beraberinde ortaya çıkarmıştır. Türklerin yaşadığı coğrafyanın fiziki şartları genellikle bozkır olarak ifade edilmiş olsa da yaşadıkları ve meskûn

⁵⁵Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 47-48.

⁵⁶Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 48.

⁵⁷Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, s. 49.

⁵⁸İlgen, *a.g.m.*, s. 99.

⁵⁹Baykara, *a.g.m.*, s. 386.

⁶⁰İlgen, *a.g.m.*, s. 100. Ayrıca bkz. H. Hilal Şahin, “Türk Adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.:5, Sa.:18, 2018, s. 512-532.

⁶¹Baykara, *a.g.m.*, s.385.

oldukları yerler arasında yüksek dağ kesitleri, Asya içlerinde bulunan çöllük alanlar, tayga ve hatta tundra kuşağı da bulunmaktadır. Dağlar aşılması güç, zorluklar ile dolu bir bölge olarak ifade edilmiş olsa dahi bir geçidin olabileceği düşünülmüştür. Dağların varlığı dönemin şartları gereği saklama alanları olarak kullanılmıştır. Türklerin tercih ettiği yerler en temel ihtiyaçlarını, giderlerini karşılayabilecek ve kültürlerine uygun yerler olmuştur.

Hayvancılık başlıca geçim kaynakları olarak görülse sınırlı da olsa tarım yapıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte tarım Türklerde neredeyse yok denecek kadar az yapılmaktaydı. Çin kaynakları sınırlı da olsa Türklerin tarım yaptıklarını ifade etmektedir⁶². Toplum olarak ilgilendikleri ve geliştirdikleri zanaatları ise demircilik ve marangozluk olarak kaynaklarda belirtilmektedir⁶³.

Türk toplumlarından bazıları şehir ve kalelerde hayatlarını idame ederken bazıları ise keçe çadırda oturmuşlardır. Aralarında kır ve çöl hayatı yaşayan toplulukların geçim kaynakları sadece avcılık olmuştur. Buna göre, giyim kuşamda yaşam koşullarına bağlı olarak şekillenmiştir. Özellikle soğuk ve rüzgâra açık alanlarda kürklü ve yünlü giysiler tercih edilmekteydi. Bir rivayete göre bazı Türk kavimlerinde yaşayan insanların ise ipek elbise giydikleri ifade edilmektedir⁶⁴.

Sosyal yapı olarak Türkler var oluşlarının ilk dönemlerinde boylar halinde yaşamlarını sürdürmüş, devletleşmeye başladıkları zaman milletleşmeye başlamışlardır⁶⁵. Bozkırda yaşayan Türklerin siyasi teşekkülünün gelişmesinde, ilk siyasi birlik olarak kabul edilen boyun bünyesini sağlamlaştırıp, askeri gücünü arttırıp, arazilerini genişlettikçe, boyun sosyal, siyasal ve iktisadi yapılarında sürekliliği koruyabilmek için bey ailesinin ‘sülale’ vasfı kazanmakta olduğunu ve bazı durumlarda seçim usulüne müracaat edildiğini belirtilmektedir⁶⁶. Bu durumu daha iyi ifade edebilmek için Göktürklerin siyasi teşekkülünden bahsetmenin doğru olacağı kanısındayız. Çin kaynakları ve

⁶²Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.327. Ayrıca Bkz. İlgen, **a.g.m.**, s.97-110.

⁶³Arif Çiçek, “Orta Asya Türk Toplamlarının Sosyo-Kültürel Yapısının Genel Bir Değerlendirilmesi”, **Mavi Atlas Dergisi**, Sa.:6 (1), 2018, s. 241.

⁶⁴Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2007, s. 63.

⁶⁵İbrahim Tellioglu, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı:55, yıl:2016, s. 210.

⁶⁶İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yay., İstanbul, 1997, s. 231-232.

Orhun Kitabelerinden günümüze ulaşan bilgilere göre, devletin karşılığı olarak kabul edilen il, oğuş yani aile birliğinden başlamış ve urug (akraba aileler), boy, bodun (boylar birliği) şeklinde teşekkül etmiştir⁶⁷. Budurum Uygurlar ve diğer Türk devletlerinin sosyal yapısı içinde aynılık arz etmektedir. Uygur aile yapısının da anne, baba ve çocuktan oluşmakta olduğunu görmekteyiz⁶⁸. Tüm Türk devletlerinde olduğu gibi onlarda da geniş aile değil çekirdek aile yapısının bulunduğu görülmektedir.

Türklerin dünya tarihine de hiç şüphesiz önemli etkileri olmuştur. Öncelikle atın ehlileştirilmesi ve besicilik diğeri ise teşkilatçı yapılarıdır. Teşkilatçılık Türk toplumunun idaresi ve askeri teşekkül açısından en önemli etkiye sahip faktör olmuştur⁶⁹. Bu bakımdan binlerce yıllık Türk tarihinde devletler yıkıldıktan sonra teşkilatçı yapıları sayesinde bir araya gelerek tekrar bağımsız devletlerini teşekkül edebilmişlerdir.

2.3 İslamiyet Öncesi Türk Toplumunda Kadının Durumu

Türkler için kadın adı tanımlanırken güzellik, zarafet, tertipli olma, düzenli olma ve iffetli olma gibi anlamlar yüklenmiştir. Türklerin toplum hayatında kadın genellikle iffetli, ahlaklı yaşamış ve kaynaklarda da bu şekilde ifade edilmişlerdir. Türk kadınının erkekler tarafından daima itibar ve hürmet gördüğü tespit edilmiştir⁷⁰. Tarihin hangi kesitinde olursa olsun Türk kadınının yerinin her zaman yüksek olduğu bilinen bir gerçektir. Gerek sıradan aile hayatında gerekse saray hayatında Türk kadını toplum içinde her zaman aktif ve hareketli bir yaşama sahip olmuş, erkek ile aynı şartlara göğüs germiş ve o şartlara uyum sağlayarak birlikte hareket etmiştir. Türk toplumunun en küçük yapı taşı olan aile, bir kadın-erkek ortaklığı olup, bu ortaklıkta kimse

⁶⁷Ahmet Taşağıl, “Gök-Türkler’de İnsani Değerler ve İnsan Hakları”, **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar Birinci Kitap**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s.8.

⁶⁸Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygurlarda İnsani Değerler ve Hukuk”, **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar**, Birinci Kitap, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s.121.

⁶⁹İbrahim Kafesoğlu, “Türk, II. Kültür ve Medeniyet”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:41., s.487.

⁷⁰Seher Yüce Türk, **Türk Kültüründe Kadın İslam Öncesi**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010, s. 3.

⁷⁰Terzi, **a.g.m.**, s. 18.

kimsenin üstü değildir, biri diğerrinin emrine girmemiş, el birliğı, güç birliğıveya müştereklik kurulmuştur⁷¹.Bu bakımdan Dede Korkut Hikayelerinde de görüldüğü üzere Baba evin (ailenin çadırı, ana da bu çadırın direğidir daha doğrusu evin tayağıdır⁷². Türk tarihine ışık tutan kaynaklarda İslam öncesi Türk aile yapısında Türk kadınının gerçekten sağlam ve önemli bir yerinin olduğunu görebilmekteyiz. Günümüze ulaşan eserlerden yola çıkarak Türk kadınının şiirlere, destanlara konu olduğı, gerektiğinde ise devletin ve milletin istikbali için evlilikler gerçekleştirdiğini görebilmekteyiz⁷³.

Türk kültür yapısını oluşturan ve onu günümüze, bugünden geleceğe taşıyacak en temel öge ailedir. Orhan Türkdöğankültürel süreklilik bakımından Türk ailesinin tarihi gelişim ve tekâmül bakımından çok az topluma nasip olacak bir yapıya sahip olduğunu belirtmekte ve Türk ailesinin gelişimini İslam öncesi, İslam'ın kabulü sonrası ve batı medeniyeti etkisinde olmak üzere üçaşamada değerlendirilebileceğini ifade etmektedir⁷⁴. Türk ailesi tüm yönleri ile eşitlik ve hürriyet prensibine dayanmaktadır⁷⁵. Türk aile yapısı varlıkta, yoklukta, hüzünde, bütün aile hep birlikte kendi kaderini ailesinin kaderiyle birleştirmek zorundadır. Kurulan ailenin üyeleri arasında geleceğe dair geri kalan aile bireylerine ne olur endişesini töre çözümlemiş, gelecekteki durumlarını sağlama almıştır. Aile dışarıya karşı bir bütün olduğunu çok net göstermiş ve kadın da bu bütünlüğün en önemli parçası kabul edilmiştir. Hayatın her safhasında erkek ile birlikte kadın da varlığını göstermiştir⁷⁶.Türk aile yapısında kadının rolü ile annenin rolü aynı değeri taşımaktadır. Bu durumdan dolayı aile yapısını incelerken kadının sosyal hayattaki konumuna bakmak doğru bir yol olarak görünmektedir.

⁷¹ Namık Aslan, "Türklerde Aile Anlayışı ve Çocuk", **TDA**, C. 121, Sa. 239, 2019, s. 461.

⁷² **A.y.**

⁷³ Özkan İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014, s. 27.

⁷⁴ Orhan Türkdöğan, "Türk Ailesinin Genel Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C. I, Ankara, 1993, s. 1-38.

⁷⁵ Gülçin Çandarlıoğlu, **Türk Destan Kahramanları**, And Yay., İstanbul, 1977, s.62.

⁷⁶ Menekşe Avcı, **İslam Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s. 7.

Eski Türk aile yapısında anne “ög” olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde yer alan öksüz kelimesinin de bu terimden türediği kabul edilmektedir⁷⁷. Bununla birlikte Kaşgarlı Mahmud’un Divan’ı Lügat it Türk adlı eserinde ög sözü yerine ana, aba, apa sözünün yer aldığı ve bu ifadelerin günümüzde hala kullanıldığını bilinmektedir⁷⁸. Bununla birlikte Türkçe Etimoloji sözlüğü yazarı Clauson, ana sözünün Uygur Türkçesinde ilk kez görüldüğünü ve o dönemde hala ögsözünün kullanıldığını belirtmekte, anne sözcüğünün ise ana sözünün bozulmuş hali olduğunu ifade etmektedir⁷⁹. Bununla birlikte eski Türk toplum yapısında kızlara kullanılan “*anaç*” kelimesi de bulunmaktadır. Bu sözün iki anlam taşıdığını görmekteyiz. Birinci anlamı *anneciğim* olan kelimenin ikinci anlamı ise *annesine çekmiş soylu kız* anlamına gelmektedir⁸⁰.

Anne, toplumda babanın ardından aileyi ayakta tutan ve temsil eden bir varlıktır. Bu bakımdan babanın ardından mirasının ilk olarak anneye intikal ettiğini ve çocukların vasisi olarak da annenin tayin edildiğini, dul annenin çocukları küçük yaşta ise onların vasisi, çocuklar büyük ise ailenin vasisi olduğunu görmekteyiz. Eski Türk ailesinde kadın evin sahibi olarak tanımlanmaktadır. Ev kadını için evci, eş, evdeş, evlik gibi çeşitli adlandırmalarda bulunulduğu görülmektedir. Türkler için ailede en değerli iki şey ev ve kadın olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Dul olarak ifade edilen anneler çocukları büyüyüp evlendikten sonra bile bütün ailenin “baş kadını” unvanına sahip olarak ailede en büyük etkiye sahip olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Fakat kadın yoksul bir çadırın hatunu ise korunmaya ihtiyaç duyacağı fikri ile kocasının küçük kardeşinin himayesi altına alındığı bilinmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki başka bir coğrafya da yer alan Arap toplumlarında ev yalnız zevce ait idi. Fakat eski Türklerde bu durumun tam tersi gözlenmiştir. Ev zevce ile zevcenin ortak malı kabul edilmiştir⁸¹. Buradan anlaşılabileceği üzere Türk toplum yapısında eve isnat edilen görev yalnızca kadına

⁷⁷Dursun Ayan, “Öğ’den Anne’ye: Türkçe Söz Varlığı Anne”, **Aile ve Toplum**, C. 7, Sa: 26, 2011, s. 113.

⁷⁸A.y

⁷⁹Ayan, **a.g.m**, s. 114.

⁸⁰Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 2020, s. 190-193.

⁸¹Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Hrz.: Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basım, İstanbul, 1976, s. 157.

değil erkek ile beraber eşit bir şekilde görev paylaşımı yapıldığı ve evin ortak olduğu söylenebilmektedir.

Türk aile yapısında ana-baba olarak anılan ailenin büyüklerinden babanın haklarının sınırsız olmadığı, eğer bir hata, suç var ise bunu birlikte üstlendikleri görülmektedir. Dede Korkut Hikâyelerinde, Dirsehan'ın çocuğu olmadığı için karısına yönlendirdiği “bu suç senden midir yoksa benden midir?” sorusu bu duruma verilebilecek önemli bir misaldir. Çünkü suçun kendinden de kaynaklanabileceğinin farkındadır.

Boylar halinde yaşamlarını sürdüren Türk milletinin idari katında Türk hakanından sonra en yetili kişinin hatun olduğu bilinmektedir. Hakan olabilmek için soylu bir aileden gelinmesi, babanın Hakan annenin ise Hatun unvanına sahip olması aranan en önemli kıstas olarak görülmektedir⁸². Bununla birlikte tahta çıkacak veliahdın Türk anadan doğması gerekmektedir. Türk toplumunun en temel yapı taşı olan ailenin birliği ve dirliği için kadın ne kadar önemli ise Türk devletlerinin dirliği ve idaresinde birlik için kadının çok önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi kadınlar Türklerde hiçbir zaman ikinci plana atılmamış aksine her zaman toplumun en ön saflarında yer almıştır. Öyle ki kadın kaynaklarda yabancı erkeklerden kaçmayan, kendisini gizlemeyen, erkeklerin davranışlarını belli bir ölçüde uygulayan bir figür olarak tasvir edilmiştir⁸³. Aile içerisinde hukukta ise Türklerin baba hukukunu esas aldıkları ve ataerkil bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu düzende Türk aile yapısında tekeşlilik (monogamie) esas alınmıştır. Fakat bazı istisnai durumlarda birden fazla kadınla evlilik yapıldığı da görülmüştür. Bunun temel nedeni olarak devletlerin siyasî durumunun ileri sürüldüğü görülse de Türkler arasında tek

⁸² Özgür Tokan, **İslamiyet Öncesi Türklerde Diplomasi ve Hunlar Dönemi Diplomatik İlişkiler**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2011, s. 36.

⁸³ Yasemin Kurtoglu, **Eski Orta Asya Türk Devletleri'nde Aile**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2019, s. 19-20.

eşliliğin esas alındığını söylemek mümkündür⁸⁴.Diğer taraftan Gökalp'e göre, Türkler kadar kadına hak veren ve saygı gösteren bir millet yoktur⁸⁵.

Tarihi bakımından Türklerde kadının en erken dönemlerden itibaren kaynaklardaki görünümüne bakacak olursak en erken dönemlerden Türk Kültürü'nün geliş çağlarından Andronovo kültürü de bize bu bağlamda bir ışık tutmaktadır. Andronovo Kültürü Çağında kadınlar ataerkil aile yapısı içinde ailede önemli bir konuma sahiptir. Aynı zamanda sorumluklara da sahiptir. Evin idaresi kadından sorulmaktadır. Yaşadıkları evler evin kadını tarafından kurulmakta⁸⁶, ev eşyalarının yapımında başta kil çömlekler olmak üzere kadınlar başrolde bulunmaktadır⁸⁷. Giyimine kuşamına gerekli önemi veren Andronovo Kültürü kadını süse ve süs eşyalarına çok düşkündür. Günlük hayatta kullanmış oldukları her giyim veya kuşamda kaba veya zarif çeşitli modellerde süs eşyalarına rastlanılmıştır. Kadın mezarlarında yapılan kazı çalışmalarında, dönemin özelliklerine has takılar elde edilmiştir. Kadın bu dönemde her ne kadar erkekler ile aynı rollere sahip olsa da mezar envanterleri bakımından kadın mezarlarının daha zengin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte hayvancılık ekonomisinin bir gereği olarak evin reisi olan babanın hayvan sürülerini geniş otlaklara götürmesi sebebi ile ailesini evde geride bıraktığı bu süre zarfında evin sorumluluğunun kadında olduğu hem evi idare ettiği hem de çocuklarına baktığı görülmektedir⁸⁸.

İskitlerde⁸⁹de kadının çok önemli bir role sahip olduğunu görmekteyiz.Kaynaklarda İskit kadınınınata bindiği, ok yay talimi yaptığı ifade edilmektedir. Savaşlarda kadınlar sayı ve kuvvet bakımından orduda önemli bir

⁸⁴ Başak Kuzakçı Bölükbaşı, "Bozkır Kültüründe Türk Kadınının Yeri ve Öne Çıkan Türk Kadın Şahsiyetleri", **Tarih Boyunca Türk Kadını**, Ed.:Bedrettin Dalan, Yeditepe Üniversitesi Yay., İstanbul, 2019, s. 30.

⁸⁵ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Varlık Yay. 7. Basım, İstanbul, s. 148.

⁸⁶ Elvin Yıldırım, **Türk Bozkır Kültürünün Doğuşu Andronovo Kültürü**, Ötüken Yay., İstanbul, 2020, s. 121.

⁸⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 257-286.

⁸⁸Yıldırım, **a.g.e.**, s. 196.

⁸⁹ Eskiçağda Kimmerler ve İskitlerTürk Kültür Tarihininilk temsilcileridir. Çünkü yazılı kaynaklardan edinilen bilgiler ışığında ayrıca bu bilgileri doğrulayan, zenginleştiren arkeolojik bulgular yardımıyla, adları günümüze kadar ulaşmış olan ilk Türkler ve ilk Türk Devletleri oldukları ortaya konulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. M. Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.: 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s. 904-921.

unsur olarak karşımıza çıkmaktadır⁹⁰. Bu dönemin en önemli kadın kahramanı olarak tarihi kayıtlardakı karşımıza İskit/Sakaların hükümdarı Tomris karşımıza çıkmaktadır ve dönemin avcı, savaşçı kadın tasvirinin en büyük misali olarak görülmektedir. Tomris'in yetiştiği çevrede kadınlar, kız oğlan kız olduğu müddetçe at binip, ok atmakta, kargı savurup, düşmanla savaşmaktaydılar. Kaynaklar onların, üç düşman öldürmedikçe evlenemediklerini ve töreleri gereği hayvan kurban etmeden eşleri ile aynı evde kalamadıklarını belirtmektedir. Yaygın olarak at yetiştirmekten mesuldürler. Onlar, erkeklerinin olmadığı zamanlarda hem otlaklarını hem de atlarını korumaktaydılar⁹¹.

Savaşçı bir ortamda yetişen Tomris Hatun⁹², Pers kralı Kyros'un İskit/Sakaların en büyük kolunu oluşturan Massagetler ile mücadelesi ile tarih sayfalarına adını yazdırmıştır. Tomris'in oğlunun ve ordusunun başına gelenleri duyduktan sonra Kyros'a haber saldı ve onun kana doymayan kanlı bir katil olduğunu, bu başarıyla şişinmemesini ve bu zaferi, içtiklerinde onların da aklını başından alan, damarlarına indiği ölçüde ağızlarından kötü sözler çıkartan üzümün kazandığını ve bu zehrin Kyros'u hilebazlıkla Tomris'in oğlunun efendisi yaptığını; bu savaşın güçlerin ölçüştüğü savaş olmadığını belirtmiş ve bir öğüt vermiş, oğlunu geri verip, bir şeyler karıştırmadan topraklarından çıkıp gitmesini aksi halde dediğini yapmazsa, Massaget'lerin efendisi olan Güneş adına ant içerek, kan dökmeye doymayan Kyros'u, kanla doyuracağını ifade etmiştir⁹³. Tomris Hatun Kyros'a esir düşen oğlunun intikamını almak için onun ordusu ile savaşmış ve bu savaş sırasında Kyros da öldürülmüştür⁹⁴. Tarihe önemli bir iz bırakmış olan Tomris Hatun, Türk kadınının gerek savaşçı gerek teşkilatçı gerekse ailesinin koruyucu rollerini üstlenen önemli bir karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kadını yukarıda zikredilen önemli hadise ile birlikte cesareti ile tarih kaynaklarına adını yazdırmıştır.

İskitlerde olduğu gibi köken üzerine farklı görüşlerin bulunduğu Sarmatlar da Türk Bozkır kültürü dairesinde yaşamlarını sürdürmüşler ve tarih sahnesinde rol

⁹⁰ Afet İnan, **Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1975, s. 25.

⁹¹ İlhami Durmuş, **Türk Tarihinin Öncüleri**, Akçağ Yay., Ankara, 2015, s. 50-55.

⁹² Başak Kuzakçı Bölükbaşı, **a.g.e.**, s. 62-63.

⁹³ Herodotos, **Herodot Tarihi**, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 85.

⁹⁴ Durmuş, **Türk Tarihinin Öncüleri**, s. 50-55.

oynamışlardır. Onların toplum yapısı atlı göçebe bir temele dayanmaktaydı ve ananeleri İskitlere benzemekteydi. Kaynaklarda Sarmat kadınlarının düşmana karşı çekinmeden yiğitçe mücadele ettiği ifade edilmektedir⁹⁵. Bununla birlikte Sarmat kadınlarının törelerine sıkı sıkıya bağlı olduğugörülmektedir. Töre gereğince bir kızın düşman öldürmeden evlendirilmediği ifade edilmektedir. Düşman öldüremeyen Sarmatlı genç kız evlenemiyor ve öylece yaşlanıyordu. Yukarıda da zikredildiği üzere atlı göçebe kültüre dâhil olan Sarmatlar, iki veya üç odalı arabalarda yaşamaktaydılar. Bu arabaların doğal yaşam şartlarına uygun biçimderüzgâr, yağmur ve kar gibi olumsuz hava şartlarına uygun olarak yapıldıkları görülmektedir. Kadınlar çocukları ile arabaların içerisinde seyahat ederlerken erkekleri ise at üstünde ailelerine eşlik etmekteydiler⁹⁶. Sarmatların da bulundukları coğrafyanın çetin şartları gereği mücadelecî bir ruha sahip olduğu görülmektedir. Savaşçı bir topluluk olmaları sebebiyle onların sert görünümü ve hırslı bir topluluk oldukları düşünülmektedir. At binmek, ok atmak, avlanmak ve savaşa katılmak onların önemli uğraşları arasında gelmektedir. Kadınları da tıpkı erkekleri gibi avlanmakta ve savaşta yerlerini almaktaydılar. Kaynaklarda erkeklerin giyimleri ile kadınlarının giyimleri arasında bir fark olmadığını belirtilmektedir⁹⁷.

Asya Hunlarının kadınlarında at bindiği, ok attığı, çeşitli Türk sporlarını yaptığı hatta savaşlara katıldığı belirtilmektedir⁹⁸. Bu sporlar arasında başta yer alan top oyununu kadınlarında oynadığı ifade edilmektedir. Bu oyuna tepük dendiği bilinmektedir. Çin kaynaklarındaki erkek içine kıl doldurulmuş deriden toplanan ayak topu oynadıkları, at sütünden yapılan kımız içip sarhoş olup, bağırarak şarkı söyledikleri ifadeleri görülmektedir⁹⁹. Bu durum toplum yapısında var olan eğlence anlayışında dahi bir ayrımın yapılmadığını, kadınların ve erkeklerin bir toplum olarak kederde ve sevinçte her daim bir arada bulunduklarını gözler önüne sermektedir.

⁹⁵ İlhami Durmuş, **Sarmatlar**, Kaynak Yay., İstanbul, 2007, s. 56.

⁹⁶ Durmuş, **Sarmatlar**, s. 112.

⁹⁷ Durmuş, **Sarmatlar**, s. 113.

⁹⁸ Terzi, **a.g.m.**, s. 18. Bkz. Yüçetürk, **a.g.m.**, s. 16.

⁹⁹ Ahmet Taşağıl, **Göktürkler I.**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2003, s. 113. Muhammed Alpaslan, **Türkiye Selçuklularında Eğlence Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2017, s. 32.

Sabarlardada Türk kadının savaşçı bir görünüm arz ettiği kaynaklara yansımıştır. Sabar kadını zaman zaman ordunun başına geçmiş hatta ilini idare etmiştir. Sabar hükümdarı Balaköldükten sonra eşi Bug-arık (Boğarık) Hatun görevi devralmış orduyu komuta etmiş ve devletini idare etmiştir. Savaşçılığı, liderliği ve güzelliği ile ön plana çıkan Bug-arık Hatun¹⁰⁰ dönemin diğer siyasi aktörleri Bizans ve Sasaniler arasındaki mücadelelerde Bizans'ın müttefiki durumunda olup Bizans imparatoru JustinosBoğarık'a kıymetli hediyeler göndererek Sasanilere karşı yanında tutmak istemiştir¹⁰¹.

Kadın Türk milleti içerisinde tarihin hangi safhasında olursa olsun erkek ile birlikte yan yana savaşmıştır. Türk tarihi Tomris gibi, Boğarık gibi sayısız Türk kadını ile doludur. Türk kadını milletin bekasını koruma görevini sadece erkekten beklememiş, bunun kendi asli görevi olduğu bilinci ile hareket etmiştir.

Türk milleti hareketli yapıları, konar göçer hayatın gerektirdiği şartlar ve mecbur kaldıkları göç hareketleri sonucunda tarihin değişik dönemlerinde farklı yerlerde bulunmuşlardır. Bu durum Türklerin farklı sosyal yapılarının bulunduğu da gözler önüne sermektedir¹⁰². Göktürk Devleti dönemindeki kitabelerde yer alan evlenme, kız veya erkeğin baba evinden ayrılıp kendisine ait bir ev kurması olarak ifade edilmiştir. Aile içinde gerçekleştirilen düzene ve evdeki iş bölümüne göre çocuğun eğitimi, ahlaki durumunu takip görevi annenin yani kadının olmuştur¹⁰³. Baba otoritesinin kabul edilmesinin yanı sıra anneye saygı önemli bir husus olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte hak ve hukuk açısından kadının özel mülkiyet hakkının korunduğu görülmektedir¹⁰⁴. Tek eşliliğin bulunduğu Türk aile yapısında evlilik exogami yani dışarıdan yapılmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise boylar halinde varlıklarını sürdüren Türklerin doğal etkenlere, salgınlara ve saldırılara karşı güçlü durabilmeleri ancak boyların birliğini pekiştirmeleri ve yakınlıklarını artırmaları ile mümkün olmuştur. Bu yakınlığı sağlamak ve pekiştirmek için en uygun yol ise boylar

¹⁰⁰ Sadettin Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, Berikan Yay., Ankara, 2012, s. 102-103.

¹⁰¹ Umut Üren, "Suvarlar", **Doğu Avrupa Türk Tarihi**, Edit. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 195.

¹⁰² İbrahim Kafesoğlu, "Türk II. Kültür ve Medeniyet", s. 488.

¹⁰³ A.y.

¹⁰⁴ Kafesoğlu, "Türk II. Kültür ve Medeniyet", s.488.

arası kız alıp verme ile akrabalığın tesis edilmesi olmuştur¹⁰⁵. Bununla birlikte Türk aile yapısında levirat¹⁰⁶ adı verilen ve ölen erkek kardeşin dul kalan karısı ile evlenme uygulamasının bulunduğu tespit edilmiştir. Abdülkadir İnan, bu durumu Yenisey kitabelerinden birinde yâd eldeki dünüründen ayrıldım ifadesine atıfta bulunduğu gibi bu âdetin asırlar boyunca Türk topluluklarında bulunduğunu belirtmektedir¹⁰⁷. Söz konusu evlilik uygulamasının yapılmasının esas amacı ise dul kalan kadınları himaye, onların yaşamlarını teminat altına alabilmek ve kadın aileden ayrıldığında kendi payına düşen malını alıp gitmemesi ve aile temelini parçalanmasını önlemek olarak ifade edilmektedir¹⁰⁸.

Bununla birlikte Hunlarda olduğu gibi Göktürklerde işlenen suçların, tespiti dâhilinde herkese eşit olarak uygulandığını, devlet içerisinde kölelik kurumunun bulunmadığını toplumda yaşayan insanların özgür olduğu belirtilmektedir. Hukukun üzerinde cinsiyetin etkisinin var olduğu görülse de bu etkinin fazla olduğu söylenmemektedir. Kadının yerinin çağdaş kültürlerle göre üstün olduğu ifade edilmekte ve mevki bakımından yüksekte bulunan bir kadının, mevki bakımından kendisinden daha aşağı durumda olan bir erkekle evlenemediği bilgisi mevcuttur. Yine ifade edilmelidir ki, ulus her ne kadar konar-göçer bir yapıya sahip olsa da her Türkün bir parça toprağa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Göktürk beylerinde “Kut” yani egemenlik kudreti veya yönetme hakkı layık olana verilmekteydi. Layık olanlar birkaç kişi olduğunda aralarında bölüştürüldüğü hatta kızlara bile düşerge (hisse) ayrıldığı ifade edilmektedir¹⁰⁹.

Uygur aile yapısında da kadın- erkek eşit tutulmuş ve aralarında hak ayrımı yapılmamıştır. Uygur kadını da diğer Türk devlerinde olduğu gibi savaşçı bir özelliğe sahip idi. Kağanları ile birlikte akınlara eşlik etmekteydi¹¹⁰. Bunu Böğü Kağan döneminden itibaren bu özelliğin terk edilmiş olduğu ifadelerinden

¹⁰⁵ Menekşe Avcı, **a.g.m.**, s.9

¹⁰⁶ Levirat: Ölen kardeşin karısı ile sağ kalan kardeşin evlenmesi zorunluluğuna verilen ad. Bkz. Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Türk Türk'ün Soyağacı**, çev. Arif Acaloğlu, İstanbul, 2020, s. 20.

¹⁰⁷ Abdülkadir İnan, **Makaleler ve İncelemeler I. Cilt**, TTK Yay., Ankara, 1998, s. 341.

¹⁰⁸ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s.250-251.

¹⁰⁹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Savaş Yay., Ankara, 1999, s. 27-28.

¹¹⁰ Gülçin Çandarlıoğlu, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, **Türkler**, C.2, Ankara, 2002, s. 196.

anlamaktayız. Zira Böğü Kağan dönemi ile birlikte kağanlar sarayda oturmayla, kadınlar ise makyaj yapıp güzel giyinmeye başlamışlardır¹¹¹. Uygurlarda evlenen kız veya erkeğin doğduğu evden ayrılırken kendisine düşen hisselerini alarak ayrıldığı görölmektedir. Aile yapısında tek eşlilik esas kabul edilmiş ve kadın bulunduğı cemiyyette saygı görmüştür¹¹². Uygur vesikalarında da kadının aile varlığı hususunda ne kadar önemli bir konumda olduğunu anlamaktayız. Evin düzeni, çocukların yetiştirilmesi kadına bırakılmıştır. Buna göre ağır hastalanan ve durumunun daha da kötüleşeceğini düşünen bir kişikarısıSilang’akendisi öldükten sonra, başka bir kimse ile evlenmemesi ve eviyönetip oğlu Altmış-Kaya’nın eğitimi ile uğraşmasını vasiyet etmiş, oğullarına da “*OğullarımKosang ile Esen-Kaya üvey annemiz bizimdir, alacağınız işe karışmasınlar. Eğer alacağınız diye, dava ederlerse, bütün orduya (?) bir altın yastık, şehzadelere birer gümüş yastık, iç hazineye bir at vermek yoluyla ağır cezaya çarptırılsınlar ve sözleri geçmesin*¹¹³...” şeklinde vasiyet etmiştir.Öyle ki bir koca karısına ölmeden önce evlenmemesini, evin idaresini ona bıraktığını ve çocuğunu iyi yetiştirmesini vasiyet etmiştir¹¹⁴.

İtibar sahibi olmuş Türk kadınının ve savaşlarda düşmana esir düşmesi büyük bir zillet olarak kabul edilmiştir¹¹⁵.Yine Hun ve Göktürklerden günümüze ulaşan kaynaklardan elde edilen bilgilere göre *oğul* kelimesi sadece erkek çocukları için değil kız çocuklarından bahsedilirken de kullanılmıştır¹¹⁶. Kız çocukları yemek yapma, el işi işleme gibi işlerde yetiştirilmesinin yanında erkek çocukları gibi yetiştirildiğı gibi başka bir kayıtta, Hoten şehrinde yaşayan evli kadınların pantolon giydikleri, ata bindikleri ve kocalarından farksız oldukları bilgisi yer almıştır¹¹⁷.

Ziya Gökalp, eski Türk aile yapısında dört derece bulunduğunu ve bunların boy, sop, törkü ve barkın olduğunu ve bunlardan boyun eski Oğuzlarda aile olarak tanımlandığını ve Oğuzlarda her boyun kendine ait damgası, ongunu ve bir

¹¹¹Çandarlıoğlu, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, s. 198.

¹¹²Çandarlıoğlu, “Uygurlarda İnsani Değerler ve Hukuk”, s.121.

¹¹³ Üçok, Mumcu, Bozkurt, **a.g.e.**, s. 34.

¹¹⁴ Kadri Süreyya Özdener, “İslam Öncesi Türklerde Kadının İctimai Yönü”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi**, S:22, İstanbul, 1998, s. 227.

¹¹⁵Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s. 229.

¹¹⁶Ayfer Yılmaz, “Türk Kültüründe Kadın”, **Milli Folklor Dergisi**, Ankara, 2004, s. 113.

¹¹⁷ Kürşat Yıldırım, “SungYün’ün Türkistan’daki Seyahati”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.: 30, Sa: 15, 2015, s. 282-290.

söyünün bulunduğunu ve bu durumun Divan-ı Lügati't Türk'te de tespit edildiğini belirtmektedir¹¹⁸. Soyise hem anne tarafından hem de baba tarafından akrabaların da soy zümresine dâhil olup sadece çekirdek aileden ibaret olmadığı belirtilmektedir¹¹⁹. Eski Türklerde soyun sadece baba tarafından değil anne tarafından da önemli olduğu görülmektedir. Buna göre Türklerde bir kişinin asil sayılabilmesi için hem annesinin hem de babasının Türk olması gerekirdi¹²⁰. Misal olarak, Harezmi Türkmen bir kızın hem babası hem de annesinin asil olması gerekirdi. Aynı şekilde evleneceği erkekte de bu asalet durumunda yalnız babanın Türk soylu olması yeterli görülmemiş annesinin de Türk soyundan olması aranan öncelikli kıstasların başında gelmiştir. Gökalp'in Türk ailesinin sosyolojik bakımından yaptığı tetkiklerinde törkünad olarak karşımıza çıkan terimler arasında yerini almaktadır. Törkün Kaşgarlı Mahmud tarafından "anne-baba evi" olarak tanımlanmış¹²¹ ayrıca Afrasyab'ın kızlarından birinin adı olduğu ifade edilmiştir¹²². *Bark* ise Türklerde evlenmek yani ev bark sahibi olmak şeklinde ifade edilmiştir¹²³. Türklerde kadın evlilik için de gerekli haklara sahiptir. Kadın istemediği kişiyle evliliğe zorlanamazdı. Kadın istemediği takdirde o evlilik gerçekleşmezdi. Yine geçmişte görülen başlık parası gibi hoş karşılanmayan durumlar bu dönemde görülmemiştir. Fakat erkek tarafından *kalın*¹²⁴ denilen bir mal talep edilirdi. Bu durum kızın alımı veya satımı olarak görülmemelidir. Bu malın alınmasındaki temel amaç kadın ve erkeğin haklarının korunmasıdır¹²⁵.

Türklerde evli olan kadın kutsal sayılmış ve onun iffetine tasallut edenler ölüm cezasına çarptırılmıştır. Evliliklerde eşler arası eşitliğe dikkat edilmiştir. Nasıl

¹¹⁸ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 152.

¹¹⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 153.

¹²⁰ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s. 62. Ayrıca Bkz. Sadettin Yağmur Gömeç, "Türk Devletinde Kağan ve Katunluk Makamı Hakkında", **Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa.: 46, Şubat 2018, s. 29.

¹²¹ Kaşgarlı Mahmud, **Divân-ü Lügat-it Türk**, Hrz.: Fuat Bozkurt, Salon Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 519.

¹²² Kaşgarlı Mahmud, **Divan-ü Lügat-it Türk**, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 410.

¹²³ Numan Durak Aksoy, "Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sa.: 185, İstanbul, Nisan 2010, s. 155.

¹²⁴ Ayrıca Bkz.: Kalın veya Başlık Türk aile hukukunun temelini teşkil eder. Tarih kaynaklarının hepsi de Türklerin kalın geleneğinden söz açarlar. Kalın kız ailesine verilen bir aile malıdır. Bundan dolayıdır ki, ödenen kalında oğlan ailesindeki, bir payı ve miras hakkı vardır. Konuya böyle girince Hunlarda Göktürklerde ve hatta Oğuzlardan görülen (levirat) geleneğinin köklerini de daha iyi anlayabiliriz. Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, s. 196. Ayrıca bkz.: Abdülkadir İnan, **a.g.e.**, s. 347-349.

¹²⁵ Açı, "İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları", Sa.: 66. Bkz. Afet İnan, **a.g.e.**, s. 27.

ki yüksek mevkiine sahip olan erkeklerin halktan bir kadınla evlenmesi hoş karşılanmamış ise kadınların da halktan bir erkekle evlenmesi hoş görülmemiştir¹²⁶. Türk toplumunda kadının evlenme hakkı olduğu gibi boşanma hakkının da bulunduğu, kadının memnun olmadığı bir evliliği sonuna kadar yürütmek zorunda olmadığı görülmektedir. Memnuniyetsizliğinin mevcut sebepleri ortaya çıktığında kadının verdiği boşanma kararı haklı bulunduğu o evliliği yürütmesi için hiçbir sebep kalmamıştır¹²⁷. Kadının hakları sadece evlenme ve boşanma ile sınırlandırılmamıştır. Miras, mal-mülk edinme ve varislik hakları da bulunmaktadır. Kadın-erkek eşitliği bu konularda da devam etmiştir. Erkek mirasta hangi hakka sahip ise kadında o hakka aynı oranda sahip olmuştur¹²⁸. Bununla birlikte saraylı kadınların kendilerine ait sarayları olduğu gibi hizmetlileri de sadece kendilerine tahsis edilmiştir¹²⁹.

İslam öncesi dönemde Türklerde İslamiyet'in kabulü sonrasında kurulan Türk devletlerinde çok fazla yapıldığını gördüğümüz siyasi amaçlı evliliklerin de bulunduğunu görebiliriz. Özellikle Çin ile Türkler arasında bu siyasi evliliklerin yapıldığını görmek mümkündür. Çin hükümdarları ile Türk hakanlarının birbirlerine heyetler gönderdiğini ve bu temsilci heyetlerin asıl maksatlarının hanedanlar arası bir evlilik düzenlemek olduğu görülmektedir¹³⁰. Misal olarak böyle bir evlilik Bilge Kağan Yazıtında zikredilmektedir. Buna göre Bilge Kağan, Türgiş Hakanını kendi kızı ve Türgiş Hakanının kızını da oğlu ile evlendirmiştir¹³¹. Bu durum Eski Türk boyları arasında hakan kızları ile yapılan siyasi evlilikleri gözler önüne sermektedir. Yine Orhun Kitabelerinde Çin halkının hilekâr ve sahtekâr olduğunu, Türk beylerinin ve halkının itaat etmedikleri için erkek ve kardeşlerini birbirlerine düşürdüklerinden dolayı Türklerin kurdukları devletin varlığını yitirdiğini ve bu durumdan kaynaklı Çin halkına bey olmasını uygun gördükleri oğlan evlatların kul, kız evlatlarının da cariye yapıldıklarına dair ifadeler yer almaktadır¹³². Söz konusu ifadelerinden de

¹²⁶ Afet İnan, **a.g.e.**, s. 27.

¹²⁷ Açı, **a.g.m.**, s. 66.

¹²⁸ Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.69.

¹²⁹ Açı, **a.g.m.**, s.66.

¹³⁰ Carter V. Findley, **Dünya Tarihinde Türkler**, çev.:Ayşen Anadol, Alfa Yay., İstanbul, 2019, s. 89-94.

¹³¹ Talat Tekin, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, Kuzey Yüzü**, Simurg Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1998, s. 61.

¹³² Talat Tekin, **a.g.m.**, s. 65.

anlaşılacağı üzere siyasi bakımdan zayıf düştükleri dönemlerde kız evlatlarının düşman olarak görülen Çinliler tarafından alıkonuldukları anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte idare katında da kadının her zaman el üstünde tutulduğunu daha önce ifade etmiştik. İdari bakımından yönetimde söz hakkı bulunan hükümdarın eşinin de bu özelliğini belirten unvanının olduğu görülmektedir. Bu unvan VI. yy.'dan itibaren *Khagan* unvanı ile birlikte yaygın bir şekilde kullanılan *Khatun* unvanıdır ve ilk defa Göktürklerin kurucusu olan Bumin Kağan'ın hanımının unvanı olarak kaynaklarda ifade edilmektedir¹³³. Türk devletlerinde bilhassa hükümdar eşleri *Hatun*, *Katun*, *Yin-çü* veya *Uluğ Hatun*, *Terken* gibi unvanlar ile anılmışlardır fakat genellikle *hatun* unvanı daha fazla kullanılmıştır¹³⁴. Eski Türk Devlet teşkilatında hakan unvanını alacak hükümdarlara düzenlenen törenler olduğu gibi hatun unvanını alacak kadınlara da törenler düzenlenerek bu unvanın takdim edilmiş olduğu görülmektedir. Bu duruma misal olarak, Kök Türkçe metinlerinde İl-teriş Kağan unvanının yanında İl Bilge Hatun unvanının varlığı verilebilir. Saadettin Gömeç, Kök Türkçeden gelen İl Bilge unvanının Kök Türkçe dışında izahının mümkün olamayacağını ve bu sebeple zaman içerisinde bu unvanın Terken olarak kullanılmaya başladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bu ifadelerin değişkenlik göstermesinin diğer sebepleri arasında da Türklerin girmiş olduğu farklı kültürel ve dini çevreler ile münasebetleri de gösterilmektedir¹³⁵. Türk kültür ve medeniyet tarihine ışık tutan İslam kaynaklarında Terken terimi Arap harufatı ile yazılmış şekline bakarak Türkan şeklinde okumanın doğru olmayacağı görüşü mevcuttur. Bunun yanında Tengriken deyimi ile ilgili olduğu görüşü de vardır. Bu unvanın hakandan sonra geldiği fakat yetki bakımından ona en yakın bir görevi ifade ettiği ileri sürülmüştür. Terken unvanının kimler tarafından taşındığı hususunda bazı kayıtların tereddütlere yol açtığı ve bazı hatalı tercümelerin yapılmasından dolayı Terken kutı teriminin yanlış yorumlandığı belirtilmektedir. Ayrıca bu terimin hükümdar değil, hükümdar hukukuna haiz

¹³³ Abdulkadir Donuk, **Eski Türk Devletlerinde Unvan ve Terimler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s. 29-30.

¹³⁴ Emre Arslantaş, "İslam Öncesi İle İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Akademik Bakış Dergisi**, Kırgızistan, Sa:65, Ocak-Şubat 2018, s. 10

¹³⁵ Sadettin Yağmur Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", **D.T.C.F. Türkoloji Dergisi**, XVII-2, Ankara, 2010, s. 108-109.

hatun manasını anlamak gerektiği belirtilmiştir. Kaynaklara bakıldığında Bey, İlig Han gibi terimler hükümdarı ifade ettiği ve terken unvanının da kadınlara ait bir unvan olduğu ifade edilmiştir¹³⁶. Uygur döneminde Hsieh kabilesinden evlilik gerçekleştiren Bilge Kağan karısına Hatun unvanı vermiştir. Genellikle Çinliler tarafından da kullanılmış olan bu unvan kraliçe, prenses gibi anlamlar taşımaktadır¹³⁷. Fakat hatun unvanının sadece bu anlamları taşıyor olduğunu söylemek pek mümkün değildir çünkü Orhun Yazıtlarından açıkça öğrendiğimize göre hatun kelimesi hükümdarın eşi anlamını taşımaktadır¹³⁸.

Eski Türklerde devletin yönetim kademesinde *hatun* unvanı alan kadınlar, etkili konumagelerek hakanile eş görevler üstlenmişlerdir¹³⁹. Hakanın tek başına elçileri kabul etmemesi, mutlaka sol tarafında hatun oturduğu zaman elçileri kabul etmesi onların devlet yönetimindeki durumunu en açık gösteren delildir. Hatundaima Hakandan sonragelen en etkili kişi olmuştur. Hatun, Hakanın yanında tahta oturur, törenlere ve şöenlere katılım sağlar ve Hakanın onun oyuna ihtiyaç duyduğu zamanlarda mecliste oy kullanırdı¹⁴⁰. Ayrıca harp karar meclislerinde de bulunup, fikirlerini çekinmeden beyan etmişlerdir¹⁴¹. Bu hatunların içinden devlet siyasetine yön veren, devlet reisliği yapan ve naibelik görevinde bulunanların olduğu da görülmektedir¹⁴². Yukarıda da zikrettiğimiz gibi İslam öncesi Türk devletlerinde hükümdarın eşi veya annesi olan hatunlar devlet işlerinde söz sahibi oldukları gibi bu unvana da tören ile sahip olmaktaydılar. Eski Türk devletlerinde hatun unvanına sahip kadınlar, devlet işlerinde söz sahibi olduğu gibi devlet protokolünde de yer aldığı bilinmektedir¹⁴³. Türk devletlerinin kuruluşunda aldığı rolü ifade etmek gerekirse, han veya hakan ile birlikte devletin çatısını meydana getirmişlerdir.

¹³⁶ Donuk, **Eski Türk Devletlerinde Unvan ve Terimler**, s. 50-51.

¹³⁷ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 25. Ayrıca bkz. İlhami Durmuş, **Türk Kültürüne Giriş**, Akçağ Yay., Ankara, 2016, s. 157-158.

¹³⁸ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 26.

¹³⁹ Hacer Tokyürek, “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 2013, Sayı: 61 (1), s. 120. Ayrıca Bkz. Hatun unvanı özel bir törenle alınır ve bu unvanı taşıyan kadın saraydaki diğer kadınlara her bakımdan üstün sayılarak devlet idaresinde resmi yetki sahibi olup, veliahtlar da genellikle hatunun oğulları arasından seçilirdi, yani müstakbel devlet başkanları hatundan doğan oğulları arasından iş başına getirilirdi. Donuk, **Eski Türk Devletlerinde Unvan ve Terimler**, s. 31.

¹⁴⁰ Özden, **a.g.m.**, s.225.

¹⁴¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türkler ve Medeniyet**, İstanbul Yay., İstanbul, 1957, s.33-34.

¹⁴² İlhami Durmuş, **Türk Kültürüne Giriş**, Akçağ Yay., s.157.

¹⁴³ Abdülkadir Özcan, “Hatun”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, cilt: 16, İstanbul, 1997, s. 499-500.

Devletin varlığının devamı için vazgeçilmez kabul edilmişler ve devletin kaderi sadece kağana değil hatuna da bağlanmıştır¹⁴⁴.

Bilge Kağan Abidesinde, “...*Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabii...*”¹⁴⁵ ifadesinden anlaşılaçağı üzere, Türk kadını, milletinin hem teşekkülünde hem de varlığında önemli konuma sahip olmuştur. Hem kağan hem de hatun Tanrı tarafından eşit görülmüş ve atanmış, ötekilerin üzerine yükseltilmiştir¹⁴⁶. Burada Türk düşüncesinde kadın ve erkeğin Tanrı katında bile eşit tutulduğu düşüncesini görmekteyiz. Bu düşünceye göre, devlet sadece eril bir düzen ve sistem üzerine kurulmamıştır. Yine Bilge Kağan Abidesinde kutsal kabul edilen Türk Tanrısı, Türk kutsal yer ve kutsal su yani ruhların Türk halkının ve devletini yok olmaktan kurtarabilmek için babası İlteriş Kağan ile annesi İlbilge Hatunun Tanrı tarafından göğün tepesinden daha yukarı kaldırıldığı ifade edilmektedir¹⁴⁷. Hunlardan beri kullandığı düşünülmekte olan hatun unvanının¹⁴⁸ gelecekteki hakanların anneleri olacak olmaları nedeni ile hakanın ilk eşinin Türk olmasına dikkat edilmiş hem hükümdarın eşi hem de veliahdın annesi olmasından mütevellit önemli bir konuma sahip olduğu görülmüştür¹⁴⁹. Bununla birlikte annesi Türk olmadığı için tahta çıkarılan Türk kağanlarının töre gereği tahttan indirildiğı durumlar da olmuştur. Bu konuda bir misal vermek gerekirse Taspar Kağan öldükten sonra vasiyeti gereği devlet adamları Ta-lopien’i kağan olarak tahta geçirmek istemişler fakat millet annesi Türk olmadığı için onun kağanlığını kabul etmemiş, ölen kağanın oğlu tamamen Göktürk soyundan gelen An-lo’yu kağan yapmak istemişler, hatta Kara Kağan’ın oğlu She-t’u devlet meclisine gelerek mızrağı keskin bıçağı ile sınırda bekleyeceğini ifade etmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁴Jean-Paul Roux, “Ortaçağ Türk Kadını”, **Erdem Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.:5, Sa.:13, Ankara, 1989, s.201. Bkz.: Ayfer Yılmaz, **a.g.m.**, s.114. Bkz. Kurtoğlu, **a.g.e.**, s. 21.

¹⁴⁵Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Kültigin Abidesi Doğu Yüzü (25), Boğaziçi Yay., İstanbul, 2019, s.73-75.

¹⁴⁶Roux, **a.g.m.**, s.203.

¹⁴⁷Tekin, **a.g.e.**, s.65.

¹⁴⁸Özgür Tokan, **a.g.m.**, s. 39.

¹⁴⁹Durmuş, **Türk Kültürüne Giriş**, s. 157-158. Bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2001, s.151.

¹⁵⁰ Ahmet Taşağıl, **Türk Model Devleti Göktürkler**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2020, s. 84.

Türk kadınlarının en büyük özelliği Türk tarihinin hangi döneminde olursa olsun aynı zamanda çok iyi savaşçı olmalarıdır. Bu bakımdan eski Türk kadınları genellikle literatürde “amazon” unvanı ile yerini almıştır. Sibiryâ, Tagar bölgelerinde M.Ö. VII. asırda Tölis-Kang’lı Türklere ait olduğu ifade edilen kültürde kadın mezarlarının içerisinde silah takımları bulunmuştur. Türklerde kadın, erkek herkes devamlı savaşçı statüsünde kalmışlardır. Askerlik ayırıcı bir özellik olarak kabul görmemiştir¹⁵¹. Amazon kadınları olarak aktarılan efsanelerin kökeni de bu kültürden geldiği ifade edilmiştir¹⁵². Ayrıca Anadolu’daki Amazon hikâyesi bir efsane karakteri taşıyorsa da İskitlerdeki kadının durumundan kaynaklı olduğunu ifade etmek gerekir. Örnek geleneklerinin ve de çok eski bir Türk töresinin gereği kabul edilen at üzerinde savaşan Kimmer ve İskit kadınları ve kızları, Karadeniz sahillerinde yaşamlarını sürdüren, Yunanlı kolonileri dehşete düşüren ve çeşitli yörelerde birer mitos haline dönüşen ve saygı gören bir varlık olmuştur¹⁵³. Savaş sırasında hatunlar eşlerinin yanında yer almakta, savaş süresi boyunca kağan ve hatun yan yana durmakta ayrıca saray erkânından olmayan kadınlar da eşleri ile yemeklerini beraber yemeyi sürdürmekteydiler. Kaynaklarda bu süre zarfında kadınlara rahatsızlık verilmediği ifade edilmiştir¹⁵⁴.

Türk tarihinin hangi safhasından olursa olsun kahramanlık hem Türk erkeğine hem de Türk kadına da ortak olarak atfedilmiştir ve bu durum kahraman Türk erkeği veya kahraman Türk kadını olarak değil kahraman Türk milleti şeklinde ifade edilmektedir. Kadınlar doğrudan kale muhafızı, vali, elçi, naibe gibi görevlerde bulunabilmişlerdir¹⁵⁵. Devlet adamlarının aldığı eğitimleri hatunlarda aynı şekilde almışlar, kendilerine ait sarayları ve askerleri olmuştur¹⁵⁶. Bununla birlikte kadının hükümdarlığa varis olabileceği veya olmayacağına dair kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Buradan anlaşılabileceği üzere mecburi durumlarda kadınlarda yönetici olarak bulundukları coğrafyalara tayin

¹⁵¹ **Türk Dünyası Kültür Atlası İslam Öncesi Dönem**, Komisyon, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1997, s. 166.

¹⁵² Emel Esin, “İslami Toplumda Kadının Yeri”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, 1973, 18 Haziran, İstanbul, s. 8.

¹⁵³ M. Taner Tarhan, **a.g.m.**, s. 916.

¹⁵⁴ Gömeç, “Türk Devletinde Kagan ve Katunluk Makamı Hakkında”, s. 49.

¹⁵⁵ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s. 159.

¹⁵⁶ Arslantaş, **a.g.m.**, s. 10.

edilebilmiştir¹⁵⁷. Bu durumu birkaç kısa misal ile zikretmek gerekir ise, Asya Hun Şanyüsü Mo-tu'nun eşinin devlet işlerinde aktif olarak görevde bulunması, Çinliler ile olan münasebetlerindeki kayıtlarda Türk Hakanının yanında Hatunun da resmen yer alması ve her ikisinin de birden devleti temsil etmesi şeklinde ifade edilmektedir¹⁵⁸. Bununla birlikte Mo-tu Çin ordusu ile savaştığı sırada yanında hatunu da bulunmakta idi. Çin İmparatoru bu savaştan galip ayrılamayacağını anladığında Mo-tu'nun eşine yani hatuna elçi göndermiş ve barış teklifinde bulunmuştur¹⁵⁹. Böylece Çin İmparatoru ile Hunlar arasında ilk antlaşmayı hatun gerçekleştirmiştir¹⁶⁰. Bir diğer misale göre ise Hunların doğusunda bulunan Proto-Moğol Tunghu devletinden, Mo-tu'ya bir elçi gönderilir ve elçi Mo-tu'nun atını istediklerini söyler ve bunun üzerine Mo-tu komşu devletten atını esirgemez ve verir. Daha sonra gelen elçiler bu sefer Mo-tu'nun eşini ister. Bunun üzerine Mo-tu kurultayı toplar. Kurultayın reddetmesine rağmen Mo-tu kadını verir. Aynı devletin elçisi tekrar gelir ve bu sefer çorak bir toprak parçasını ister. Mo-tu tekrar kurultayı toplar ve kurultaydan bazı kişiler bu duruma karşı gelmez. Bu sefer Mo-tu kurultayda onlara karşı şu sert cevabı vermiştir. “At ve kadın benim idi. Onun için verdim. Toprak ise devletindir. Devletin malını başkasına nasıl verebiliriz?”¹⁶¹. Bu durum bizlere, kadın bir ailenin devletin en değer verdiği varlıklardandır fakat gerekirse kadın devlet ve millet için feda edilebilir.

Hun Devletlerinde kadın-erkek ayrımı yapılmadığını ve kadının erkeği tamamladığını ifade edebiliriz¹⁶². Avrupa Hunlarında da kadın ve erkek ordu içerisinde birlikte hareket halinde olan fertleridir. Bu dönemde kadınların kendilerine has el işlemleri ve örgüleri bulunmaktadır. Bu döneme dair Bizans elçilerinden Priskos, Atilla'nın ilk eşi Arıkan'ın (Arığ-han) kendisini karşıladığını belirtmiştir.

¹⁵⁷Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s.69.

¹⁵⁸Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, s.151.

¹⁵⁹Tokan, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁶⁰Tokan, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁶¹ Bahaeddin Ögel, “Devlet Meclisi ve Kurultay”, **Türkler Ansiklopedisi**, C:2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.1540.

¹⁶² Ahmet Gündüz, “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri ve Önemi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 2012, s.131.

Dönemin günlük hayatında sefer dönüşü halk liderleri Atilla'yı ve ordusunu karşılanmakta ve Hun kızları, dönemin sanatçılarının şiirlerini seslenmekteydiler¹⁶³. Kadınlar kocalarını kızlar babalarını, sözlülerini gözlemekteydi. Bu bakımdan onların dönüşü şenliklerle kutlanmaktaydı. Dönemin kayıtlarında, Atilla'nın köy ziyareti sırasında köyün kızlarının onu karşılamaya çıktıkları, uzun beyaz tüller altında yedi kızın ilerlediği, bu kızların karşılama esnasında İskit şarkılarını söyledikleri, aynı ziyaret esnasında adamı Onegesius'un karısı ve hizmetçileri tarafından karşılandığı ve İskitlerde büyük saygı ifadesi kabul edilen şarap ve yiyeceklerin ikram edildiği, Atilla'nın ise bu ikramı geri çevirmediği belirtilmektedir¹⁶⁴.

Atilla'nın hanımı Arıkan sarayda kendisine has görkemli bir köşkte oturmakta ve yalnızca kendisine hizmet eden bir erkânı idare etmekteydi. Bleda'nın eşi de kocasının vefatından sonra yaşadığı köyün idaresini üstlenmiş ve yerin sahibesi olmuştur. Asil bir soylu olduğu ifade edilen bu kadının olumsuz hava şartlarından etkilenen ve yolunu kaybeden Bizans elçi heyetini ağırladığı ve onlara çeşitli hediyeler gönderdiği kaydedilmiştir¹⁶⁵. İsmail Hami Danişmend, en eski devirlerden beri kadınların merkezi vaziyette bulunduğunu ve binicilik oyununu oynadıklarını, Hiong-nou'ların Şan-yusu (hakanı) payitahtını korumak için Isık-göl'ün batısında son harbe giriştiği zaman, kullanmasını bildikleri yaylarla saray kadınlarının da mevzi aldıklarını belirtmektedir¹⁶⁶. Hun kadınlarının sosyal hayat içerisinde de her şartta kocasının yanında yer aldığını ve yaşanabilecek her türlü zorlu hayat şartlarına birlikte göğüs gerdiğini görebilmekteyiz. Bir Hun kadının kocasının sahip olduğu şartlara bağlı olarak aileyi bir araya getiren çadırını değerli kumaşlar ile bezemesi ve Hun kadınlarına ait olduğu ifade edilen mezarlardan at koşum takımlarının çıkarılması bu durumun açıkça izahı olduğunu belirtmektedir. Hun kadını için söylenmesi gereken gerek aile yaşantısı içerisinde gerekse toplum içerisinde kendisine düşen görevi layıkıyla yerine getiren, erkeği ile omuz omuza mücadeleden kaçmayan, sadece evinde değil atın üzerinde de aktif bir yaşamı

¹⁶³ İnan, **a.g.e.**, s. 26.

¹⁶⁴ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, s. 151-152.

¹⁶⁵ Ahmetbeyoğlu, **Avrupa Hun İmparatorluğu**, s. 151. Bkz. Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁶⁶ İsmail Hami Danişmend, **Türkler ve Müslümanlık Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?**, Ötüken Yay., İstanbul, 2019, s. 87.

olan, dönemin şartları gereği hak ve hukuktan mahrum olmayan bir yaşam sürdürdüğü görülmektedir¹⁶⁷. Diğer bir taraftan göçebelerde çok kadın alma âdetinin olduğu da görülmüştür. Fakat kadını alabilmek için yüklü bir meblağ ödediği bilinmektedir. Hele ki bu kadın soylu bir ailenin ferdi ise büyük bir servet ödenmesi gerektiği bilinmektedir. Birden fazla kadının eş olduğu aile yapısında kadınlarda da hiyerarşinin olduğu görülmektedir. İlk hanım evin sahibesi kabul edilmiş ve diğer hanımlar ilk hanımın emri altında bulunduğu bilinmektedir. İlk hanımdan doğan çocuklar yalnızca veraset hakkına sahip olduğu da görülmektedir¹⁶⁸.

Göktürkler, Uygurlar, Sabarlar ve Oğuzlarda da kadının devlet içerisinde etkin bir rolü olduğu görülmektedir¹⁶⁹. Özellikle Göktürk ve Uygur Devletlerinde hükümdar ve hatunun ortak imza yetkilerinin bulunması, hakanın eşi ve annesinin savaş sırasında halk arasındaki anlaşmazlıklara ve davalara bakarak suçluları cezalandırması da kadının siyasi rolünü açıkça bizlere göstermektedir¹⁷⁰. Bununla birlikte H.A.R. Gibb Orta Asya’da Arap Fütuhâtı adlı eserinde Batı Türkleri döneminde Arapların Batı Türkistan’a yaptıkları fetih hareketlerine dair kaynaklarda pek çok malumat olduğunu fakat bu kaynaklarda toplanan pek çok şeyin de güvenilir olmayıp, mübalağalarla dolu olduğunu belirtmektedir. Bunlardan biri de Hatun efsanesidir. Gibb, bu efsanenin Belazuri, Yakubi ve Nerşahi tarafından kabul edilmiş bir rivayet olduğunu fakat bu hatunun idaresinin ilave ananeler ile büyütüldüğünü belirtmektedir. Söz konusu rivayete göre Said bin Osman’ın istilasını sonra Tuğşad’ın annesi Hatun’un 15 sene saltanat sürdürdüğü ve bu Hatun’un adının Qabaç Hatun olarak zikredildiğini görmekteyiz¹⁷¹. Kaynaklar mukayese edildiğinde söz konusu hatun ve hâkim olduğu bölgeye Araplar tarafından yapılan seferle alakalı da farklı bilgiler olduğu görülmektedir. Belazuri Said’in bu seferi ile alakalı olarak

¹⁶⁷ Ali Ahmetbeyoğlu, “Dört Tekerlekli Yük Arabalarından Köşklere Hun Kadını”, s.53-81.

¹⁶⁸ Şerif Baştaş, “Avrupa Hunları”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2001, C. 1, s. 860.

¹⁶⁹ Arzu Terzi, “Türk Siyaset Kültüründe Kadının Rolü”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.: 1, Sa: 1, Bahar 2012, Ankara, s. 18.

¹⁷⁰ Terzi, “Türk Siyaset Kültüründe Kadının Rolü”, s.18. Bkz. Özcan, “Hatun”, s. 499-500. Bkz. Çandarlıoğlu, **a.g.m.**, s. 124.

¹⁷¹ H.A.R. Gibb, **Orta Asyada Arap Fütuhâtı**, çev.: M. Hakkı, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1930, s. 12-17. Recep Yaşa, “Selçuklular Devrinde Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da Kurulan Türk Beyliklerinde Kadın”, **Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan**, Edit. Burak Kocaoğlu, Berikan Yay., Ankara, 2019, s. 720.

Hatun'un önce sadakat arz etse de Türk, Soğd, Kiş ve Nesef ahalisinden 120 bin kişilik bir ordu toplanması üzerine sadakatini bozduğunu, fakat Said'in Hatun'un ordusunu bozguna uğratarak Buhara'ya muzafferane bir şekilde gittiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Nerşahi Yakubi'nin rivayetlerine göre Hatun'un 120 bin kişilik bir kuvvet toplandığını ve 6 bin kişilik Müslümanların ordusunun kâfirleri (Hatun'un ordusu) öldürdüklerini ve süvari başına bin dört yüz dirhem ganimet elde ettiklerini, Hatun'un sulh talep ederek ağır bir cizye verdiğini fevkalade mübalağa ile tasvir etmiştir¹⁷². Yukarıda bahsi geçen hadiseye bir diğer misalde Uluğ Hatun Uygurlar arasında nizamı sağlamak adına önemli çalışmalarda bulunmuştur. Uygur Devlet yönetiminde kadın, Göktürk Devlet yönetiminde ki gibi söz sahibi olmuştur. Hakanın yanında yer almış ve her türlü gerekli desteği sağlamıştır. Bu hatunlar bazı zaman Hakanın eşi bazı zaman ise annesi olarak karşımıza çıkmaktadır. VII. yy.'da henüz bir devlet teşekkülünde bulunmamış olan Uygurlarda boy beyi savaşta iken, reisın annesi Uluğ Hatun halkın davalarına, çıkan iftiralara baktığı bilinmektedir. Aynı zamanda kanuna tasallut edenleri en ağır şekilde cezalandırdığı elde edilen bilgiler arasındadır¹⁷³. Uygurlarda kadına saygı diğer devletlerden daha fazla öneme sahip idi. Aynı zamanda devlet yönetimini bizzat kadınların üstlendiğini söylemek mümkündür¹⁷⁴. Arapların gelip şehri ele geçirdiklerinde her defasında hatun sulh yapmış ve Araplara mal(para) verdiği bilinmektedir. Halkın bu hatuna büyük saygı duydukları ve ondan başka isabetli görüşe sahip birinin olduğuna inanmadığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Hatun sarayından çıktığında herkesin karşısında saflar halinde durması ve ona hizmete hazır oldukları belirtilmektedir. Ülkenin işleri ile hemhal olduğu halkın sorunlarını dinlediği istediğini cezalandırıp istediğini de ödüllendirdiği kaynaklarda belirtilmektedir¹⁷⁵. Başka bir kayıta hükümdar karısının altın dişli beyaz fil ve dört aslan şeklindeki altın tahta oturması devletin içerisinde yer alan kadın rolünün bizlere birer izahıdır¹⁷⁶. Şunu belirtmemiz gerekir ki, tarihi

¹⁷²Gibb, a.g.e. s. 19-20.

¹⁷³Özdener, a.g.m., s. 233.

¹⁷⁴ Harun Güngör, "Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değer ve Hukuk Açısından İncelenmesi", **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 218.

¹⁷⁵ Ebu Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahi, Tarih-i Buhara, çev.: Erkan Göksu, Ankara, 2013, s. 13-14.

¹⁷⁶ Yıldırım, "Sung Yün'ün Türkistan'daki Seyahati", s. 282-290.

süreç içerisinde kadınların idari hayatta yer alması sadece bir boya ait olan Türklere ait bir durum olmamıştır. Tarihin her döneminde ve var olan her yeni Türk Devleti teşekkülünde görülmüştür. Türk- Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın döneminde yaşayan kadınlar, kurultay toplantılarına katılmış ve alınan askeri ve siyasi kararlarda aktif rol oynamışlardır¹⁷⁷.

Tarihi süreç içerisinde Türk hükümdarlarının bir veya iki kez evlendiklerini görmek mümkündür. Hane içerisinde aynı erkeklerle nikâh akdi gerçekleşen kadınların ise birbirlerine kuma, yabancı bir soya mensup ise *konçuy* dedikleri bilinmekte ve bu kadınların arasından sadece bir tanesinin baş hatun unvanına sahip olabildiği ve bunlarda ekseriyetle hükümdarın ilk eşleri olduğu ifade edilmektedir¹⁷⁸.

Kadın, sadece toplumda siyasi, askeri, yönetim ve dini yönleri ile var olmamıştır. Aksine sosyal ve toplumsal hayatta da önemli bir konumda yerini almıştır¹⁷⁹. VI.-VIII. yy.'a ait Türk kitabelerinde kadın, bazen hatun bazen anne olarak adlandırılmış olsa da her zaman saygı ile bahsi geçtiğini görmekteyiz¹⁸⁰. Misal olarak, Hakan Bilge II. Göktürk İmparatorluğunun kuruluşunu anlatırken annesini Türklerde küçük çocukların koruyucusu, şefkat ve sevgi ihalesi olan, Umay'a¹⁸¹ benzetmekte ve onun ölümünde büyük merasim tertiplediğini söylemektedir.

Türk kadını evi çekip çevirmesi, savaşlarda ön safta yer alması gerektiğinde devlet yönetiminde yer alması yanı sıra sosyal hayat içerisinde aile ekonomisine yaptığı katkılar ile de bilinmektedir. Ekonomisi hayvancılık temelli olan eski Türk ailesi sahip oldukları hayvanların etinden, sütünden, yününden ve derilerinden istifade ederek ekonomik bir ürün haline getirmişlerdir. Kayıtlardan elde edilen bir vesikaya göre kadının Uygur Devleti zamanında dokumacılık yaptığı yönündedir. Dokuma tezgâhının sahibi bir kadındır. Bu

¹⁷⁷ Özden, **a.g.m.**, s. 234.

¹⁷⁸ Gömeç, "Türk Devletinde Kagan ve Katunluk Makamı Hakkında", s. 48.

¹⁷⁹ Okan Açı, "İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları", **Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sa: 3, s. 65.

¹⁸⁰ Kafesoğlu, **Türkler ve Medeniyet**, s. 34.

¹⁸¹ "Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı." Bkz. Muharrem Ergin, **a.g.e.**, s.53. Umay: Bir ilahe adı, Son kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hakka gibi nesne. Buna "çocuğun ana karnındaki eşi" denir. Şu savda da gelmiştir: "umayka tapırsa ogulbolur= birisi buna hizmet ederse çocuk doğar". Kadınlar sonu uğur sayarlar. Bkz. Kaşgarlı Mahmud, **a.g.e.**, hzr. Besim Atalay, s. 123, Ayrıca Bkz. Ergin, **Orhun Abideleri**, s. 147.

kadın yanında dokuma yapabilecek kişileri de çalıştırmıştır. Yani Uygur Devletinde kadın işveren konumunda desek yanılmış olmayız¹⁸². Bu bakımdan eski Türklerde dokumacılık işleri ailelerin geçim kaynakları arasında yer almıştır. Ailenin her ferdi dokuma ve de keçe üretim işlerinde kadınların daha maharetli oldukları bilinmektedir. Bu durumda kadının ev ekonomisinde eşi ile ortak sorumluluklarının bulunduğu ve aile bütçesine eşi gibi katkıda bulunduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Türklerde sosyal hayat içerisinde İslam öncesi anne adının baba adından önce geldiği ve genellikle ana-baba olarak ifade edildiği görülmektedir¹⁸³. Her ne kadar Türk aile yapısı pederi bir düzene sahip olsa da bu durum yanlış anlaşılmamalı ve bu sistem içerisinde kadın ve çocukların haklarının korunduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan kadının ve çocuğun ailede çeşitli haklara sahip olduğu günümüzde açıkça bilinmektedir¹⁸⁴. Bu haklar içerisinde Türk aile yapısında öncelikle ev kadın-erkek için müşterek sayılmış ve ev üzerinde baba ne kadar hakka sahip ise annenin de aynı hakka sahip olduğu kabul edilmiştir. Çocukların velayetinde de bu durum geçerli olup, babanın ve annenin bir evlat üzerindeki haklarının eşit tutulduğu görülmektedir¹⁸⁵. Böylece eski Türk toplumlarında erkek ve kadın arasında eşitliğin korunduğunu söyleyebiliriz. Türk kadını yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sadece ekonomik bağımsızlığa değil, hukuki bağımsızlığa da sahip olduğunu görmekteyiz. Karı-koca arasında mal ayrılığı esas olup kadın kendi malını istediği gibi tasarruf etme hakkına sahipti. Kadın yalnızca ev içerisinde değil ev dışında da aktif olarak etkin bir konumda, çocuğun terbiyesi, evin gelir ve giderleri ile ilgilenmesi, çadırın kurulması, çorapların örülmesi, sütün sağılması, peynir yapılması, elbisenin dikilmesi gibi daha nice görevlerde kadını görmek mümkündür¹⁸⁶.

Türk toplum yapısında kadının durumunu anlayabilmek için destanlarda bizlere önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Türk mitolojisinin ilk devirlerinden itibaren kadının etkinliğini görmek mümkündür. Kadın Türklerde etrafına nur saçan, güzelliği ile gözleri kamaştıran, ulaşılması kolay olmayan bir varlık olarak

¹⁸² İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 34.

¹⁸³ Seher Yüce Türk, **a.g.m.**, s. 14.

¹⁸⁴ Tellioglu, **a.g.m.**, s. 211.

¹⁸⁵ Özden, **a.g.m.**, s. 226.

¹⁸⁶ M. Cihangir Doğan, “Eski Türk Ailesinin Yapısı ve Fonksiyonları”, **M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi**, Sa.: 8, 1996, s. 77.

tanımlanmaktadır. Türklerin tarihinde kadın genellikle, iffetine, namusuna düşkün, ahlak anlayışına sahip, kocasına çadırına obasına sadakati tam olan, bilge ve alp kişiliği, idari sosyal ve siyasal alanda üstün becerilere sahip olan biri olarak yerini almıştır¹⁸⁷.Yaratılış Destanında, sadece Tanrı Kayra Han ile uçsuz bucaksız suların olduğu ay, yıldız, gök ve toprağın yaratılmadığı bir zamanda Tanrı Kayra Hanın sadece sudan oluşan âlemde canının sıkıldığı ve bu sırada Akine (Ak Ana) olarak tasvir edilen bir kadının dalgaların içinden ortaya çıktığı ve Tanrıya Yarat! dedikten sonra tekrar dalgalar ile birlikte kaybolduğu anlatılmaktadır¹⁸⁸.

Türklerin türeyiş efsanesine göre Türk adına sahip adamın 10 tane karısının olduğu ve bu kadınların doğurdıkları erkek çocuklara annelerinin soyadlarının verildiği belirtilmektedir¹⁸⁹. Bu durumdan anlaşılabileceği üzere kadın aile kurumu içerisinde aktif bir rol oynamaktadır. Birçok Türk destanının merkezinde kadın kahramanlar olduğunu görmekteyiz. Buna bağlı olarak kadın ve erkek arasındaki eşitliğin fiziksel güç bakımında onlarda da bulunduğunubelirtmeliyiz. Tabi ki bu husus hiç şüphesiz çocukluk eğitiminden gelmekte ve kız çocukları ile erkek çocuklarının her iş koşulu için benzer şekilde yetiştirilmesinden ileri gelmektedir. Bunun en önemli misalini Türk tarih ve kültürünün en önemli kaynaklarından biri olanDede Korkut'ta Banu Çiçeğin evleneceği erkek ile dadısının ava çıktığı, ok attığı ve güreştiği, yapılan bu müsabakalarda dadının yenildiği vakit Banu Çiçeğin de yenilebileceği ifadelerine rastlanmaktadır¹⁹⁰.

Açıkça görüldüğü üzere genç kızlar kendileri ile evlenecek adaylar ile çekişerek ve güreşerek ok atmak, at sürmek gibi fiziksel yeterlilik gerektiren yarışlardan da geri kalmamışlardır.Bununla birlikte Dede Korkut Hikâyelerinde Türk kadını sadakat, kahramanlık, annelik duygusu ve misafirperverlik gibi meziyetler ile ön plana çıkmakta özellikle anne hakkı tanrı hakkıyla eş değer tutulmaktadır¹⁹¹. Anlaşılabileceği üzere Türk toplumunda en büyük değer kahramanlık olarak ifade

¹⁸⁷ Sadettin Koç, “Türklerde Kadın ve Hüseyin Nihal Atsız’ın Tarihi Romanlarında Kadın Motifi”, **Erdem Dergisi**, C.:60, Ankara, 2011, s. 156.

¹⁸⁸Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 12.

¹⁸⁹ Ögel, **Türk Mitolojisi I**, s.28.

¹⁹⁰ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yay, İstanbul, 2019, s. 69.

¹⁹¹Çandarlıoğlu, **a.g.e.**, s. 64. Ayrıca Bkz. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, s.19-36.

edilmektedir. Bu durum sadece erkekler için anlaşılmamalıdır. Çünkü erkek için pek kıymetli olduğu görülen kahramanlık vasıflarını kadında da bulunmasını istediği ve hatta aradığı ifade edilmektedir¹⁹².

Her ne kadar Türk kadını hayat içerisinde tüm zorluklara ve şartlara erkekler gibi göğüs gerse de tarihi kaynaklara güzellikleri ile de konu olmuşlardır. Bunun ilk örneğini Hazar prensesi Çiçek misalinde görmekteyiz¹⁹³. Ayrıca Dede Korkut Hikâyelerinde de Türk kadının güzelliği ile anıldığını görmekteyiz. Aşağıdaki beyitler de bu güzelliğin en açık şekilde ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

“Beri gelsene başım bahtı, evim tahtı

Evden çıkıp yürüyende selvi boylum

Kurulu yaya benzer çatma kaşım

İkiz badem sığmayan dar ağızlım

Güz elmasına benzer al yanaklım

Kadınım direğim dölğim!”¹⁹⁴

Türklerde kız çocuğu diğer toplumlar gibi zillet ve utanç kaynağı kabul edilmemiştir. Aksine bazı Oğuz beylerinin kız çocuğu sahibi olabilmek için alkışa¹⁹⁵ müracaat ettikleri bilgisi kaynaklarda yer almaktadır¹⁹⁶. Altay destanlarına bakıldığında kadına ve yaptığı işlere zaman zaman yer verilmiştir. Öyle ki kadının kahramanlıkları aktarılmıştır¹⁹⁷. Türk tarihinin en önemli kaynakları arasında yer alan hem tarihi hem de sosyo-kültürel bakımdan istifade ettiğimiz İbnFadlan Türk yurtlarına düzenlediği seyahatnamesi Türk kadının özelliklerini tahlil etmemiz açısından oldukça önem arz etmektedir. Eser özellikle Türk kültürüne örf ve adetlerine yabancı bir kişi tarafından yazılmış olsa ve her ne kadar yer yer mübalağaya yer verse de o dönemin toplum

¹⁹²Mehmed Kaplan, “Dede Korkut Kitabında Kadın”, **Türkiyat Mecmuası**, C.: 9, 1951, s. 99-112.

¹⁹³ Prens Çiçek Bizans İmparatoru III. Leon’un (717-741) oğlu ve halefi V. Konstantinos ile evlenmiş ve İrene adını almıştır. Güzelliği ile meşhur Çiçek götürdüğü çeyiz eşyaları ve elbiseleri ile Bizans sarayında hayranlık uyandırmıştı. Bkz. Ahmet Taşağıl, “Hazarlar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.: 17, s. 120.

¹⁹⁴ Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, s. 23.

¹⁹⁵ Alkış: Dua

¹⁹⁶ Özden, **a.g.m.**, s.228.

¹⁹⁷ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 28.

yapısına ışık tutan önemli bir eserdir. İbnFadlan söz konusu eserinde Oğuzların yurdundan geçmiş ve onlar arasında kalmıştır. O, Oğuzlardan bahsederken, kadınların erkeklerden kendilerini sakınmadıklarını ve bedenlerini gizlemediklerini bununla birlikte zinayı kabul etmediklerini ve böyle bir olay karşısında kişiyi veya kişileri ortadan ikiye ayırarak, ölüm cezasının verildiğini ifade etmiştir¹⁹⁸. Bu aynı zamanda toplum kuralları, yani töreden de ileri gelmekte idi. Türk kadınının esir düşmesi zul sayılırdı. Bununla birlikte Atsız'ın ifadesinde, Türklerin cinsi ahlaklarının yüksek olduğu, yuva aile ve evdeş muhterem sayıldığı, evli bir kadına taarruz etmenin cezasının idam olduğu, kadının toplumda hür olduğu, kocasının uzak yolculukta olduğu dönemde dahi eve gelen yabancı erkek konukları ağırlamaktan çekinmediği ve kendisine saygı gözü ile bakıldığı için bu durumdan bir kötülük doğmayacağı yer almaktadır¹⁹⁹.

Bununla birlikte Doğu Avrupa'da hüküm sürmüş en önemli Türk devletlerinden biri olan Hazarlar arasında kadınlar ile ilgili hususların bulunduğu meseleler vardır. Araplarla yapılan savaşlar yanı sıra Museviliğin benimsendiği bir dönem olan Hazarların adının menşei üzerine farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Askeri bir terim olarak kullanılan *Hussar* kelimesi Macar Hanedanı için kullanıldığı, Macar Devletinin, Macarlar ve Hazarlar arasındaki münasebetlerinin kesin olduğunu bizlere göstermektedir²⁰⁰. Almancada *Ketzer* yani “heretlik” sözcüğünün de Musevilerde olduğu gibi Hazar adından alındığı görüşü ifade edilmektedir. Farklı görüşler etrafında genel olarak kabul edilen görüş ise Hazar adı, Türkçe kaz (qaz) “başıboş dolaşmak” veya “oradan oraya göç etmek” kökünden gelmekte olduğu dolayısı ile Hazar kelimesinin *göçebe* anlamına sahip olduğudur²⁰¹. Dönemin Bizanslı müverrihleri kayıtlarında Hazarları genel itibarıyla Türklere nispet etmiş, Arap müverrihler ise doğrudan Türk olarak adlandırdığını, Hazarların ise kendilerini Ugor, Avar, Guz, Barsil, Onogur, Bolgar ve Savirler ile akraba saydıklarını görmekteyiz²⁰². Batılı yazarlardan Ermeni KalankatukluMoses Hazar halkını tasvir ederken, “küstah, kaba, kirpiksiz ve tıpkı kadınlar gibi uzun saçlı, dehşet verici Hazar halkı”

¹⁹⁸Fadlan, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁹⁹ Hüseyin Nihal Atsız, **Türk Ülküsü**, İrfan Yay., İstanbul, 2016, s. 67.

²⁰⁰ D. M. Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, Selenge Yay., İstanbul, 2008, s. 21.

²⁰¹Dunlop, **a.g.e.**, s. 21.

²⁰² M. İ. Artamonov, **Hazar Tarihi Türkler Yahudiler, Ruslar**, Selenge Yay., İstanbul, 2004, s. 155.

şeklinde tanımlamalar kullanmıştır. Genç bir Arap ise, Hazar topraklarını ziyaret etmiş ve vefatından sonra Gürcüce yazılmış olan biyografisinde Araplardan korktuğu için karısını ve çocuklarını başka bir bölgeye göndererek kendisi ve üç yüz taraftarı ile birlikte askeri yardım talep etmek için Hazar topraklarının ziyaret ettiğianlaşılmaktadır. Gürcü rivayetlerinde ise Hazarların YecücMecüc ile ilişkilendirildiği, Hazarların aktarılan efsanede çirkin suratlı, hayvani davranışları ile vahşi adamlar ve kan emiciler olarak tanımlandığını görmekteyiz. Yapılan bu tasvirde ki en önemli etkinin de dönemin geleneği ile bağlı olduğu görüşü şeklinde ifade edilmektedir²⁰³.

Müstakil bir topluluk olarak yaşamlarını sürdüren Hazarlar 630 yılları civarındaHazar Devleti olarak tarih sahnesine çıkmaya başladığı görülmektedir. Dönemin hâkim devleti Kök Türklerbu süreçte yaşamış olduğu iç isyanlar neticesinde Kuzey Kafkasya sahasında hâkimiyetlerini kaybettikleri ve böylece Karadeniz ve Hazar sahalarında Büyük Bulgarya ve Hazarya adı verilen iki büyük devletin kurulduğunu görmekteyiz²⁰⁴. Bu iki devlet kuruldukları coğrafya itibariyle çok sıkı müttefik olmuşlar fakat Hazar Devleti sınırlarını Bulgarların yönüne doğru genişlettiği süreçte iki devletin karşı karşıya geldiklerini görmekteyiz²⁰⁵. Sonuç itibariyle Bulgarların Hazar hâkimiyeti girme süreci başlamış sınırlarını Karadeniz’e çeviren Hazarların böylece Bizans ile münasebetleri de başlamıştır. Bu süreçte Müslüman Arapların Kafkaslara dayanması ile istilacı Müslümanlar olarak adlandırılan Araplar Hazarların elinde bulunan Derbend bölgesine kadar gelmişlerdir²⁰⁶.Hazarların idari teşekkülleri hakkında bizlere Doğulu müverrih Mesudi şu ifadeleri aktarmaktadır; “Burada sözünü ettiğimiz hakan değil Hazar melikidir. Çünkü Hazarya’daki âdete göre hakanın nezdinde kendinden başka bir melik bulunmak ve kendisinin ayrı bir sarayı olmak zorundadır. Hakan sarayında oturur. Ata binmez, yönetici kesimin ve halkın karşısına çıkmaz. Dışarı adım atmaz. Bir haremi vardır. Herhangi bir şey emretmez, herhangi bir yasak koymaz ve ülke işlerine karışmaz. Ancak hakan olmadan melik ülkeyi yönetemez. Ülkenin işleri ancak hakan başkentte olduğu ve sarayında oturduğu sürece yürür. Eğer ülkede

²⁰³Dunlop, **a.g.e.**, s. 196.

²⁰⁴ Peter B. Golden, **Hazar Çalışmaları**, Selenge Yay., İstanbul, 2006, s. 71.

²⁰⁵Dunlop, **a.g.e.**, s. 57.

²⁰⁶Dunlop, **a.g.e.**, s. 62.

herhangi bir kuraklık olur yahut bir felaket yaşanırsa halk melike başvurur ve “Bu hakan ve devri bize uğursuz geldi. Ya sen onu öldür ya da bize ver biz onu öldürelim!” derler. Melikte bazen Hakanın öldürülmesi için halka teslim eder bazen de hakana acır ve onu teslim etmez ve ona arka çıkar” şeklinde ifade etmektedir²⁰⁷. D. M. Dunlop, bazı noktalarda Arap müverrihin abartı kullanıldığını ifade etmektedir.

Bu siyasi olaylar çerçevesinde siyasi etkinliğini sürdüren Hazarların tarihsel sürecine baktığımızda siyasi evliliklerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Göktürk Devleti’nin kurucusu Bumin Kağan devletin kuruluşundan sonra siyasi varlığını gücünü göstermek için devletini eşdeğer kabul ettiği Juan-Juan hükümdarının kızıyla evlenmeyi teklif etmiştir. Bu durum kabul edilmeyince Tabgaç İmparatoru Wu-ti’nin evliliğidir²⁰⁸. Özellikle Hazar ve Bizans devletlerinin evlilik yolu ile ittifak yaptıkları bilinmektedir. Bizans İmparatoru II. Justinian, Hazar hakanının vaftiz olan ve Theodora adını alan kızı ile evlendiği bilinmektedir. İmparator II. Tiberius da Hazar hakanının kızlarından biriyle evlendiği ve Hazar askerlerini ülkesinin topraklarına getirildiği ifade edilmektedir²⁰⁹. V. Konstantinos ile Hazar Prensesi Çiçek’in evliliği iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerde önemli bir yer teşkil etmiştir²¹⁰. Bununla birlikte Hazar Devleti kendisine bağlı eyaletlerin iç işlerine karışmazdı. Hazarlara bağlı illerin reisleri veya beyleri kızlarını Hazar kağanı ile evlendirme yolu ile akrabalık tesis ederlerdi²¹¹. Aynı şekilde Abbasilerin Hazarlar ile barış içerisinde yaşamlarını sürdürmek için akrabalık tesis etmek istedikleri görülmektedir. Ermenistan vilayetine vali olan Yezid b. Useyd al-Sulami’ye’nin Hazar hakanının kızı ile evlenmesinin tavsiye edildiği ve bunun üzerine Hazar hakanının kızı ağır çeyiz ve çeşitli hediyeler ile vilayetin merkezi olan Berdaa’ya gönderildiği ifade edilmektedir²¹². Hazar prensesinin öldürüldüğü kanısına varan ve Müslümanlardan şüphelenen Hazar hakanı bu durumu bir

²⁰⁷Dunlop, **a.g.e.**, s. 225.

²⁰⁸Koçsoy, **a.g.m.**, s. 51.

²⁰⁹YakovKuzmin-Yumanadi, Pavel V. Kuleshov, “Hazarlar”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.: 2., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.819.

²¹⁰Piatigorsky-Sapir, **Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar Atlı Bir Kavmin Gizemi**, s. 20.

²¹¹Piatigorsky-Sapir, **a.g.e.**, s. 48-49.

²¹² Mualla Uydu Yücel, “Hazar Hakanlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.: 2., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.786.

savaş nedeni olarak gösterdiği ifade edilmektedir²¹³. Bu durum eski Türk devletlerinin yapısında siyasi evliliklerin varlığını ve hükümdar ailesinden olan kadınların devletlerarası ilişkilerde önemli bir yere sahip olduğunu, bununla birlikte hatunun ölümü karşındaki düşman devlete saldıracak bir sebep sayılabileceğini bizlere göstermektedir. Arap vezir tarafından rivayet edilen, kıtlık döneminde Hazar kralının kız kardeşi Hatun'un hikmetli sözlerine kulak vererek, kendilerini Tanrı'nın idaresine teslim ederek ve yardım istemek sureti ile kıtlık döneminden kurtulduklarını ifade etmektedir. Hatunun rivayetin devamında muhtemel ki krallığı kendi etkisi altına aldığı tahmin edilmektedir²¹⁴. Bu rivayetlerin uydurma olabileceği, basmakalıp düşünceler ile üretildiğine dair görüşlerinde mevcut olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Hazar toplumunda ölümlerin yakıldığı bilmekle birlikte ölümlerini, ölümlerin hayvanlarını, aletlerini ve takılarını onlarla birlikte yaktıkları ifade edilmektedir. Bir erkek öldüğü zaman karısı hayattaysa onu da onunla birlikte yaktıklarını ve ölen kadın ise kocasını onunla birlikte yakmadıkları belirtilmektedir. Kadınların bu yakılma isteği cennete kocaları ile girecekleri düşüncesine sahip olmalarından dolayı olduğu ifade edilmektedir²¹⁵. Bununla birlikte Hazar hakanının hâkimiyeti altında bulunan yirmi beş halkın her birinden bir kız alma hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir. Budurumun izahı siyasi üstünlük olarak belirtilmektedir. Yine yaşı küçük olan ve tahta geçmesi beklenen veliahtların anneleri devletin hükümdar koltuğuna oturmuştur²¹⁶. Görüldüğü gerek saray içerisinde yani devlet yönetiminde gerekse toplumun en küçük yapı taşı olan aile içerisinde kadının bulunduğu konum Türk medeniyetinin eski dönemlerde bile hangi seviyede olduğunu bizlere gösteren önemli bir kıtas olarak kabul edilmektedir. Kadınların bu denli Türklerin toplum yapısında ön planda olmasının bir diğer sebebi ise savaşçı özelliğe sahip olmalarıdır. Çünkü erkekler savaşa gittiği zaman gerek evin, ailenin ve bulundukları coğrafyanın tüm gereksinimleri kadınlar tarafından karşılanmıştır. Kadın ailenin tüm sorumluluklarını omuzlarına almıştır. Savaş sonrası topraklarına dönen erkekler ailenin sorumluluklarını kaldıkları yerden devam

²¹³Dunlop, **a.g.e.**, s. 194.

²¹⁴Dunlop, **a.g.e.**, s. 203.

²¹⁵Dunlop, **a.g.e.**, s. 222.

²¹⁶Gömeç, "Türk Devletinde Kagan ve Katunluk Makamı Hakkında", s.48-49.

ettirse dahi kadın fazla geri plana atılmamış, başrolde kalmaya devam etmiştir²¹⁷.

Türk tarihi açısından önemli kaynaklar arasında destanlar yer almaktadır. Bunlardan biri de Kırgızlara ait olan Manas Destanıdır. Manas Destanı her ne kadar İslami dönem destanlarından biri sayılsa da geçiş dönemine tekabül etmesi bakımından İslam öncesi Türk gelenek ve görenekleri bakımından bilgi edindiğimiz önemli bir kaynaktır. Destanda kadına dair kayıtlar mevcuttur. Bunlardan söz etmek gerekir ise, Kara Han'ın gayretli cesur oğlu Cakıp Han Aydar Han'ın kızı Çıyrıcı ile evlenmiş ve uzun yıllar boyu bir çocuk sahibi olamadığı ifade edilmiştir²¹⁸. On dört yıl çocuk sahibi olmasını beklemesine rağmen ikinci bir kadından bahsedilmemektedir. Buna göre tek eşliliğin esas olduğu söylemekte bir beis yoktur kanaatindeyiz. Diğer bir tasvir ise Ak-erkeç olup başının örtüsünü takan, saçını sağ ve sol yanlarına alıp altın süsünü takan, dişlerinden gülüşünün güzelliği ifade edilen ve Kara Han'ın oğlu Almambet'in karşısında çekinmeden kendini ifade eden bir kadın karşımıza çıkmaktadır²¹⁹. Destanda kadın erkeğine (kocasına) açıkça fikrini ifade etmekten geri durmamış, Ak-Erkeç'in Almambet'e akıllı olmadığını, bir hiç ile uğraştığını, at, elbise için dostlar ile aranın bozulmaması gerektiğini, Kök-ala adlı atını savunmak isterken birçok attan olduğunu, sürüyü sakınmak isterken birçok sürüden olduğunu söylediği görülmektedir²²⁰. Destanda anlatılan bu olaya göre Ak-erkeç adlı kadın yaşanan ve dostlar arasındaki ilişkileri kopma noktasına getiren bu olay karşısında sessiz kalmayarak kocasına karşı kendi düşüncelerini açıkça ifade edebilmiştir. Kahraman, cesur gibi tanımlamalar her ne kadar destandaki erkek figürler için belirtilmiş olsa da kadınların konuşmalarına bakıldığında zaman onlarında erkekler kadar kahraman ve cesur oldukları görülmektedir. Manas Destanında da tıpkı Dede Korkut Hikâyelerinde olduğu gibi kadın, rüzgârda sallanan sazlara benzetilmiş ve pembe yüzlü, su gibi şeffaf çehreli, kaz gibi güzel, uzun boyunlu, ince belli olarak tasvir edilmiştir²²¹. Yine destanda ifade edilen Manas'ın Hanımı Kanıkey, bozkır kültürünün ideal kadın

²¹⁷Kurtoğlu, **a.g.e.**, s.20-21.

²¹⁸ Wilhelm Radloff, **Manas Destanı**, Yayına HZR.: Emine Gürsoy Naskali, Kamer Matbaacılık, Ankara, 1995, s. 17.

²¹⁹ Radloff, **a.g.e.**, s. 41.

²²⁰Radloff, **a.g.e.**, s. 41.

²²¹ Ayfer Yılmaz, **a.g.m.**, s. 113.

tipi olarak tasvir edilmektedir. Sadakati, güzelliği, iyi bir aşçı ve doktor oluşu gibi kültürel düzeyinin yüksek ifade edildiği ideal bir kadın tipidir. Manas Destanı ve diğer destanlarda karşımıza çıkan Alp kadın tipini oluşturan en önemli meziyetlerin cesur, vatansever ve mücadeleci özellikleri olduğunu görmekteyiz. Alp kadın tipi tasvir edilirken savaştan yılmayan, yeri geldiğinde erlerini düşman saldırılarından koruduğu şeklinde ifade edilmektedir. Her ne kadar cinsiyet üzerinden bir kadın kimliği oluşturulsa da erkeğe ait sosyal rolü çoğu zaman üstlendiği görülmektedir²²². Altay yöresine ait destanlarda kadın sosyal hayatta aktif olarak yerini aldığını görmekteyiz. Kırgızların Cangıl Mırza, Uygurların Nözügüm, Başkurtların ZayaTülek Hakasların Altın Arıg gibi kahraman kadın tiplerini destanlarında görmek mümkündür²²³.

Yazılı kaynaklar eski Türklerin Göktanrı dinine inandıklarını belirtse de Sibiry Türk topluluklarında Şamanizm veya Burhanizmin bulunduğu da görülmektedir. Bununla birlikte bu topluluklara ait mitolojik tasvirlerde kadına dair inanmalar da söz konusudur. Türklerde var olan inanç Gök Tanrı olarak kabul edilmektedir. Nitekim bazı kaynaklar Türklerde Şamanizm inancının da var olduğunu ifade etmektedir. Bu nokta da biz kadın konusunu esas aldığımız için bu noktaya da değinmenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Şamanlık kurumu her şeyin bir ruhu olduğunu kabul etmekle bu ruhların değişik dünyalarda yaşadığını, buluşma yerlerinin orta dünya olduğunu kabul ederler. Şamanlık kurumu ve onun bireyleri olan erkek kadın şamanlar, bu görünen ve görünmeyen kozmik yolculuk gerçekleştirebilen, bu dünyalar arasında ilişki kurabilen ve toplumun huzuru, refahı iyiliği, mutluluğu sağlayamaya gayret gösteren insanlar olarak kabul edilmektedir. Bu karmaşık şamanlık olgusu içinde kadın şamanların kendilerine has yerleri mevcuttur²²⁴. Bazı Türk topluluklarında kadın şamanların varlığından söz edilmektedir. Günümüze aktarılan Türk şaman anlatılarında da en korkunç ve güçlü şamanların kadınlardan olduğu ifade edilmektedir. Bu durum da bizlere Türk sosyo-kültürel hayatında kadının yalnız ev ve özel alanda değil, kamusal alanda da

²²² Çiğdem Akyüz, “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi, Mukaddime, Sa.: 1 2010, s. 169-179.

²²³ Mehmet Emin Bars, “Köroğlu Destanı’nda At, Kadın, Silah”, **TurkishStudies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish**, 2008, s. 164-178.

²²⁴ Fuzuli Bayat, **Türk Kültüründe Kadın Şaman**, Ötüken Yay., İstanbul, 2010, s. 22.

etkin bir konuma sahip olduğunu anlamamızı sağlamaktadır²²⁵. Bazı kadın şamanların büyük ayinlere katılım sağlamadığı da görülmüştür. Bu durum kadının (gelinin) Tanrıya olan saygısı, hürmetinden dolayı bu toplantılara katılmadığı şeklinde ifade edilmiştir²²⁶. Bu bağlamda Türk kadının diğer yabancı toplumlarda yaşamını sürdüren kadınlara kıyasla sosyal alanda faal olduğunu görmemiz mümkündür.

Türk kadınının İslam öncesi Türk Tarihi ve kültüründe ne kadar önemli olduğunu ifade etmeye çalıştık. Bununla birlikte diğer milletlerdeki toplum yapısı ve bu yapıda kadının durumuna kısaca değinirsek Türk kadınının toplumdaki yerini ve önemini bir kez daha anlayacağımız kanaatindeyiz. Buna göre Türklerin en yakınlarında yer alan Çin toplumunda aile yapısı eski dönemde “maderşahi” olduğunu kayıtlardan öğrenmiş olsak da daha sonraları bu yapının “pederşahi” olarak değiştiğini görmekteyiz. Çocukların ve kadının üzerinde hak sahibi baba olmakla birlikte kadının erkek otoritesi altında olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında kız çocuklarına değer verilmediği öyle ki doğduktan sonra isim verilmeye bile layık görülmediği ve bir, iki, üç gibi sayı adları ile adlandırıldıkları bilinmektedir. Erkeğe kötü davranan kadına yüz sopa cezası verildiği gibi kadına kötü davranan erkeğe ceza verilmesinin uygun görülmediğini görmekteyiz. Önemli olmayan basit sebepler neticesinde kadınlarını rahatlıkla terk ettikleri verilen diğer bilgiler arasındadır²²⁷. Ayrıca Çin aile yapısında kadın erkeğe iyi niyet göstergesi olarak ayağını ezdiğini bunun sebebi ise gezmek olarak belirtilmiştir. Çin kültüründe evlilik neslin devamlılığını sağlamak üzere bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır²²⁸.

Hint toplumunda da Eski Çin aile yapısında görüldüğü gibi maderşahi bir aile tipi görülmekteydi. Öyle ki bir kadının birden fazla evlilik yaptığı, evlendiği erkeğin kardeşiyle de evlendiği görülmektedir. Bu durum çeşitli dini telakkiler neticesinde değişkenlik göstermiş ve aile yapısı “pederşahi” bir yapı kazandığı görülmektedir. Kız çocukları babanın veya ağabeylerinin himayesinde yaşardı.

²²⁵ Fuzuli Bayat, **a.g.e.**, s.23.

²²⁶ İzgi, **Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları**, s. 27.

²²⁷ Özdener, **a.g.m.**, s. 227. Ayrıca Bkz. Sıddık Ağçoban, “Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar”, **İnternationalJournal of CulturalandSocialStudies**, Kazakistan, 2016, s. 16.

²²⁸ Zekiye Genç, **Uygurlarda Kadın**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 15-16.

Evlendikten sonra ise eşlerinin himayesi altına girerlerdi. Burada kız çocuklarının zayıf yapıda oldukları, günaha meyilli ve kendi başlarına yaşamlarını idame ettiremeyeceği görüşü yaygın idi. Kocasını ölen kadın tekrardan bir evlilik hakkına sahip olamadığı gibi babasından kalan mirastan hak iddia edemediği bilinmektedir. Eğer kadının oğlu var ise onun mirastan faydalanabileceği bir sistem eski Hint toplum yapısında kabul gördüğü bilinmektedir. Bir kadının kocası öldüğü zaman onun sevgisine ihtiyaç duyacağı gerekçesi ile yakılarak öldürüldüğü ifade edilen bilgiler arasındadır. İran Sasani Devletinde ise kız kardeş ile evlilik teşvik edilir, anne ve kız olan kardeşlere saygı gösterilmezdi. Kadın ve çocuklar evin reisi kabul edilen babaya itaat etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Bir erkeğin birden fazla evlilik yapmasının hoş karşılandığı görüldüğü gibi kan bağıının nikâhı bozmadığı gerekçesi ile kardeşler arası evliliklerde İran toplumunda yaygın olarak görülmüştür. İran toplumunda evlilik müessesinde kadına dair bir düzene, hukuka rastlamak pek mümkün olmamıştır. Öyle ki bir erkek başkasının meşru karısı olmadığı sürece birden fazla cariye statüsündeki kadın ile evlilik yapabildiği görülmüştür. İran edebiyatına bakıldığında kadının ahlaki yönden iyi tanımlanmamaktadır. Şehnamede adı geçen kadın tasvirleri hakkında verilen bilgiler ahlaki yönden kötü ifadeler içermektedir. Adı geçen kadınların bir erkeğe ahlaksız tekliflerde bulunduğu, adamın kızlarının hepsini bir adamla evlendirmek için vermiş olduğu mücadele anlatılmaktadır²²⁹.

Yunan ile yapısı patriarkal görüşler üzere kurulmuştur. Site devletlerin hâkim olduğu Yunan medeniyetinin Atina sitesinde birden fazla kadınla evlilik yapmak yasaklanmış ve yakın akrabalar arasında evliliğin yaygın olduğu görülmektedir. Yunan aile yapısı genos yani geniş aile tipi olarak adlandırılmaktadır. Kadın her türlü siyasi haktan mahrum edildiği görülmektedir. Atina toplumunda evliliğin amacı devlete vatandaş yetiştirmek olduğu görülmektedir. Helenistik olarak adlandırılan dönemde ise erkeklerin birbirlerinin eşlerini satın alabildikleri ifade edilmektedir. Yunan filozofu Aristo kadını tanımlarken erkek için bir köle, işçi

²²⁹Özdener, **a.g.m.**, s. 228. Ayrıca Bkz. ManuKanunnamesi'ne göre kadının vazifeleri çocuk doğurmak, yetiştirmek ve ev işlerine bakmaktır. Kadın kendi başına buyruk olmamalı, babasının, evlendikten sonra da kocasının sözünden çıkmamalı, dul kalınca ise oğluna itaat etmelidir. Ömer Faruk Harman, "Kadın, İslam Öncesi Dinlerde ve Toplumlarında Kadın", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C: 24, İstanbul, 2001, s. 82-86. Ayrıca Bkz.: Zekiye Genç, **a.g.m.**, s. 16-18.

olarak tanımlamıştır. Demosten ise, Atina erkeklerinin evlerinde bir bekçi bulundurmak maksadı ve gündelik ihtiyaçlarını, zevklerini karşılamak amacı ile evlendiklerini ifade etmiştir. Aynı zamanda kadının yaratılırken tamamlanamamış erkek olduğu ileri sürülen bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğol toplum yapısının maderşahi özellikler taşımakta olduğu görülmektedir. Aile yapısında ise dışarıdan evlenme esas kabul edilmiş, iki kabile arası anlaşma sağlanmış ise kızın rızasının bir önemi olmadığı görülmektedir. Dul kalan kadınların ise yeniden evlenmelerine izin verilmediği görülmektedir. Moğol kabilelerinin büyük annesi olarak tanımlanan Alan-hoa'nın beş erkek çocuğu olduğu aktarılmaktadır. Bunlardan ikisinin kocası Dobunmergen yaşadığı dönemde dünyaya geldiği ifade edilirken üçünün ise Dobunmergen'in ölümünden sonra dünyaya geldiği anlatılmaktadır. Bu durum bize kadın kutsal bir varlık olarak görüldüğünü göstermektedir. Her ne kadar kadına bu yüceliği atfetmiş olsalar dahi Moğol aile yapısında kadının durumuna bakıldığında bu kutsiyetten eser olamadığı gözler önüne serilmektedir. Moğol aile yapısında da mirastan sadece erkek çocukların yararlanabildiğini görmekteyiz. Bir diğer topluluk ise Araplardır. Araplar bilindiği üzere İslamiyet öncesi kız çocuklarının utanç sayıldığı, doğan kız çocuklarının aile için felaket kabul edildiği ve diri diri toprağa gömüldüğü görülmektedir. Pederşahi bir yapıya sahip olan İslam öncesi Arap toplumunda erkek karısını istediği zaman boşama hakkına sahip olduğu gibi boşanan kadın üzerinde de istediği takdirde tahakkümünü sürdürebildiği görülmektedir. Çok eşliliğin yaygın olduğu, bazı zamanlar ise bir erkeğin iki kız kardeş veya üvey anne ile evlenebildiği görülmüştür. Kadın toplumun bir parçası olarak görülmemiş Arap erkeklerinin istek ve arzularını karşılayan bir varlık olarak görülmüştür. Böyle coğrafyalar arasında Türk topluluğu medeniyetin en uç noktasına sahip olmuş ve kadın–erkek arasında bir ayrıma gitmemiştir. Tekrar etmek gerekirse kız çocuklarına farklı bir davranış içerisinde bulunmamışlardır²³⁰.

²³⁰Abdulkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, **Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Birinci Kitap)**, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 235-255. Ayrıca Bkz.: Zekiye Genç, **a.g.m.**, s. 17-20. Ayrıca bkz.Tellioğlu, **a.g.m.** s. 212. Ayrıca bkz. Aksoy, **a.g.m.**, s. 151. Ayrıca bkz. Bekir Topaloğlu, **İslam'da Kadın**, Ensar Yay., İstanbul, 2013, s.33-36.

3. TÜRK-ARAP İLİŞKİLERİ VE TÜRKLERİN İSLAMİ KABUL SÜRECİ

3.1 İslamiyet'in Doğuşu ve İslamiyet'te Kadının Yeri

Konumuza geçmezden evvel İslamiyet'in ortaya çıktığı ve İslam Devletlerinin beşiği kabul edilen Arabistan'ın coğrafi konumu hakkında bilgi vermemizin doğru olacağı kanaatindeyiz. Doğu, batı ve güney kısımlarının denizlerle çevrili olan Arap Yarımadası'nın güney doğusundaki Umman ve Maksat çıkıntı bölgeleri haricinde görünüm olarak yarımada dikdörtgen görünümünü vermektedir. Doğuda Umman, batıda Kızıl Deniz, güneyde Aden Körfezi ve Hind Okyanusu, kuzeyde ise Mezopotamya, Suriye, Filistin yer almaktadır. Yüzölçümü ise yaklaşık üç milyon km. kare olduğu bilinmektedir. Bölgenin yüzey şekillerini iç kısımlar ve kıyı bölgeleri olarak incelendiğini söylemek mümkündür. Genel olarak bulunduğu bölge itibariyle Arabistan Yarımadasının iç kısımları çöller ve stepler ile kaplıdır. Araplarla ilgili tarihi süreç ana hatları ile üç bölüme ayrılabilirdi belirtilmektedir. Bunlar;

- Sebe'-HimyerDevri: Bu devir Miladi altıncı asrın başlarında sona erer.
- Cahiliyye Devri: Bir manada bu, Âdem'in yaratılışından Hz. Peygamberin tebliğ vazifesine başlamasına kadar olan devri kapsar. Fakat bizim burada hususiyetle kastettiğimiz mana, İslam'ın doğuşuna tekaddüm eden asır manasındadır.
- İslam Devri: Günümüze kadar uzanıp gelen İslam Tarihi bölümüdür²³¹.

İslamiyet'ten önce Arap yarımadasının en önemli kısmını oluşturan Hicaz bölgesi Kızıldeniz'in doğusunda, Ürdün'ün liman şehri Eyle'den güneyde Yemen sınırındaki Asir ve doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar uzandığı bilinmektedir. İslamiyet'in doğuşu ile birlikte bu bölge en önemli dini mekânların bulunduğu başlıca bir mekân olmuştur²³². Hicaz bölgesinin İslam

²³¹ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 131.

²³² M. Sabri Küçükbaşçı, "Hicaz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1998, İstanbul, C.:17, s. 432-437.

tarihi açısından önemi oldukça büyük olduğu bilinmektedir. Çünkü İslamiyet Hicaz bölgesinin önemli şehirleri arasında sayılan Mekke’de zuhur etmiş ve Medine topraklarında gelişme göstermiştir.

İslam dininin ortaya çıkmasından önce Arap toplumunun yaşadığı dönem Cahiliye Dönemi olarak tanımlanmaktadır. Böyle anılmasının başlıca sebebi ise, P. Hitti’ye göre, ilahi kanunların bulunmamış ve Allah inancına dair bir yaklaşımın bu dönemde görülmemiş olmasıdır²³³. Bu dönemde Araplar yaşantıları gereği kendilerine has ve kültürlerine uygun olduğunu öne sürdükleri kurallar koymuş ve bu kuralları kendilerince yasalaştırmışlardır²³⁴. Cahiliye terimi ekseriyetle “bilgisizlik, cahillik, atılganlık veya barbarlık” olarak dönemi işaret etmek için kullanıldığı ifade edilmek ile birlikte Çağatay’a göre Cahiliye çağı Arapların kahramanlık çağıdır. Özellikle çölde yaşayan Arap toplulukları için kahramanlık, şairlik, nüfuz ve servet sahibi oluşları ve bu durumun onlar için bir övünç kaynağı olduğunu hatta zaman zaman öç almanın onların önemli olay olduğunu ifade etmektedir²³⁵.

İslamiyet’in kabulünden önce değinmemiz gereken önemli hususlardan bir diğeri ise Arabistan coğrafyasındaki sosyal yapı ve ailevi durum olduğu kanaatindeyiz. Bu coğrafya da yaşamını sürdüren insanların iki grupta mütalaa edildiğini ve bunların yerleşik aile hayatını benimseyenler ile göçebe hayat tarzını benimseyenler olarak adlandırıldığını bilmekteyiz. Yerleşik hayatı seçenler Medeni veya Hadari olarak adlandırılmakta ve şehirde yaşamlarını sürdürmektedirler²³⁶. Cahiliye dönemi aile temeli olarak kabul edilen ve kadın ile erkeği birbirine bağlayan bir nikâh akdi bulunmamaktadır. Evliliğin babanın muvaffakiyetiyle gerçekleştiği görülmektedir. Kız çocuklarının bu konuda velisine itiraz etme hakkına sahip olmadığı bununla birlikte soylu ailelere mensup kızların veya kadınların görüş belirtme hakkına sahip olduğunu görmekteyiz. Buradan da anlaşılacağı üzere sosyal sınıflara sahip olan Arap toplumu cinsiyetlerin kendi aralarında da sınıf oluşumuna sahip bir yapıdadır.

²³³ Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, s. 131.

²³⁴ Mehmet Şimşir, “İslam Devleti’nin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sa.:38, Konya, 2017, s. 274.

²³⁵ Neşet Çağatay, **İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Dönemi**, Mars T. ve S. A. Ş. Matbaa Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1957, s. 116.

²³⁶ Sabri Hizmetli, **İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar)**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1991, s. 46.

Kadın çocuk doğurduktan sonra aileye dâhil olabildiği görülmektedir. Araplarda akrabalık önemli bir yere sahip idi. Fakat bu akrabalık bağı içerisinde evlilik yolu ile kurulan bir bağdan bahsetmenin pek mümkün gözükmediği görülmektedir. Bu sebeple baba ölürse oğulları üvey anneleri ile evlenme hakkına sahip olduğu bilinmektedir²³⁷.

Cahiliye döneminde toplum hayatı yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi medeni ve bedevi olarak adlandırılan yaşam tarzına sahip oldukları gibi bu gruplarında kendi içerisinde üç ana sosyal sınıfa ayrıldığını görmekteyiz. Bunlar hür, esir ve Mevlalardır. Dönemin kayıtları incelendiği zaman ise kadınlarda iki sosyal sınıfa ayrılmıştır. Bu gruplar ise hürler ve cariyelerdir²³⁸. Bu gruplar içerisinde esirlerde yer alan kadınlar köle, cariyeye statüsünde panayır ve pazarlarda alınıp satıldığı ifade edilmektedir. Özellikle cariyeye kabul edilen kadınlardan doğan çocuklarda esir veya cariyeye sayıldığı görülmektedir. Doğan çocukların arasından zeki ve üstün yetenekleri olan çocuklar eğer babaları ister ise kendi neseplerine katıp evladı ilan edebildikleri bilinmektedir²³⁹. Cahiliye döneminde orta ve aşağı tabakalardaki kadının hiçbir önemi ve rolü bulunmamaktaydı. Kadın kimliğinin toplumda kabul görmemesi ile birlikte kadına atfedilen ise, erkekleri baştan çıkaran, iffet yoksunu ve cinsi yönünü erkeklerin üzerinde baştan çıkarma aracı olarak kullanan bir varlık olarak kabul edilmekteydi. Öyle ki kadının bir konuda görüşünün alınması zafiyet olarak kabul edilmiştir. Kadının yaşadığı süreç boyunca hiçbir konuda bir görüş beyan etme gibi yetkinliğinin bulunmadığı gibi kadınların aklı kıt bir yaratık olarak ifade edildiklerini bilmekteyiz²⁴⁰. Bu durum bir çocuğun dünyaya gelişi ile başlamakta idi. Erkek çocuğu olan bir baba sevinir, şenlikler düzenlerken, kız çocuğu olduğunda ise bunu bir zillet sayıp utanıp ve suç işlemiş sayıldığını

²³⁷ Mustafa Öztürk, **Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın**, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2015, s. 25-26. Ayrıca Öztürk, İslam öncesi dönemde Arapların adetlerinden birinin şöyle olduğunu belirtmektedir: Bir adam öldüğünde, dul kalan hanımının üzerine onun başka anneden olma oğlu yahut asabesinden en yakın konumda olan kişi elbisesini atardı. Böylece o kişi dul kadın üzerinde hem kadının kendisinden hem de velilerinden daha fazla hak sahibi olurdu. Dilerse mehir vermeksizin onunla evlenirdi. Dilerse başkası ile evlendirir ve fakat mehri kendisi alırdı. Dilediği takdirde de ölen kocasından kalan mirası kendisine özgürlük bedeli olarak versin diye kadına engel olur yahut mirasına konmak için ölünceye kadar onu yanında tutardı. Öztürk, **a.g.e.**, s. 37.

²³⁸ Ramazan Altıntaş, "Cahiliye Toplumunda Kadın", **Diyanet İlmî Dergisi**, C.:37, Sa.:1, Ankara, 2001, s. 63.

²³⁹ Neşet Çağatay, **İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Dönemi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından Mars T. ve S. A.Ş. Matbaası, Ankara, 1957, s. 116-119.

²⁴⁰ Altıntaş, **a.g.m.**, s. 65.

görmekteyiz. Kız çocuklarının dünyaya gelişinden itibaren baba öldürme hakkına sahip olduğu gibi daha kundaktaki kızını evlendirme hakkına da sahip idi. Evlendireceği aileyi seçebilme hakkını kendinde bulan baba, bu karara itiraz etme hakkını büyüyen kız çocuğuna tanımadığı açıkça görülmektedir²⁴¹. Yine Araplarda kız çocuklarının çeşitli yaşlarda ve şekillerde diri diri toprağa gömüldüğü bilinmektedir. Bu durumun oluşmasındaki başlıca sebeplerden bir tanesi ise, Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlardır. Bu savaşlardaki başarıların erkekler tarafından sağlandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte “eyyamu’l-arab” denen bir edebiyat dalının gelişmesi ve kabile erkeklerinin başarılarının bu edebiyat dalına konu olması tarihi bir gerçek olarak ifade edilmektedir. Bu sebepten dolayı kabile de yer alan erkeklerin kahramanlıkları ile bu edebiyat dalına konu olabilecek erkek evlat sahibi olmak istemişlerdir²⁴².

Çağatay eserinde, cahiliye döneminde çarşıda, pazarda kadınların namuslarına tasallut edildiğini ifade etmektedir²⁴³. Şunu belirtmeliyiz ki Arap Cahiliye döneminde kadın genel itibari ile ikinci sınıf bir muameleye maruz kalmış ve bu duruma sebep olarak da bölge insanının büyük çoğunluğunun göçebe bir hayat tarzına sahip olması görülmektedir. Sık sık yer değiştirmeye ihtiyaç duyan, ganimet elde etmek için diğer kabilelere baskın düzenleyen bir yaşam tarzlarından dolayı kadın tüketici olarak görüldüğü için kadına ikinci planda yer verildiği ifade edilmektedir. Şehirde yaşayan kadınlar için toplumda etkin bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Şehirli kadınların ticaret ile uğraştığı mallarını ortak veya kendi başlarına işlettiği ifade edilmektedir. İslamiyet öncesi Arap toplumunda kadının-erkek ilişkilerini düzenleyen en önemli faktör toplumun göçebe veya yerleşik düzene sahip oluşu olarak ifade

²⁴¹ Ahmet Ağaoğlu, **İslamiyette Kadın**, çev.: Hasan Ali Ediz, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985, s. 25-26.

²⁴² Lütfi Şeyban, “Bizans ve İran Kültürlerinin De Etkisiyle İslam Tarihinde Kadının Sosyo-Kültürel Dönüşümü: Abbasi Örneği”, **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Sanat Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, C:7, Sa: 1, Sakarya, 2005, s. 389.

²⁴³ Bkz. Çağatay, **İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Dönemi**, s. 122. Cahiliye devrinde Teymullah kabilesinden bir kadın, Pazar yerlerinden birine birkaç tulum yağ getirip satmak üzere iken Hat b. Cübeyr- ki henüz o zaman İslam olmamıştı- oraya gelip kadını görünce onun güzelliği karşısında dayanamadı; yağ satın almak bahanesi ile kadına yaklaşıp, tulumun birini çözdürüp tadına baktı; güya onu beğenmeyip başka tulum açtırdı. Çözülmüş iki tulum ağızları kadının iki elinde kalmakla hemen arkasına geçip kadının ırzına geçti. Kadın ne yapsın ortalık تنها olduğundan kimseyi imdada çağırmadı, tulumu koyuverse yağ dökülecek, ister istemez bu kötü muameleye katlanmak zorunda kaldı.

edilmektedir²⁴⁴. Göçebe yaşam tarzına sahip olup toplumda Bedevi olarak adlandırılan Arapların ataerkil bir aile yapısına sahip oldukları bilinmektedir. Yukarıda açıkça zikrettiğimiz gibi kadın toplumda her ne kadar ana karakter vazifelerini üstlenmiş olsa da hak ettiği değeri ve yeri alamamıştır. Öyle ki Arap kadını dönemin dinamiğini oluşturmaktadır. Erkeklerden daha fazla çalıştığı, ailesini her alanda kalkındırmaya çalıştığı öyle ki yemek hazırlamaktan develeri sağmaya, yakacakları temin etmek gibi erkeğin görevlerini dahi üstlendiği açıkça görülmektedir. Toplumda bazı kadınların ise bu durumun tam aksine erkeklere nispeten itibar ve etkinlik yönünden yüksek mevkilere ulaştığı görülmektedir. Bu duruma verilebilecek misaller arasında Amalika kabilesine mensup ez-Zeba adlı kadının yöneticilik yaptığı, Lokman kızı Suhr'un ise ordu komutanlığı yaptığı belirtilmektedir²⁴⁵.

Cahiliye döneminde yaşamış ve daha sonra İslam dinini tercih edip yaşam şeklini değiştirmiş olan dönemin önemli adlarından Hz. Ömer'in "Cahiliye döneminde iken kadına hiç değer vermezdik. İslamiyet'in gelişi ile Allah'ın onlardan bahsetmesini görünce, onların üzerimizde bazı hakları olduğunu gördük."²⁴⁶ ifadesi dönemin sosyal yapısında kadına yaklaşım hakkında bizlere fikir sunmakta olduğunu görmekteyiz.

İslamiyet'in doğuşundan önceki dönem tarih sayfalarında cahiliye dönemi olarak adlandırılmakta ve bu dönemde bir din birliği bulunmamaktadır. Bölgede ekseriyetle Putperestlik yaygın bir inanış olarak kendini göstermekte ve bunun yanında Yahudilik, Mecusilik, Hristiyanlık, Hanif Dini, Sabiilik gibi çeşitli inanışlar görülmektedir²⁴⁷. Böyle çok yönlü bir inanış içerisinde İslam Tarihi'nin başlangıcı miladi 622 yılında Hz. Muhammed ve ona inanların Mekke'den Medine'ye hicreti olarak kabul edilmektedir. Arap coğrafyasında çok tanrılı bir inanış hâkim iken Hz. Muhammed'in peygamberliğini ilan etmesi

²⁴⁴Ömer Faruk Harman, "İslam'da Kadın", s. 82-86. Ayrıca Bkz. Mehmet Akif Aydın, "İslam'da Kadın", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:24, İstanbul, 2001, s. 86-94. Arap toplumunda şehirli kadın etkin bir yere sahiptir, mallarını bizzat yahut bir ortak vasıtasıyla işlenebilir. Ebu Süfyan'ın karısı Hind'in Mekke'de saygın ve özellikle Müslümanlarla mücadelede etkin konumu, Hz. Peygamber'in ilk eşi Hz. Hatice'nin Mekke aristokrasisinin varlıklı bir üyesi olarak temayüz etmesi ve ekonomik aktivitesini sürdürmesi bunun örneklerini teşkil eder.

²⁴⁵ Altıntaş, **a.g.m.**, s. 63.

²⁴⁶ Fatma Ömeroğlu, "İslamda Kadının Tahsili", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 1989, s. 5.

²⁴⁷ Abdurrahman Okuyan, "Arap Yarımadası'nda İslam Öncesi Dini Yapı", **İlahiyat Dergisi**, Sa:1, 2018, s. 107-134.

ile bu inanış zor şartlar altında olsa da değişmeye başlamıştır. Mekke topraklarında zuhur eden İslamiyet'e karşı yapılan zorbaca tavırlar karşısında Hicret gerçekleştirilmiş ve böylece Medine topraklarında İslam Devleti oluşumunun ilk adımları atılmıştır²⁴⁸.

İslam toplumlarında kadının gerek aile hayatında gerekse siyasi, hukuki, sosyal ve ekonomik alanlardaki konumunu bir taraftan dini kurallar, diğer taraftan ise sosyal ve siyasi çevre, kültürel yapı ve İslam öncesinden gelen kültür mirasının belirlediği ifade edilmektedir²⁴⁹. İslamiyet'in Arap coğrafyasında zuhur etmesi ile birlikte kadın-erkek ilişkileri, kadının toplum yapısındaki sosyal, ekonomik ve hukuki durumunun yeni bir boyut kazandığını belirtmek mümkündür. Kur'an, kadın-erkek olarak bir ayırım yapmamış, kadını ve erkeği eşit bir varlık olarak kabul etmiştir. Bu eşitliği ifade edebilen en güzel örnek ise, Kuran'ın Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın şeytan tarafından müşterek kandırıldığından bahseder. İslamiyet'te gerek yaratılış bakımından gerekse hak ve sorumluluklar bakımından kadın ile erkek eşit tutulduğu görülmektedir. İslamiyet'in Arap Yarımadasında zuhuru ile birlikte toplumun en önemli yapısı olan aile bağları da yeni bir boyut kazanmıştır. Öyle ki tüm hak ve hürriyetlerin yanı sıra dünyaya gelen bir çocuk cinsiyetinden dolayı sevgiden mahrum bırakılıyordu. Hz. Muhammed ve dönemin önde gelen ve İslamiyet'i kabul eden kabile reislerinden Keys-İbn-Asım ile aralarında geçen diyalog dönemin toplum ve sosyal yapısına ışık tutmaktadır. Buna göre, Beni Temim kabile reislerinden Keys-İbn-Asım Hz. Muhammed'i ziyaret ettiği sırada kucağında bir kız çocuğu severken görmüş ve bu çocuğun Hz. Muhammed'in kızı olduğunu öğrenmiştir. Bu durum karşısında şaşkınlığını gizlemeyen Keys-İbn-Asım Hz. Muhammed'e bu davranışının tuhaf olduğunu, kendisinin de birçok kız çocuğunun olduğunu ve onları diri diri toprağa gömdüğünü söylemiştir. Hz. Muhammed ise onun bu davranışından dolayı çok sert bir tavır ile bahtsız ve yüreğinin insanlık duygularından mahrum bırakıldığını, insanlara sunulan en güzel duyguların birinden mahrum olduğunu söylediği bilinmektedir²⁵⁰. Günümüz kayıtlarında

²⁴⁸ Emel Esin, "Hicret ve İlk Müslüman Türkler", **Millî Eğitim ve Kültür Dergisi**, Sa.:5, Ankara, Aralık, 1979, s. 21. Ayrıca bkz: Hakkı Dursun Yıldız, "Hicret ve İslam Tarihindeki Ehemmiyeti", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Yıl:10, Sa.:1, Ocak, İstanbul, 1981, s. 12-18.

²⁴⁹ M. Akif Aydın, **a.g.m.**, s. 86-94.

²⁵⁰ Ahmet Ağaoğlu, **İslamiyette Kadın**, s. 28-29.

yer alan bu hadise İslam dönemin karanlığında kaybolmuş kız çocuğuna sevgi, şefkat gibi duyguları tekrar gün yüzüne çıkarmakta önemli bir role sahip olmuştur.

Kadın İslamiyet ile birlikte toplumun tam ferdi olarak kabul gördüğü, önceki dönemlerde sadece erkeklere tanınan hakları kendileri içinde özgürce kullanmaya başladıkları görülmektedir. Kadınlar İslamiyet'in doğuşu ile birlikte aktif olarak görev almaktan geri bırakılmamış ve kendi hayatları için karar verme noktasındaki kısıtlamaların ortadan kalktığını görmek mümkündür. Arap yarımadasındaki ikinci sınıf olarak görülen kadınlar İslam dini ile birlikte toplum haklarını hukuksal olarak kazandıklarını, mirastan pay alma, evlenme, boşanma gibi kendi hayatlarını ilgilendiren konularda söz sahibi olmaya başlamışlardır²⁵¹. Bilgin'e göre bir ülkenin medeniyeti kadınların özgürlüğü ile ölçülebilmektedir. Bu noktada Hz. Muhammed'in özlü sözünü bizlere hatırlatmaktadır. *"İslam inancı öyle bir barış ve güvenlik ortamı oluşturacaktır ki, en uzak yerden bir kadın tek başına Mekke'ye gelecek, Kâbe'yi tavaf edip dönecek ve o kadına hiçbir zarar gelmeyecektir"*²⁵².

Durant'a göre; Müslüman kadın Avrupa'daki bazı kadınlara göre çok daha iyi durumdaydı. Edindiği her mal ve para tamamen kendine mahsus kalırdı. Kocas da alacaklılar da buna dokunamazlardı. Harem kısmının emniyeti için örер, dokur, diker, evini idare eder ve çocuklarını yetiştirirdi. Diğer taraftan arkadaşları ile oyun oynayacak, şekerleme yiyecek, sohbet edecek kadar vakti de olurdu²⁵³. Hz. Muhammed'in İslamiyet ile tanıştırdığı Arap halkında kadınlar eski dönemin aksine toplumda daha fazla görev almıştır. Öyle ki bu duruma verilecek örneklerden biri Hz. RubeyyibintiMuavviz'dir. İlmi ve siyasi toplantılara katılan söz sahibi olan kadınlardan yalnızca bir tanesidir. Hz. Muhammed'in hadislerini naklettiği bilinmektedir. İslam'ın önemli kadın hukukçuları arasında en önemli isim hiç şüphesiz Hz. Aişe'dir. Tarih, belagat ve şiir konularında kendini geliştirmiş ve Hz. Muhammed'in yaşamı ile ilgili çok sayıda hadis ulaştırmıştır²⁵⁴. İslam dininin kadın hatiplerinden Hz. Esma

²⁵¹ Caner Taslaman, Feryal Taslaman, **İslam ve Kadın**, İstanbul Yay., İstanbul, 2019, s. 33-34.

²⁵² Beyza Bilgin, "İslam'da ve Türkiye'de Kadınlar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C:37, Sa:1, Ankara, 1997, s. 29.

²⁵³ Will Durant, **İslam Medeniyeti**, çev.: Orhan Bahaeddin, Tercüman Gazetesi Yay. İstanbul, s. 64.

²⁵⁴ Cemalnur Sargut, **Peygambere Sevdiren Kadın**, Nefes Yay., İstanbul, Basım Yılı Yok, s. 55.

bintiYezid, dini öğrenmeye edep ve hayânın mani olamayacağını savunmuş ve utangaçlık göstermeden İslamiyet'in en ince ayrıntılarına kadar öğrenmeye gayret gösterdiği bilinmektedir. Yine Hz. Muhammed döneminde yaşamış ve İslam'ın ilk kadın şairi kabul edilen Hz. Hansa, ilk tabibi Hz. Şifa binti Abdullah ve ilk hekimi Hz. Rufeyde sayılabilecek önemli şahsiyetlerdir²⁵⁵. Yeni kurulmuş olan İslam Devletinde yazı yazan ve okuyan kadınları görmek mümkündür. İslamiyet'ten önce de okuma yazma bilgisi olan eş-Şifa' bintAbdillah el-Adeviyye, İslamiyet'ten sonra da birçok kadına okuma yazma öğrettiği bilinmektedir. Kendisi ise İslam'ın ilk kadın yazı öğretmeni olmuştur²⁵⁶. Kadınların savaşlarda da aktif olarak rol aldıkları bilinmektedir. Savaşlarda yaralıların tedavisi, yiyecek ve su dağıtımı gibi hizmetler yaptıkları ifade edilmektedir. Uhud ve Huneyn savaşlarına katılmış olan ÜmmüSüleym, Ümmü Haram, ÜmmüSalit gibi birçok gazveye katılan kadınların varlığından söz etmek mümkündür. Diğer bir durum ise kadınların hak arayışlarından vazgeçmemiş olmalarıdır. Hz. Peygamber'in eşi ÜmmüSeleme'nin Kur'an ayetlerinde sadece erkeklere hitap ediliyormuş gibi bir izlenim oluşmasının sebebini sorması bu duruma verilebilecek bir örnektir²⁵⁷.

Hz. Muhammed'in vefatından sonra ki HulefayıRaşid'in döneminde de kadının toplum içerisinde aktif bir rol aldığı görülmektedir. Öyle ki şair kadınlardan hukukçu kadınlara, savaşçı kadınlardan din alanında liderlik yapan kadınlara, kamusal alanlardan toplu ibadet yerlerine, kadın ve erkeğin bir arada olması mecburi olan mesleklerde görev alan kadınlara rastlandığı ifade edilmektedir²⁵⁸. Emeviler Döneminin aksine Abbasiler döneminde daha sistematik ve düzenli bir devlet teşkilatlanmasını görmek mümkündür. Yine bu dönemde siyasi ve idari teşkilatlarda doğrudan görmek mümkün olmadıysa da dolaylı olarak etkin bir nüfuza sahip olduğunu belirtmeliyiz. Abbasiler döneminde devletin idari kanadında Hayzürabbnt. Ata Mevla Ebihi adlı cariyeye

²⁵⁵ Sena Ayaz, **Meslek Sahibi Hanımlar**, Önemli Kitap, İstanbul, Basım Yılı Yok, s. 35-76.

²⁵⁶ M. Tayyib Okıç, **İslamiyette Kadın Öğretimi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, s. 23.

²⁵⁷ M. Akif Aydın, **a.g.m.**, s. 92.

²⁵⁸ C. Taslaman, F. Taslaman, **a.g.e.**, s. 34.

isminin anılması bu duruma verilebilecek önemli bir temsil olduğunu ifade etmek mümkündür²⁵⁹.

3.2 Hz. Muhammed ve HulefayıRaşid'in Döneminde Türk-Arap İlişkiler

Arap yarımadasındaki İslam Tarihi'nin gelişim sürecini kısaca Arapların cahiliye dönemi, Hz. Muhammed'in çocukluk, gençlik ve peygamberlik dönemi, Hz. peygamberin ölümü sonrasında dört halife dönemi ve sonrasında kurulan İslam Devletleri olarak genel hatları ile ifade edilebilir. İslamiyet'in kabulünden önce Türk sosyo-kültürel hayatında önemli bir yere sahip olan Türk kadının İslamiyet'in kabulünün sonrasındaki durumundan bahsetmeden önce Türk-Arap ilişkilerinin başlangıcına ve süreç içerisindeki gelişmelere değinmenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Şüphesiz ki Türk- Arap münasebetleri oldukça köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Fakat Türklerin, Abbasilerin kuruluşundan itibaren İslamiyet içerisinde aktif rol oynadığı görülmektedir²⁶⁰. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi gerek bulundukları coğrafya gerekse siyasi ekonomik ve sosyal politikaları itibari ile Türk-İslam kültürünün bütünleştirici bir unsur olarak karşımıza çıkarmaktadır²⁶¹. Türklerin Araplar ile münasebetleri aktif olarak İslam dinin Arap coğrafyasında ortaya çıkışından sonra gerçekleşmiştir. İlk Müslüman Arap orduları fetihlerinde yoğun olarak üç şık üzerinde durmuşlardır. Bunlar, Kur'an, kılıç ve cizye vergisidir. Müslüman olmayanlardan tahsil edilen bir vergi türü ile İslam fütuhatını daha geniş coğrafyaya yaymak için kullanmışlardır. Bu vergiyi özellikle Mecusi, Berberi ve Türklere uygulamışlardır²⁶². Coğrafi olarak Türkler ve Araplar birbirlerine uzak olsalar bile aralarındaki ilk etkileşimlerin ise Sasanilerdöneminde başladığı²⁶³, başka bir görüşe göre, eski devirlere kadar geri gittiği görülmektedir. Buna göre ilk temasın Kafkaslar bölgesinde olduğu ve bunun M.Ö. VII. yy.'da Sakalardan itibaren çeşitli Türk

²⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, **a.g.m.**, s. 393-396. Ayrıca bkz. Claude Cahen, **Türkler Nasıl Müslüman Oldular**, Örgün Yay., İstanbul, 2008, s.116.

²⁶⁰ Zekeriya Kitapçı, "Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sa.:40, Şubat, 1986, İstanbul, s.157-158.

²⁶¹ Kitapçı, Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", s.158.

²⁶² Philip K. Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, çev. Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul, 2011, s.205.

²⁶³ Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s.35.

topluluklarınınDerbend yolu ile Kafkasları aşması ve Azerbaycan'ın kuzey bölgelerinde kendilerine yerleşim alanı oluşturmaları sonrasında gerçekleşmiştir. Cahiliye döneminde Ebu Süfyan'ın Hicaz bölgesinden zeytinyağı gibi ticari malların alınıp satılması için Horasan'a kadar gittiği bilinmektedir. İslamiyet öncesi Türk-Arap ilişkileri gerek ticari gerekse askeri açıdan dolayı da olsa etkileşim halinde olduğu kabul edilmektedir²⁶⁴. Göktürk Devleti'nin Sasani İmparatorluğu ile yakınlığı Cahiliye dönemi Araplar tarafından Türklerin tanınmasına ve öyle ki Arap şairlerin şiirlerine konu olmasına neden olmuştur. Cahiliye dönemi Arap şairleri, Türklerin kahramanlıklarına beyitlerinde yer vermişlerdir²⁶⁵. Bu dönemin Arap Edebiyatında Türklerin kahramanlıklarından ve cesaretlerinden bahsedildiği bilinmektedir. Hassan b. Hanzala, Nâbîga el-Zübyânî, Avs b. Hacar, Aş'a gibi Arap şairleri eserlerinde Türklerin kahramanlıklarına vurgu yapmış ve dönemin askeri bakımdan en donanımlı topluluğu olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durumun iki toplum arasındaki ilişkilere ışık tutan bir faktör olarak karşımıza çıktığı²⁶⁶ ve dönemin edebiyatında Türk adının zikredilmesi, Türk adının dünyaya yayılmasında Arapların etkili olduğu görüşünün ortaya atılmasına sebep olmuştur²⁶⁷. Türklerin sadece Arap Edebiyatında değil bazı hadislerde bahsinin geçtiğini görmekteyiz. Hadislerin değerlendirilmesi oldukça güçtür. Bu bakımdan Hakkı Dursun Yıldız'a göre, hadisler iki grup halinde değerlendirilmelidir. İlk grupta yer alan hadislerde genel olarak Türkler ile iyi münasebet kurulması ve mücadele edilmemesinin tavsiye edildiği, ikinci grupta ise, iki topluluk arasında çok şiddetli mücadeleler yaşanacağı, Türklerin Irak ve Suriye toprakları üzerinde hâkimiyet kuracağının ifade edildiği belirtilmektedir²⁶⁸. Hz. Muhammed'in Mekke'de doğduğu sırada Türk milletinin lideri Göktürk Devleti idi. SasaniDevleti'nin gücünü kırdıktan sonra İslam

²⁶⁴İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.: 4, s. 557.

²⁶⁵Ramazan Şeşen, "Eski Arablar'a Göre Türkler", **Türkiyat Mecmuası**, C.: 15, Yıl:1969, s.13 Ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", **Türkler Ansiklopedisi**, C.:4, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2003, s.409.

²⁶⁶Salih Yılmaz, "Türklerin Araplarla İlk Münasebetleri ve Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci", **Yunus Emre Enstitüsü Amman Türk Kültür Merkezi, Uluslararası Türk-Arap Müsterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiri Kitabı**, ed. Mehmet Sıddık Yıldırım, Amman, 2014, s.439. Ayrıca bkz. Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", **Makaleler I**, Ötüken Yay., İstanbul, 2019, s.239.

²⁶⁷Özaydın, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", s.409.

²⁶⁸Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s.37.AyrıcaBkz. Şeşen "Eski Arablar'a Göre Türkler", s. 15.

Devleti güçlü bir siyasi rakibinden kurtulmuş ve Hz. Muhammed'in kurmuş olduğu İslam Devletine yeni ufuklar açmıştır. Türklerin bu zaferi üzerine Hz. Muhammed'in, Türk adlı bir kavmin olduğu ve Tanrı'nın herhangi bir kavme kızdığı zaman Türk adlı bu kavmi başlarına musallat edeceği yönündeki ifadeleri o dönemde Türklerin savaşçı kimliğinin bilindiği ve Hz. Muhammed'in onları tanıdığı şeklinde yorumlanmaktadır²⁶⁹. Burada şunu da ifade etmek gereklidir ki Hz. Muhammed'e isnat edilen Türkler hakkındaki hadislerin gerçekliğinin şaibeli olduğunun düşünüldüğü, bunun gerekçesinin ise hadislerin içeriği ve üslubu Hz. Muhammed ile uyuşmayan bazı noktalar olduğu görülmektedir. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus, Türkler ve Araplar arasında bir ilişkinin kurulduğu ve her iki milletin birbirlerini tanıdıklarıdır²⁷⁰. Hz. Muhammed'in Ramazan ayının ilk on gününde itikâfa girdiği ve daha sonra ki girişinde hasır gerilmiş Türk çadırında Ramazanın ikinci on gününde itikâfa girdiği belirtilmektedir. Hasır eliyle kaldırdı kapıya doğru yürüdü ve başını çıkararak insanlarla konuştuğu aktarılmaktadır. Buna göre Hz. Muhammed'in Türk çadırını kullandığı ve Türkler hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır²⁷¹. Nitekim İslamiyet'in Arap topraklarında zuhurundan önce doğrudan olmasa da dolaylı olarak Türk-Arap etkileşimi gerçekleşmiştir²⁷². Bununla birlikte Yakut el- Hamavi İslam öncesinde Hazarların, zaman zaman Derbend'i geçtiğini, Hamedan ve Musul'a kadar geldiklerini kaydetmektedir²⁷³. Hz. Ömer'in İran orduları ile mücadeleleri sonucunda Türkler ile Arap ordularının arasında ciddi bir askeri mücadele gerçekleşmiştir²⁷⁴. Nitekim Hz. Muhammed'in ölümü sonrasındaki süreç içerisinde Türkler ve Arapların doğrudan münasebetinin ve doğrudan karşılaşmalarının Horasan'ın fethi sonrasında gerçekleştirdiğini

²⁶⁹M. Çağatay Uluçay, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Ötüken Yay., İstanbul, 2013, s.127.

²⁷⁰Yılmaz, **a.g.m.**,s.440.

²⁷¹ Ali Dadan, **Eski Arablara Göre Türkler (Cahiliye Döneminden Emevileri'in Sonuna Kadar)**, Hikmetevi Yay., İstanbul, 2017, s. 103.

²⁷²Ali Dadan, **Taberi Tarihindeki Türklerle İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emeviler'in Sonuna Kadar)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s.14.

²⁷³ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, TDV Yay., Ankara, 2011, s.30. Ayrıca bkz. Özkan Açıkgoz, "Türk İslamlaşmasının Tarihi-Toplumsal Seyri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2001, s. 165-176.

²⁷⁴ Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, s.30. Ayrıca bkz. Zekeriya Kitapçı, "Türklerin İslam Tarihindeki Yeri", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, C:11., Sa: 6, Ankara, Kasım-Aralık 1972, s. 383-391.

görmekteyiz. Türkler ve Araplar bu süreçten önce doğrudan birbirlerine mukavemet göstermemiş, bu durum bizlere hadislere intikal edecek kadar bir ilişkinin kurulmadığı gerçeğini göstermektedir²⁷⁵. Hz. Osman dönemine bakıldığı zaman ise Araplar, Ermenilerin dâhili tefrikalarından istifade edip bütün mukavemetleri kırarak İberya ve Gürcistan üzerinden Kafkasya'ya kadar ilerledikleri, orada Hazar Türkleri ile karşılaştıkları ifade edilmektedir²⁷⁶. Araplar da Türkler gibi göçebe bir yaşam tarzına sahiptiler. İslamiyet'ikabul etmeleri ile birlikte cihad ve gazalar gerçekleştirmişlerdir. İslam Devletinde çıkan siyasi ve dini çekişmeler yeni bir Emevi Devleti'nin ortaya çıkmasına sebep olmuştur²⁷⁷. Emeviler döneminde de Türk topraklarına süratli akınlar düzenlenmiş ve en kanlı çekişmeler bu devirde yaşanmıştır²⁷⁸. Türklerin bu devirde bir yandan Emevi Devletiyle diğer bir yandan ise Çin baskıları ile uğraştığı bilinmektedir²⁷⁹. Emevi Devleti'nin yıkılışının ardından kurulan Abbasilerin iktidara gelmesine yardımcı olan iki milletten bir tanesi Türklerdir. Bu yardım sayesinde Abbasiler, Emevilerin milliyetçilik politikasını uygulamamıştır. Abbasilerin uyguladığı İslamlık politikası neticesinde devletin üst kademelerine layık olan farklı milletlerden kişiler getirilmiştir. Uygulanan bu politika Türklerin Araplarla yakınlaşmasını, Arap-Çin rekabetinde Türklerin Arapların safında olmasını ve Türklerin İslamiyet'i daha yakından tanıyıp benimsemesini sağlamıştır²⁸⁰.

3.3 Türklerin İslamı Kabul Süreci

Türkler tarihi süreç içerisinde göç etmesini seven bir millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum neticesinde çok geniş coğrafyalara yayılım göstermişler ve buralarda dil, din, ırk ve kültür bakımından farklı olan kavimler ile bir arada yaşamak durumunda kalmışlardır²⁸¹. İslamiyet'in farklı coğrafyalara yayılım sağlamasını sağlayan İslam dininin kurucusu Hz. Muhammet'tir²⁸². Hz.

²⁷⁵Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**,s. 38-39.

²⁷⁶Danişmend,**a.g.e.**, s. 48.

²⁷⁷ Uluçay, **a.g.e.**, s.127.

²⁷⁸ Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, s.34. Bkz. Uluçay, **a.g.e.**, s.127.

²⁷⁹Danişmend,**a.g.e.**, s. 49.

²⁸⁰ Uluçay, **a.g.e.**, s.130.

²⁸¹ Zekeriyâ Kitapçı, "Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 1986, s. 162.

²⁸²Zekeriyâ Kitapçı, "Türklerin Müslüman Oluşu", **Türkler Ansiklopedisi**, C.:4., s.456.

Muhammed dönemi Arap coğrafyasında başlayan İslam Devletinin zuhuru daha sonra HulefayıRaşidin döneminde toprakları genişletme politikası ile devam etmiştir. Araplar Sasani Devleti'nin sınırlarına dayanmış ve İslam Kültürünün bu coğrafyada yer edinmesini sağlamışlardır. Göktürk Devleti ile Çin İmparatorluğunun çetin savaşları sonucu Türk Devleti ikiye ayrılmıştır. Burada var olan Hazar yabguları hakan unvanını almış ve buna karşılık Doğu Roma İmparatorluğuna karşı Sasani İmparatorluğu ile ittifak yapmışlardır. Sasani İran'ının Araplar tarafından istilasına kadar dayanmışlardır. Böylece Türkler ile doğrudan karşılaşmışlardır. Hal böyle olunca Türkistan coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılan mahalli beyler Araplara karşı kendilerine yurt tuttıkları bölgeleri savunmuşlardır. Fakat bahsi geçen mahalli beyler arasında bir birlik sağlanamadığından Araplar ile yapılan mücadelede başarılı sonuç elde edilememiştir. Kuteybe'nin başında bulunduğu Arap ordusu saldırıları sonucunda Beykent, Buhara ve Semerkand, Fergana, Şaş gibi bölgenin önemli şehirlerini ele geçirilmiştir. Böylelikle Maverâünnehir'in büyük bir kısmına sahip olduğu görülmektedir. Kuteybe'nin göstermiş olduğu askeri başarıları İslamiyet'in yayılmasında görülmediği belirtilmektedir. Sert bir politika izleyen Kuteybe, İslamiyet'in yayılma ve ikna yöntemine uymadığı, sıklıkla zor ve şiddete başvurduğu ifade edilmektedir. Maverâünnehir'de gerçekleştirdiği fetihler esnasında yağma, tahribat ve katliamda bulunması Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Öyle ki Horosan'ınİslamiyet'i seçmesiyle birlikte halkın üzerindeki baskının kalkması ile birlikte eski dinlerine döndükleri görülmektedir²⁸³. Arabistan'ın sınır komşuları olan Sasani ve Bizans Devletleri'nin sonu gelmez mücadeleleri her ikisini de güçten düşürmüştü. Batı Göktürk Devleti'nin Çin hâkimiyeti altına girmesi, topraklarının askeri valiliklere bölünmesi ve nitekim de Arabistan Yarımadası'nın sınırları dışına taşmaya başlayan İslam fütuhatına gerekli zemin hazırlanmıştı²⁸⁴.

²⁸³Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.156-157. Ayrıca bkz. Salim Koca, "Türkler ve İslamiyet", **Erdem Dergisi**, 1996, C:8, Sa:22, s.264.

²⁸⁴ Aydın Usta, **Türkler ve İslamiyet İlk Müslüman Türk Devleti Samaniler**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2020, s.120.

Abdülkerim Özaydın, bu fetih sürecinin ve mücadelelerin Türklerin İslamlaşmasının zeminini oluşturduğunu ifade etmektedir²⁸⁵. Arap ordularının ilerleyişi ile II. Göktürk Devletinin kuruluşu aynı döneme rastlamaktadır. Semerkant halkının yardım isteği ile Göktürk Devleti ile aralarında bir iletişim olduğu kayıtlarda rastlanan bilgiler arasında yerini almıştır. Bu tarihlerde (738) Türgişler Araplar ile mücadele eden Türk topluluğu olmuştur. Diğer yandan Çinlilerin Göktürk Devletine baskıları devam etmiş, Türgiş Hakanı Sulu Han'ın öldürülmesi, Uygur ve Basmil boylarının ayaklanmaları sonucunda Göktürk Devleti yıkılmıştır. Bu durum karşısında Türkistan coğrafyasında yer alan Türk beyleri Arapların baskılarına karşı Çinliler ile yakınlaşmak zorunda kalmıştır²⁸⁶.

Türkistan topraklarında durum böyle iken Arap topraklarında yeni bir devletin devri başlamıştır. Emevi Devleti'nin yıkılışı ile Arap coğrafyasında yeni bir devir başlamıştır. Abbasi Devleti'nin kuruluşu ile Emevilerin uyguladığı sert ve acımasız politika son bulmuştur. Gerek Çin gerekse Emeviler Türkistan topraklarında askeri olarak aktif rol oynamış ve bu coğrafyanın hâkimiyeti için karşı karşıya gelmişlerdir. Emevilerin mevali politikası sonucu Türkler düşmanları sayılan Çin'e yakınlık göstermişlerdir. İşte böyle bir dönemde Arap coğrafyasında yaşanan bu önemli hadise Türklerin kaderinde de büyük bir etki bırakacaktır. Abbasi Devleti'nin kuruluşu ile halk arasında adil bir yönetim anlayışı getirilmiştir. Çin ise baskılarını Türklere karşı arttırmıştır. Türkler bu durum karşısında Abbasi Devleti'nden yardım talebinde bulunmuş ve böylece 751 Talas mevkiinde Çinliler ve Araplar arasında savaş meydana gelmiştir. Bu savaşın galibi Türkler ile İslamiyet olmuştur²⁸⁷. Talas savaşının Arapların galibiyeti ile sonuçlanması hem İslam hem de Türk tarihi bakımından önemli gelişmelere yol açmıştır. En önemlisi ise bu savaşın Türkistan'ın kaderini tayin ettiği belirtilmektedir. İslam ordularının açmış olduğu Türkistan yolunu, Müslüman ticaret kervanları ve sufi gruplar izlemiştir. Sınırlarda alışveriş yaptıkları pazar şehirleri oluşturulmuş ve Türkler ile Müslüman Araplar arasında ticaret ortaklıkları kurulduğu görülmektedir. Hal böyle olunca Türkler ile Araplar arasındaki çetin mücadeleler yerini iyi ilişkilere bırakmaya

²⁸⁵Özaydın, "Türklerin İslamiyeti Kabulü", s.475.

²⁸⁶Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, s.157.

²⁸⁷Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, s.158-159.

başlamıştır²⁸⁸. Türklerin İslamiyet ile kaynaşamaması hakkında bazı rivayetler ortaya atılmıştır. Bu rivayetlerden birkaç tanesi ise; Emevi Devleti'nin baskıcı politikası, Basmlı Türklerinin sünnet olma korkusu sonucunda Sarı-Uygur Türklerine sığınması olarak ifade edilmektedir. Özellikle Emevi Devleti Türklerle bir elçi yollamış ve İslamiyet'in şartlarını açıklamıştır. Eğer Türkler tarafından kabul edilmez ise hayatları ile ödeyecekleri Emevi halifesi tarafından bildirilmiştir. Emevi Devleti'nin Türklerinde içinde bulunduğu mevali politikasını uygulaması ve Arap olmayan gayr-i Müslimlerden aldığı cizye, haraç gibi eşitsizliğe dayalı vergiler İslamiyet'e karşı mesafeli durulmasına sebep olan bir diğer durumdur²⁸⁹. Buradan da anlaşılacağı üzere Türkler İslam dini ile henüz tanışmaya fırsat bulamamış, dönemin siyasi ve içtimai yapısı ile uyuşmamış ve bu din ile bir bağ kurmakta çekingen kalmışlardır²⁹⁰.

Türklerin inanışları bulundukları coğrafyalar itibari ile farklılık göstermiştir. Hazar, Uygur ve Tuna Bulgar Devletleri sırası ile Musevi, Mani ve Hristiyanlık dinlerini tercih etmişlerdir²⁹¹. Bu durum Türklerin kendi arasında bir ayrışma neden olduğu ifade edilse de Müslüman olmadan önce de tüm din ve inanışlara saygılı bir yaklaşım içerisinde oldukları görülmektedir²⁹². Maverâünnehir coğrafyasında yaşamlarını sürdüren Türkler arasında İslam dini VIII.- X. yıllarında geniş bir sahaya yayılmış ve diğer Türk Devletlerinin tesiri altında kalmıştır²⁹³. Şunu ifade etmemiz gerekir ki Türklerin arasında İslam dininin yayılabilmesi için Abbasilerin varlığı gerekliydi. Emevilerin baskıcı politikaları Türkler arasında İslam'ın yer edinmesini ve geniş bir sahaya yayılmasını engellemektedir. Bu tarihlerde Türklerin Müslümanlaşma süreci ailevi ve ferdi olarak kalmasının başlıca sebebi Emeviler dönemindeki Türk-Arap mücadelesi olarak belirtilmektedir²⁹⁴. Türklerin ikamet ettiği Maverâünnehir bölgesinde İslamiyet'ten önce bir din birliği bulunmamaktaydı. İslamiyet bu geniş coğrafyada kuvvetle artış göstermeye başlamıştı. Bu durum karşısında var olan diğer dinler yok olmaya başlamış ve Türkler ile İslamiyet arasında kuvvetli bir

²⁸⁸ Koca, "Türkler ve İslamiyet", s. 267.

²⁸⁹ Usta, **a.g.e.**, s.100.

²⁹⁰ Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, s.161-162.

²⁹¹ Yazıcı, **İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s.29.

²⁹² Koca, "Türkler ve İslamiyet", s.268.

²⁹³ Turan, **Türk Cihan Hakimiyyeti Mefkûresi Tarihi**, s. 162. Ayrıca Bkz. Turan, "Türkler ve İslamiyet", s.233.

²⁹⁴ Danişmend, **a.g.e.**, s. 55.

kültürel bağ oluşmaya başlamıştır²⁹⁵. II. Göktürk Devleti'nin yıkılış sürecinde İranlılar ile Türkler Emevi Devletine karşı bir olmuşlar ve daha adil ve denge siyaseti izlemeyi tercih edecek olan Abbasi Devleti'nin kurulmasına muvaffak olmuşlardır. Böyle Türkler arasında İslamiyet'in yayılması kaçınılmaz bir son olmuştur. İlk olarak İranlılar ile yakın temas halinde olan Abbasi Devleti daha sonralarında devletin köklerini güçlendirmek ve korumak adına askeri kabiliyetleri yüksek olan Türkler ile ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. Türk yönetici kadrolarına Abbasi Devleti tarafından gönderilen davet mektupları ve bunun yanında Türk hükümdar aile ve yakın akrabaların divan defterlerine kayıtlarını gerçekleştirmek ve onlara maaş bağlamak istemişlerdir. Böylece farklı yollar izlenerek İslamiyet ve Türkler arasında bir kaynaşma sağlamaya çalışmışlardır²⁹⁶. Abbasi Devletinin bütünleştirici politikaları Türklerin İslam dinini tanıyıp kabul etmesinde önemli bir rolü vardır. Türkler Abbasilerin askeri kadrolarında yer edinmeye başladıkça iki ırkın gerek sosyal gerekse kültürel olarak yakınlaşmaları hatta kaynaşmaları kaçınılmaz bir son olmuştur. Bu durum bozkırlarda yaşamlarını sürdüren Türkler içinde olumlu bir örnek olmuştur²⁹⁷. Danişmend'in yer verdiği Cahun'un ifadesine göre, *“Türk ırkı hiç farkında bile olmadan Hristiyan bir Avrupa'ya karşı İslam Asyasının mümessili olmuştur”*²⁹⁸.

İslamiyet'in Türk topraklarında etkili olduğu kabul edilen birkaç hususa burada değinmek zannımızca yerinde olur. İlk olarak başlıca husus, İslamiyet'in dönem şartları itibari ile üstün ve toplum arasında cazip olmasıdır. Fakat bu başlı başına yeterli bir sebep olarak görülmemelidir. Diğer bir husus ise Gök Tengri inancı ile İslamiyet'in birçok yönü ile benzerlik göstermesidir. Özetle şunu belirtmeliyiz ki kabul edilmiş olan İslamlık Türklerin gerek ahlak yapısına

²⁹⁵Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi**, s.162.

²⁹⁶Usta, **a.g.e.**, s. 122. Tek tek veya küçük gruplar halinde Müslüman olan Türkler, sızma yolu ile İslam ülkelerine girerek, kendilerini İslam Devletinin hizmetine sunmuşlar ve bu durumu Türklerin kitleler halinde İslamlaşmasına neden olmuştur. Bu İslamlaşmalarda İslam dünyasının medeni üstünlüğü ve ekonomik sebeplerin başlıca rol oynadığını söylemek mümkündür. Çünkü Maverâünnehir ve Horosan'ın Arap valileri ve yerli hükümdarları askerlikten başka mesleği olmayan Türkleri gruplar halinde *“gulam”* olarak Abbasi sarayına gönderiyorlardı. Daha doğru bir ifadeyle üstün askerlik kabiliyetlerinden dolayı Abbasi hükümdarları bizzat Türkleri kendi ordularında görmek için bölge yöneticilerini görevlendirmiştir. Bkz. Koca, *“Türkler ve İslamiyet”*, s.268.

²⁹⁷Usta, **a.g.e.**, s.122.

²⁹⁸Danişmend, **a.g.e.**, s. 54.

gerek kültürlerine ve gerekse mizaçlarına uygundur²⁹⁹. Hal böyle olunca Türklerin İslam dininin içerisinde kültürleri ile birlikte girmesi kaçınılmaz olmuştur. Bazı aydınlarımız Türklük ve İslamiyet'in zat ve sıfat olarak ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade etmiştir. Türkler zaman zaman yukarıda da bahsettiğimiz gibi çeşitli dinlere bağlılıklarını bildirmişlerdir. Fakat tercih ettikleri bu dinlerin Türklerin fitratları ile uyuşmadığı ve bu durumun kısa sürede farkına varıldığı bilinmektedir. İslam dini ile Türklerin cihan hâkimiyeti anlayışının birebir uyuşması Türkler ile İslam dini arasında bir muhabbet oluşturmuştur. Diğer dinlerin aksine İslamiyet gerçekçi ve savaştı bir dindir. Bu durumda Türklerin tercih sebeplerinin başında gelen nedenler arasındadır³⁰⁰. İslamiyet'in Türkler arasında zuhuru sadece Arap ve Türk ırklarının, müdafaasıyla bekası da yalnız Türk ırkının eseri olduğunu ifade eden Danişmend'e göre, Türk ırkının diğer Asya ve Afrika milletleri gibi Müslüman-Arap ordularının istilasına uğramadığı ve esareti altına düşmediği, hiçbir maddi mecburiyeti olmadığı halde İslam dinine kitleler halinde ihtida ettiği ve Türk ırkının Arap ırkı yerine İslam'ın başına geçip dokuz asır boyunca İslam âlemini savunduğu ve genişlettiği belirtilmektedir³⁰¹.

İslamiyet'in ortaya çıkışı ile birlikte Türkler de Arap ve Acemler gibi var olan kültürleri ile bu dini kabul etmiştir. Fakat diğer ırklardan farklı olarak Türkler, İslamiyet'e ters düşen unsurlardan daha fazla vazgeçmişlerdir. Bu durum Türklerin İslamiyet ile yükselişine ve cihan hâkimiyetine kavuşmasına neden olmuştur³⁰². Türklerin kitleler halinde İslamlaşması VII. asrın ortalarından başlayarak X. asrın ortalarında olan toplu geçişlerin başlamasına kadar üç yüzyıllık bir bekleyişin ardından gerçekleştiğini görmekteyiz. Türklerin diğer uluslara İslamiyet'i taşımadığı fakat kendi kabullenmelerinin neticesinde Orta Asya ve İdil boylarının renginin değiştiğini anlamaktayız³⁰³.

Türklerin İslamlaşmasındaki diğer bir etkende Arap tüccarlar ve İslam dininin propagandasını yapan sufiçevrelerdir³⁰⁴. Türklerin İslam dini ile etkileşimi

²⁹⁹ Turan, "Türkler ve İslamiyet", s.240-241.

³⁰⁰ Uluçay, **a.g.e.**, s.131.

³⁰¹ Danişmend, **a.g.e.**, s. 59.

³⁰² Turan, "Türklük ve İslamiyet", s.310.

³⁰³ Osman Karatay, "Türklerin İslam'a Geçiş", **Ortak Türk Tarihi III.**, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2019, s. 4.

³⁰⁴ Uluçay, **a.g.e.**, s.131.

Horasan Maveraünnehir bölgelerinde gerçekleşmiştir. Bu bölgeye cihad ve gaza şuuruyla gelen kişilerin arasında âlimler ve mutasavvıflardan oluşan bir çevre bulunmaktaydı. İslam dinini Türkler arasında yayılması için üstün bir çaba sarf etmişlerdir. Göçebe Türklerin yaşayış tarzlarına uygun olarak İslam dini farklı yollar uygulanarak anlatılmıştır. Öyle ki Türklerin Gök Tanrı inancında yer alan kamlıkinanışı ile sufiler arasında benzer bir bağ kurulmuş ve sufi tekkelerde gerçekleştirilen zikirler ve ayinler arasında benzerlikler gözden kaçmamaktadır. Buradan anlaşılabacağı üzere sufi çevreler Türklerin gelenekleri ile İslam dini arasında bir bağ kurmuş ve bu dinin kabulünü sağlamak için çeşitli yollara başvurmuşlardır³⁰⁵. On birinci asırda Anadolu'ya giren ve orayı yurt edinen Türkler, daha önce İslamiyet'i kabul etmiştir. İslamiyet Türk toplumunu yeniden yapılandıran bir inanç ve ahlak nizamı olarak tanımlanmıştır. Aile hayatı, akrabalık ilişkileri, ticaret ve çalışma hayatı, hukuk ilişkileri, düşünce ve sanat faaliyetleri kısacası hayatın her yönü, bir inancın verdiği ruh enerjisi ve getirdiği nizam ile yeniden şekillendiği kabul edilen bir görüş olmuştur³⁰⁶.

³⁰⁵ Usta, **a.g.e.**, s.47.

³⁰⁶ Yılmaz Özakpınar, **İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü**, Ötüken Neşriyat, 7. Basım, İstanbul, 2016, s. 29.

4. İLK MÜSLÜMAN TÜRK DEVLETLERİNİN AİLE YAPISINDA KADININ ROLÜ

4.1 İtil Bulgarları'nın Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın

Bulgarlar Türk tarihinde menşeleri konusunda uzun süre tartışılmış fakat nihayetinde dil, tarih ve arkeolojik çalışmalar sonrasında Türk milletinin bir parçası olduğu şüphe götürmez bir şekilde ortaya konulmuştur. Özellikle A. Vanbery, G. Feher, Gy, Nemeth, L. Rasonyi gibi başlıca uzmanlar vardıkları ilmi sonuçlara göre Bulgarların Türk olduklarını belirtmişlerdir³⁰⁷. Boylar birlikteliği sonucu kurulmuş Büyük Bulgar ile Tuna Bulgar Devletlerinin kurucu unsurlarının Ogurlar olduğu ve Bizans kaynaklarında Bulgarlar ile Türk boylarından ve Oğuzların batı kolundan Onogurlarla akrabalığının bulunduğu belirtilmektedir³⁰⁸.

İslam'ı ilk benimseyen Türk topluluğu olması³⁰⁹ ve haklarında Arap, Rus Bizans ve Ermeni eserlerinde kayıtlar bulunması Bulgarlar üzerinde yapılan çalışmaların oldukça zenginleştirmektedir. Özellikle Bulgarlar üzerine yapılan ilk çalışmaların Bulgar adının menşei ve Bulgarların kökeni üzerine yapıldığını görmekteyiz. Buna göre Bulgar adının Çin kaynaklarında en erken M.Ö. 103'lerden 8. yüzyıla kadar Pu-ku veya Bu-gu şeklinde kaydedildiği ifade edilmektedir³¹⁰. İbrahim Kafesoğlu "Bulgar" adının V. asrın son çeyreğinden önce bulunmadığını, Türkçe'den başka hiçbir dilde açıklanamayan bu adın

³⁰⁷ İbrahim Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1985, s. 1.

³⁰⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, "Bulgarların Oluşumu ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri Meselesi", **Tarih Dergisi**, Sa.: 65 (2017/1), İstanbul, 2017, s. 2.

³⁰⁹ Bazı araştırmacılar Mısır'dakiler hariç, ilk Müslüman-Türk devletinin Karahanlılar olduğunu ileri sürerken, bazı araştırmacılar da İtil Bulgar Hanlığı'nın ilk Müslüman-Türk devleti olduğu kabul etmektedirler. Bkz. Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 27. Bununla birlikte Türk valilerine göre, Mısır Azerbaycan bölgesinde kurulmuş olan ve yarı bağımsız Müslüman Türk Devletlerinin ardından sonra kurulan tam bağımsız ilk Müslüman Türk Devleti olarak da belirtilmektedir. Bkz. Ahmet Turan Yüksel, "İlk Müslüman Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.:11, Sa.:11 2001, s. 68. Ayrıca Bkz. Nesimi Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s. 111.

³¹⁰ Dinçer Koç, **Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s. 18.

karışma, karıştırılmak, karışmış olmak manasına geldiğini belirtmiştir³¹¹. Z. Velidi Togan ise Bulgar adının “bel-gur, yani beş ogur veya beşoguz anlamına geldiğini belirtmektedir³¹². Son zamanlarda Bulgar adının manası üzerine bir diğer görüş ise Osman Karatay tarafından ortaya konulmuş ve Bulgar adının “bıl-gar” kelimelerinden türemiş olabileceği ve bu adın “memleket, yurt” manasına gelebileceği ifade edilmiştir³¹³.

Tarihi kayıtlarda ise Bulgarların adına ilk kez M.S. 482 yılında rastlanıldığı ve Atilla’nın ölümünden sonra Hunların dağılması ile Kafkaslardan Tuna’ya kadar Karadeniz’in kuzeyinde Bulgarların siyasi oluşumlarını tamamladıkları bilinmektedir³¹⁴. Göktürk Devleti’nin idaresi altında yaşadıkları bilinen Bulgarlar, Göktürklerin yıkılışından sonra Büyük Bulgarya Devleti’ni kurmuşlardır³¹⁵. Tarihte Büyük Bulgarya olarak anılan bu devlet özellikle Bizans tarihi kayıtlarına göre Hazar Hakanlığının saldırıları sonucunda parçalanmışlar³¹⁶ ve Bulgarlar ilk olarak Hazarların hâkimiyeti altına girmişlerdir. Bu durum dönemin kaynaklarında farklı şekilde belirtilmiştir. Bizans kaynaklarında Büyük Bulgar Devleti’nin son hakanı Kubrat’ın ölümünün ardından babalarının tavsiyesine uymayan beş kardeşin aralarında ayrılık çıkması ve onlardan biri olarak zikredilen Kotrag’ın (Bizanslıların Kutrigurları adlandırma şekli) Don Nehri’nden geçerek İtil-Kama havalisine geldikleri ve burada İtil-Bulgar Devletini kurdukları ifade edilse de D. Koç bu bilginin yeterli olmadığını ve İtil Bulgarlarının İtil-Kama havalisine farklı göç dalgaları ile geldiklerini belirtmektedir³¹⁷. Ahmet Taşağıl da İtil Bulgar Devletinin Büyük Bulgarya’nın parçalanmasının ardından İtil-Çolman (Kama)

³¹¹Kafesoğlu, **Bulgarların Kökeni**, s. 2.

³¹² Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981, s. 155.

³¹³ Sefer Solmaz, **İtil Bulgarları İbn Fazlan Seyahatnamesine Göre**, Çizgi Yay., Konya, 2018, s. 18.

³¹⁴ Nuri Yüce, “Bulgar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:6, İstanbul, 1992, s. 390-391.

³¹⁵ Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2018, s. 27.

³¹⁶ Altay Tayfun Özcan, **Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya**, Kronik Yay., İstanbul, 2019, s. 95. Arap seyyah İbn Fadlan da Bulgarların Hazarlar tarafından ortadan kaldırıldığını belirtmektedir. İbn Fadlan, **a.g.e.**, s. 13.

³¹⁷ Dinçer Koç, **a.g.e.**, s. 43. Ayrıca Bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Türk Bulgar’ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış”, **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 1982, S.:11-12, s. 91- 123.; Ahmet Turan Yüksel, **a.g.m.**, s. 69.

sahasındakurulduğunu ve bölgede VII. ve XV.asırlar arasında varlıklarını gösterdiklerini, kurucu unsurlarının Otuz-Ogurlar olduğunu belirtmektedir³¹⁸.

Ömrü en uzun Türk devletlerinden biri olan İdil Bulgar Devleti, dini tercihleri, kültürel yaşamları ve dönemin güçlü devletleri ile kurdukları münasebetler bakımından Orta Çağ'a damgasını vurmuştur³¹⁹.Devletin merkezinin de Bulgar adını taşıdığı bilinmekte olup³²⁰ şehrin X. yüzyılın ortasında kurulduğu ve bu şehirde Moğol istilasına kadar yaşadıklarını ifade edilmektedir³²¹.

Devletin kurulduğu toprakların doğal zengin kaynaklara sahip olduğu ifade edilmektedir³²². Bununla birlikte Türkistan'dan geldiği bilinen kervanların ticaret yolu üzerinde bulunması devletin oldukça stratejik bir noktada kurulduğunu göstermektedir. Bekri, Türklerin çoğu ülkelerinin Çin ve Horasan'da yer aldığını içlerinde en kuvvetlilerinin ise Bulgarlar olduğunu ifade eden Bekri, Bulgarların Kussan ve etrafındaki şehirlerin sahipleri olduğunu, ülkelerinin Şaş, Fergana, Huttal gibi çok olduğunu belirtmiştir. Huttalan, Semerkant ve Buhara arasında bulunan Soğd'da oturduklarını, hükümdarlarının ise Fergana'da ikamet ettiğini, Hakanın ölümünden sonra ülkesinin dağıldığını ve Tibet'te bir hükümdarın bu ad ile anıldığını, bu hükümdarında daha önce Türk hakanına bağlı olduğu şeklinde Bulgarların yaşadıkları bölgeyi tasvir etmektedir. Ayrıca Bekri'nin bu ifadelerine göre, İtil Bulgarları ilk olarak Mani dinini benimsemiştir³²³ şeklinde Bulgarların yaşadıkları bölgeyi tasvir etmektedir. Ayrıca Bekri'nin bu ifadelerine göre, İtil Bulgarları ilk olarak Mani dinini benimsemiştir. Bekri'nin ifade ettiği üzere Bulgarların Mani dinine girdiklerini doğrulayan ifadelere başka bir kaynaktan tesadüf edilmemiştir.

³¹⁸Taşağıl, **Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)**, s. 281.

³¹⁹ Ahmet Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:21, İstanbul, 2000, s. 472-474.

³²⁰ Solmaz, **a.g.e.**, s. 25. Ayrıca Bkz.: Şeşen'e göre Bulgarlar, Ortaçağ İslam coğrafyacıları tarafından ittifak ile Türklerden sayıldığını ifade etmiştir. İlk olarak Volga-Dinyester nehirleri arasında sahada bulundukları, bu bölgede VII. asırda büyük bir devlet kurdukları bilinmektedir. Kubrat Han'ın vefatından sonra oğlu Asparuh hükümdar olmuş ve Bulgarların bir kısmı ile bugünkü Bulgaristan'ın bulunduğu bölgeye göç etmiştir. Diğer oğlu ile de Bulgarların kalan diğer kısmı Orta Volga sahasına göç etmişlerdir. Burada Etil Bulgar Devletini kurmuşlardır. İbnFadlan'ın Bulgarlara ziyareti sırasında göçebe bir yaşama sahip oldukları ve bir süre sonra yerleşik yaşama geçtikleri belirtilmektedir. Yerleşik yaşama geçtikten sonra Bulgar şehrini kurdukları ifade edilmektedir. İbn Fadlan, **a.g.e.**, s. 21.

³²¹ Şeşen, **a.g.e.**, s. 13.

³²² Umut Üren, "Bulgarlar ve Ogurlar", **Ortak Türk Tarihi**, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2019, s. 280.

³²³ Ramazan Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017, s. 198.

Bununla birlikte bu durumun D. Koç'un da belirttiği gibi Arap kütüphanecisi İbn an-Nadim'in 987 yılında kaleme aldığı "Kitab al-Fihrist"adlı eserinde geçen Bulgarlar Mani yazısı da dâhil doğu yazılarını kullanmaktadırlar ifadesinden kaynaklanmış olabileceği ve Mani yazısı olarak düşünülen yazının aslında eski Türk Runik yazısı olduğu ifade edilmektedir³²⁴. Bununla birlikte Asparuh Han ve ulusunun Gök Tanrı dinine mensup olduğu bilinmektedir³²⁵. GamirzanDavletşin ise, İslamiyet'in İdil boyunda erken yayılmış olduğu ifade edilse dahi Bulgarlarda IX. asırda hala çoktanrıçılığın izlerinin bulunduğunu bildirerek onların çoktanrılı bir dine sahip olduğunu ifade etmektedir³²⁶.

Arap müverrih Cahız'a göre, BulgarlarIV. ve X. asırların başlarında kendi istekleri ile Orta Volga bölgesinde Müslüman olmuştur³²⁷. Fakat İslamlaşma süreci VIII-X. asır arasında özellikle doğu ülkeleri ile düzenli yapılan ticari, ekonomik ilişkilerle hız kazanmıştır³²⁸ve bölge halkının Arap kaynaklarında İbnFadlan bölgeye gelmeden önce İslam ile tanışarak Müslümanlaştıkları ifade edilmiştir. Bulgar halkının İslam'ı benimsemesinin ardından Doğu Avrupa'daki Türk-İslam kültürünün yerleşmesine de büyük katkıları olmuştur³²⁹.

Bulgarlar hakkındaki en önemli bilgilere batı kaynaklarının yanı sıra özellikle Arap müverrihlerin eserlerinden ulaşmaktayız. Bunlardan İbnRüsthBulgarların Burdas adındaki bölgeye sınırdaş oldukları ve padişahlarının Almuş adındaki bir zat olduğu ifade etmekte olup bölge halkının Hazar Denzine dökülen İtil Nehrinin kıyı şeridi boyunca Hazar ve Sakalibe arasına yerleştiklerini ifade etmektedir³³⁰. Bununla birlikte Rüsth, padişahın İslam dini ile tanıştığını ve Bulgarların yaşadıkları yer hakkında bilgiler vermektedir. Rüsth, Bulgarların Bursula, Ersel ve Bulkar adı verilen üç sınıftan oluştuklarını ve bir arada yaşamlarını sürdürdüklerini bilinmektedir.İbnRüsth, halkın büyük bir kısmının geçim kaynağını ziraattan sağladığı belirtilmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz üzere sadece hakanAlmuş değil halkın büyük bir çoğunluğunun İslam dini

³²⁴ Dinçer Koç, **a.g.e.**, s. 289.

³²⁵ Osman Karatay, **Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi**, Ötüken Yay., İstanbul, 2018, s. 17.

³²⁶ GamirzanDavletşin, **Türk Tatar Kültür Tarihi**, çev.: Albina Tuzlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013, s. 26.

³²⁷ Cahız, **a.g.e.**, s.56.

³²⁸ Dinçer Koç, **a.g.e.**, s. 86.

³²⁹ İbnFadlan, **a.g.e.**, s. 13.

³³⁰ İbnRüsth, **el-A'laku'n-Nefise Dünya Coğrafyası**, terc.: Ali Fuat Eker, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2017, s. 159.

üzerine yaşamlarını sürdürdükleri görülmektedir. Müslüman olan halkın bulundukları coğrafyada çeşitli mescitler ve mektepler inşa ettiği ve buralarda müezzin ve imamların bulunduğu belirtilmektedir.

Evlilik kurumu İbnRüsth'in verdiği malumatlara göre, onlardan bir erkek Burdaslılardan bir kızla evlendiğinde, kralları Burdaslılardan bir hayvan, Bulgarlılardan da bir hayvan aldığı³³¹ve giyim kuşam bakımından elbiselerinin Müslümanlarınkine benzediğini ifade etmiştir³³².

Bulgarlara hem İslamiyet'i kabul ettiklerinden sonra hem de dinin esaslarını öğretmek üzere elçi vazifesinde yola çıkan Fadlan'ın bu yolculukta aldığı notlar dönemin en önemli kayıtları arasındadır. İbnFadlan'ın verdiği bilgilerde diğer müverrihlerinkinden farklı değildir. Ona göre, “Bulgar, kuzey taraftaki Bulgarların şehri olup çok soğuktur ve orada kışın ve yazın kar bulunur. Halkı çok az kuru yer görürler. Evleri tamamı ile ağaçtandır. Dalları dallar üzerine koyarak ağaçtan çiviyle tuttururlar. Ülkelerinde meyve, yiyecek boldur. Hazarların şehri İtil ile Bulgar arasında bozkırlardan geçen bir ay kadarlık yol vardır” şeklinde belirtmiş ve“Müslümanlığı öğrenmek ve Müslüman olmak için Hükümdar elçi istedi”³³³ şeklinde Almuş Han'ın İslama geçiş süreci hakkında bilgi vermektedir. Bununla birlikte İbnFadlan Bulgarlar hakkında onların yaşayış şekilleri, fiziki özellikleri, evlenme özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Ona göre, Türklerin cüsseli ve gösterişli insanlar olduğunu, genç kızlar ise, buluğ çağına erdikten sonra her kızın istediği erkeği kendine koca seçebilme hakkının olduğunu ifade etmiş ve böylece anne-babanın himayesinden ayrıldığını belirtmiştir³³⁴.Bununla birlikte Fadlan, seyahatnamesinde Bulgar hükümdarına gönderilen hediyeleri takdim ederken karısına da inciler gönderildiğini ve hükümdar eşine hilat giydirdiğini ifade eder. Hükümdarın yanında karısının oturduğunu ve bu durumun onların adet ve tarzı olduğunu belirtir. Hükümdarın karısına hilat giydirdikten sonra etrafında bulunan kadınların üzerine dirhem (gümüş para) saçtığını kaydetmiştir. Buradan

³³¹İbnRüsth, **a.g.e.**, s. 160. Ayrıca Bkz. Ahmet Turan Yüksel, “İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi Üzerine”, s. 68.

³³²Yörükhan, **Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler**, s.175. Ayrıca Bkz. İbnRüsth, **a.g.e.**, s.159.

³³³Şeşen, **İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, s. 134.

³³⁴Şeşen, **a.g.e.**, s.92.

da anlaşılacağı üzere eski Türk ananelerinde yer alan hakanın yanında bulunan ve zaman zaman hakanın görevini gerekli durumlarda yer alan kadınlara İtil Bulgarlarında da ne kadar önem verildiği, kurulan meclislerde her zaman kadın-erkek karışık olarak bulundukları görülmektedir. Ayrıca kaynaklarda İtil Bulgarlarında kadınlara ait bazı unvanların varlığından söz etmek mümkündür. Buna göre hatun yani hükümdarın veya hakanın karısı, Bike (yani Bey'in karısı), Altı veya İlçi yani hanımefendi, hanım, sahıbe gibi unvanların varlığını görmekteyiz. Bu durum Bulgarlarda kadınların bağımsız ve önemli haklara sahip olduğunu bizlere göstermektedir³³⁵.

Bununla birlikte İbnFadlan seyahatnamesinde oldukça ayrıntılı bilgiler vermeye devam etmiş, Bulgarların ülkelerinde çok yeşil, şarap sirkesi gibi ekşi bir elmanın yetiştiğini ve bu elmadan sadece kızların yediğini ifade etmiş, bunun sebebini ise kızların olgunlaşması olarak ifade etmiştir. En çok yetiştirdikleri ürünlerden biri olan Arpadan bir çorba yaptıklarını ve kızların oğlanların bu çorbadan içtiklerini, et ile arpayı bir arada pişirip eti erkeklerin arpayı ise kızların yediğini belirtir. Eğer teke başı ile pişirilirse kızlarında eti yediğini bizlere aktarmaktadır³³⁶. Savaşçı bir topluluk olan Bulgarların genç, yiğit erkeklerinin dinç ve kuvvetli olması için böyle bir yemek ayrımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Bulgarların toplumsal yaşamında kadınlar ile erkekler bir nehre birlikte indikleri ve orada çıplak yıkandıklarını, mahremiyetin olmadığı kadın ve erkeğin birbirinden kaçmadığı ama zina da etmediklerini belirtmiştir. Yüzerken kadınların erkeklerden gizlenmediğini ve bu durumu tersine çevirmek için çok uğraştığını fakat başaramadığını ifade etmektedir. Zinaya verecekleri cezalarda kadın erkek ayrımı yapmadan eşit bir uygulama Fadlan tarafından aktarılmaktadır³³⁷. Buna göre, zina eden bir kişiyi dört kazık çakıp kollarından ve bacaklarından bu kazıklara bağladıkları ve balta ile onu baştan ayağa ikiye böldüklerini belirtmiştir. Bu durumun kadınlar için de aynı şekilde uygulandığını belirtmektedir. Bundan sonra zina eden kadın ve erkeğin parçalarından her birini bir ağaca astıklarını,ölünün arkasından kadınlarındağil

³³⁵ Meltem Akıncı, "İtil Bulgar Kadınlarında Giyim-Kuşam, Takılar ve İbnFadlan'a Göre Sosyal Hayat", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi**, Sa.:234, İstanbul, 2018, s. 80-81.

³³⁶İbnFadlan, **a.g.e.**, s. 71.

³³⁷İbnFadlan, **a.g.e.**, s. 20- 31. Ayrıca Bkz. Ahmet Turan Yüksel, "İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi Üzerine", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2001, C.:11, Sa.:11, s. 71.

erkeklerin ağladığını, iki yıl yas tutulduktan sonra akrabaların eve davet edildiğini ve dul karısı varsa evlendirildiği aktarmıştır³³⁸. Bu durumda dul kalmış kadının toplum içinde yalnız kalmasının, ötekileştirilmesinin önüne geçilmiş, kadının sosyal hayat içerisinde daima korunup kollandığını bizlere göstermektedir.

İtil Bulgarlarının aile yaşamı anlatılırken kadınların bayramlara, şöenlere erkekler ile birlikte katıldığı, kocası evde bulunmadığı zamanlarda bile misafirlerini örf ve adetlerine göre ağırlamaktan geri durmadığı ve kadının görevlerini eksiksiz yerine getirildiği belirtilmektedir³³⁹. İtil Bulgar kadınlarının güzelliği her defasında ifade edilirken takmış oldukları takılar ve giyim kuşamlarıyla da bu güzelliklerini tamamladıkları ifade edilmekte ve İtil Bulgar kadınlarının fiziki görünüşlerini tamamlamak için kullandıkları takıların genel itibarı ile metalden üretildikleri belirtilmektedir. Kadınların paraları göğüs süsü olarak kullanıldığı ifade edilmektedir³⁴⁰. Bununla birlikte eski Türk kadınlarında olduğu gibi İtil Bulgar kadınlarında da başlara takılan süslemelerin önemli bir yere sahip olduğu görülmekte ve bunun sadece bir güzellik unsuru olarak kullanıldığı, bu süslemelerin aynı zamanda medeni hal göstergesi veya kadının toplumdaki konumunun belirtilmesi olarak da kullanıldığı ifade edilmektedir³⁴¹.

İtil Bulgarları da dâhil olmak üzere eski Türk toplumlarında kadının bir cinsiyet ayrımcılığına uğramadığı ve bunun en büyük sebebinin ise, kadının siyasette, askerlikte, avcılıkta ve ev yaşamında erkekler ile eşdeğer görevleri üstlenmesi olduğu belirtilmektedir. Bu durum ise erkeğin kadına bakışı çok yönlü olmuştur şeklinde yorumlanmıştır³⁴².

³³⁸İbnFadlan, **a.g.e.**, s. 36. Ayrıca Bkz.: İtil Bulgarlarında nasıl ki genç kızlara dilediği eşi seçebilme hakkı verilmiş ise, bu hak eşi ölmüş kadınlara da verilmiştir. Kaynaklarda geçen bilgilere göre İtil Bulgarlarının cenaze merasimlerinde kadınların ağlamayıp, sadece erkeklerin gözyaşı döktüğü belirtilmiştir. Aynı şekilde ölünün ardından iki sene matem yapıldıktan sonra çadırlarının önündeki bayrağın indirilip, ölen kişinin akrabalarının verdiği davet ile matemden çıktıkları ilan edilmiştir. Bu süreçten sonra dul kalan eşlerine evlenme hakkı tanınmıştır., Ayrıca Bkz. Akıncı, **a.g.m.**, s. 79.

³³⁹ Meltem Akıncı, **a.g.m.**, s. 78.

³⁴⁰ Meltem Akıncı, **a.g.m.** s. 83.

³⁴¹ Meltem Akıncı, **a.g.m.** s. 83.

³⁴² Meltem Akıncı, **a.g.m.** s. 78.

4.2 Karahanlı Devleti'nin Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın

Tarihte ilk Türk-İslam devletini kuran İdil Bulgar Devletinden sonra coğrafi olarak Batı Türkistan ve Maverâünnihirtopraklarında varlığını sürdüren Karahanlılar, ilk İslami Türk sülalesine ait bir devlet olarak tanımlanmaktadır³⁴³. Batılı uzmanlar Karahanlıların unvanlarında –kara-³⁴⁴“kuvvetli” sözcüğünün çok sık geçmesinden dolayı bu adla tanımlandıkları belirtilmektedir³⁴⁵. A.Özaydın, ilk başta Türkistan, Uygur hanları adı ile bilinen bu hanedanın mensupları Kara Han, Kara Hakan, Arslan Kara Hakan, Buğra Kara Hakan gibi unvanlar ile anıldığını ve bu unvanlarında “yükseklik, yücelik” anlamlarını taşıdığı için ilk kez Rus doğu bilimcisinin Karahanlılar adını verdiğini ifade etmiştir³⁴⁶. R. Genç, bu devlete adını vermiş olan sülaleye çeşitli adların verildiğini ifade etmiş ve bu adların en yaygın olanının ise “Karahanlılar” olduğunu bu ad ile, Doğu ve Batı Türkistan sahasında varlığını sürdüren ilk Müslüman-Türk sülalesinin (840-1212) kurmuş olduğu devlet olarak tanımlandığını ifade etmektedir³⁴⁷. Karahanlılar'ın Şehname'de “Afrasiyab” (Alp Er Tonga Oğulları) olarak geçen İran mitolojisindeki bir kahramanı kendilerine atfettikleri fakat Türk taraflarının ağır bastığı belirtilerek Afrasiyab'ın Türk hakanı Alp Er Tonga olduğunu ileri sürmüşler ve kendilerini Er Tonga Oğulları olarak ifade etmişlerdir³⁴⁸.

840 yılında Uygur Devleti'nin Kırgızlar tarafından yıkılışının ardından Karluk Yabgusunun kendisini bozkırlar hâkimi olarak ilan ettiği ve Karahanlılar Devleti'ni kurduğu ifade edilmektedir³⁴⁹. Reşat Genç'e göre ise, Karluklar bu denli güçlü bir siyasi varlık gösterecek durumda değillerdir ve Karluklar

³⁴³ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, s.148. Ayrıca Bkz.: Ahmet Turan Yüksel, “İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Tarihi Üzerine”, s. 73.

³⁴⁴ Kara renginin manaları üzerine bkz. Elvin Yıldırım, **Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012, s. 50.

³⁴⁵ Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 31. Ayrıca Bkz.: Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2002, s. 1. Karahanlılar Devletine adını vermiş olan sülaleye çeşitli adlar verildiği bilinmektedir. Bu adların içerisinde en yaygın olanı “Karahanlılar”dır. Bu ad ile Doğu ve Batı Türkistan'da hüküm süren ilk Müslüman Türk sülalesinin (840-1212) kurduğu devlet ifade edilmektedir. Bu ad doğu bilimcisi V. V. Grigorev'in yazmış olduğu makale ile birlikte yaygın olarak kullanılan bir ad haline gelmiştir.

³⁴⁶ Abdülkerim Özaydın, “Karahanlılar”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:24, İstanbul, s. 412-414.

³⁴⁷ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s. 1.

³⁴⁸ Hüseyin Tekinoğlu, **İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar**, Kamer Yay., İstanbul, 2017, s. 17. Ayrıca Bkz. Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s. 3.

³⁴⁹ Tekinoğlu, **a.g.e.**, s. 63. Ayrıca Bkz.: Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s. 6.

meskûn oldukları sahada dağınık ve tesirsiz bir hayat yaşamaktadırlar. Bu sebepten ötürü Karluklara, Samanlı hükümdarı İsmail b. Ahmed'in Talas Savaşına kadar uzanmış olan bir sefer düzenlediği ve orada bulunan bir kiliseyi camiye çevirdiği ifade edilmektedir. Hatta Karluk yabgusu ile hatunu dâhil sayıca fazla olan tutsak topluluğunu da yanına katarak geri döndüğü ifade edilmektedir³⁵⁰. Bu dağınık yaşayışın bir neticesi olarak Karluk boyları olarak tanınan Çiğil ve Tuhsı'lar muhtemelen daha IX. yüzyıldan itibaren kendi ana topluluğundan kopmuş ve kendileri müstakil bir Türk kavmi şeklinde anılacak kadar önem kazanmışlardır. Reşat Genç, yukarıda ifade edilen iddianın gerçekleşmiş olması sonucunda Samaniler karşısında tesirsiz bir Türk boyu olmayacakları ve Türk elini oluşturan boyların aynı çatı altında siyasi varlıklarını devam ettirmeleri gerektiği görüşünü ifade etmiştir³⁵¹.

Bir başka görüşe göre, Karahanlılar Devleti, Yağmalar tarafından kurulmuştur³⁵². KarahanlılarınÇiğiller tarafından kurulduğuna dair diğer bir bilginin ise çokta sahih olamayacağı görüşü yaygın olup bunun sebebi olarak, Karlukları oluşturan Üç Çiğil, Üç Bişkil, Bulak, Kö-lerkin ve Tuhsilerin boylardan birisi olduğu görülmektedir. X. AsırdaÇiğillerin diğer Türk boyları gibi ana kitleyi ve devleti oluşturan bir boy olduğu ifade edilmektedir³⁵³. 840 yılında ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han tarafından kurulan devletin İslamlaşma sürecini Reşat Genç, “iki oğlundan biri olan OğulcakKadir Han'ın zamanında yeğeni Satuk Buğra Han'nınKarahanlılara sığınmış Ebu Nasır adlı Samanlı şehzadesi ile karşılaşması onun İslam dinini benimsemesi ve amcasına karşı taht mücadelesini kazanmasının ardından hâkim olduğu bölgelerde İslamiyet'i resmen ilan etmiş olarak bilinmektedir”³⁵⁴ şeklinde ifade etmektedir.

Devletin diğer Türk devletlerinde de olduğu gibi siyasi birlikteliğini pekiştirebilmek adına hanedan evliliği yaptıkları görülmektedir. Gazneli prenses Zeyneb'inKarahanlı Buğra Han Muhammed ile evlenmesi bu durumagösterilebilecek en önemli misallerden biri olarak karşımıza

³⁵⁰ Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s. 6.

³⁵¹ Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s.6. Ayrıca Bkz. Tekinoğlu, **a.g.e.**, s. 63.

³⁵² Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s.31. Ayrıca Bkz. Özeydin, “Karahanlılar”, s. 405. Ayrıca Bkz. Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s. 1.

³⁵³ Tekinoğlu, **a.g.e.**, 48.

³⁵⁴ Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, s.8.

çıkılmaktadır. Söz konusu bu evlilik ile iki devlet arasındaki sert rüzgârın yerini hısımlığa bıraktığı görülmektedir.Devletin var olduğu tarih süreç içerisinde tutulan kayıtlar Batı Karahanlı Devleti'nin başında bulunanVI. İbrahim b. el-Hüseyn'in oğlu ve halefi olarak bilinen Osman önce Kara-Hıtaylılara tabii olduğunu ve Gür Han'ın kızına talip olduğunu bildirmiştir. Fakat bu isteği geri çevrilince Harezmşah Muhammed adına hutbe okutup para bastırmıştır. Fakat Kara-Hıtaylılara mağlup olan Harezmşah'tan sonra Osman Gür Han tarafından affedilmiş ve kızı ile evlenmiştir. Fakat bu tabilik çok uzun sürmemiş ve tekrar Harezmşah Muhammed ile tekrar bir uzlaşma sağlamıştır. Onun kızı ile nikâh kıymış ve adetler gereği bir yıl kadar Harezm'de yaşamıştır³⁵⁵.Bunun gibi pek çok siyasi evliliğin gerçekleştiğini göstermektedir. Nihayetinde hanedan arasında gerçekleşen anlaşmazlık sonucu Karahanlı Devletinin ikiye ayrıldığını görmekteyiz.

Karahanlılar dönemine ışık tutacak olan en önemli eserlerden biri hiç şüphesiz Hoca Ahmet Yesevi'nin Divan-ı Hikmet adlı eseridir. Bu eserde Hoca Ahmet Yesevi toplumun sosyo-kültürel ve dini yapısına ışık tutmuştur. N. Yazıcı Ahmet Yesevi'ninhikmetlerinin yayılmasında Türkistan kadınlarının büyük bir rolü olduğunu ifade etmektedir. Hatta Yesevi'nin hikmetlerini kendisi hayatta iken ilk olarak kızı Gevher Şehnaz Hanım çevre komşularına anlatmaya başlamış daha sonra Gevher Şehnaz Hanım vasıtası ile komşulardan çevre köylerin kadınlarına ve sonra dalga dalga kadınlar arasında bütün Türkistan'a yayıldığını, *Çiltan* adı verilen ve kırk kadından oluşan bir grup tarafından Yesevi'ninhikmetlerinin anlatıldığı ifade edilmektedir³⁵⁶. Karahanlı Devleti'nin toplum yapısında kadının özellikle tasavvuf kısmında da aktif bir rol üstlendiği görülmektedir.Karahalılar dönemine ait olan bir diğer önemli kaynaktakiYusuf Kadir Han Gazi Tezkiresi olupKürşat Yıldırım tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmışve Karahanlılar dönemine ışık tutan önemli çalışmalar arasında yerini almıştır. Tezkirede, Allah'ın Satuk Buğra Han' a dört erkek ve üç kız evlat bahsettiği, üç kıza gölge gibi hoş bir güzellik, hoş mizaç, hoş gönül ve ferasetin Allah tarafından verildiği ifade edilmektedir. Kızlardan Alanur Hanımdan

³⁵⁵Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 39-40.

³⁵⁶ Nesimi Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s. 166. Ayrıca Bkz.: Nesimi Yazıcı, "Hoca Ahmet Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşumu- Gelişimi", **Diyanet İlmî Dergi**, C.:29, Sa.:4, Ankara, 1993, s.12.

bahsedilirken, temiz, ahlaklı ve güzel bir kadın ifadelerine yer verildiği, gece ibadetleri ile meşgul olduğu ve bir gece uykuya daldığı vakit rüyasında göğe bir nur damlası düştüğünü gördüğü ve rüyanın üzerinden dokuz ay on gün geçtikten sonra Muharrem ayının onuncu günü Cuma namazı vaktinde bir erkek evlat dünyaya getirdiği anlatılmaktadır³⁵⁷. Alanur Hanım'a atfedilen bu ifadelere göre, Hz. Meryem'e benzetildiği ve burada Türk kadınının iffetine zarar verebilecek hiçbir ifadeye yer verilmediği gibi kadının kutsal bir varlık olarak bizlere aktarıldığını görmek mümkündür.

Bu dönemde Türk kadınlarının sadece güzellikleri ile değil yapısı, duruşu ve feraseti ile de anlatıldığı görülmektedir. Alanur Hanım tasvir edilirken temiz, güzel ve bilgili ifadeleri kullanılmıştır. Kadın toplum içerisinde önemli bir seviyede olduğu görülmektedir. Toplum içerisinde bilgili olmanın yalnızca önemli sufi ve çevrelerine ait olmadığını, kadının da bu bilgiyi edinirken ve sunarken en ön safta yer aldığı ve bu seviyeye gelebilmek için iyi bir tedrisatta geçmiş olmaları gerektiği belirtmekte kanaatindeyiz. Tezkirede Alanur Hanımın nesebine de atıfta bulunulduğu gözlenmektedir. Alanur Hanım'dan doğan çocukların evliliklerinden ve bu evliliklerden doğan çocuklardan bahsedilmiştir. Alanur hanımın soyu için ise, genel itibariyle İslami aile yapısında çocukların soyu babaya atfedilirken burada tam tersi olarak görülmektedir. Birçok evliyanın onun soyundan gelme olduğu ifade edilmiştir. Tezkirede yer alan diğer bir bölümde ise, kıyamet gibi bir gün ile karşı karşıya kalan Müslümanların dört bir etrafa dağıldıkları, Seyyid Ali Arslan Han Gazinin refikası Bibi Meryem Hanımın köle kızları ile birlikte üzerlerine gelen kâfirlerin nicelerini öldürdüğü, kuşatma sırasında Bibi Meryem Hanımın adeta yeryüzüne taşıdığı kâfirlerin ise köle kızlarını şehit ettiği³⁵⁸ şeklinde anlatılan bu kısma da eski Türk toplumlarındaki iffetini, toprağını, çadırını koruyan Türk kadınının İslamiyet ile birlikte savaşçı yapılarından hiçbir şey kaybetmedikleri görülmektedir. İslamiyet'in Türk toplumuna girmesi ile birlikte kadına atfedilen evinde oturan gerek sosyal gerek ekonomik gerekse askeri alanlardan elini eteğini çeken kadın görünümü ile tezkirede tasvir edilen kadın görünümünün

³⁵⁷ Kürşat Yıldırım, "Yusuf Kadır Han Gazi Tezkiresi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa.:234, İstanbul, 2018, s. 92.

³⁵⁸ Kürşat Yıldırım, *a.g.m.*, s. 96.

tamamen birbirinden farklı olduğu apaçık ortadadır. Bibi Hatun'a atfedilen kutsallık bir tarafa yanındaki köle vasfı taşıyan kadınların dahi savaşı olduğu ve düşman karşısında tereddüt etmeden savaştıkları görölmektedir.

Türkler esareti hiçbir zaman kabul eden bir millet olmamıştır. Bu durum sadece erkeklere ait bir vasıf olmamış kadını, erkeği çocuğu, cariyesi kısacası topyekûn bir millet olarak esarete boyun eğmemek için birlik olmuşlardır. Karahanlılarda da geçerli olan bu durum bir kıssa ile şöyle belirtilmektedir.

Padişah Hasan Buğra Han'ın kızı Hediye Türkan hanımın maiyetinde bulunan köle kızları ile Kabrak kalesine çıktıkları, Allah'a münacat ettikleri, kâfirlerin her bir yanı kuşatmalarının ardından kendilerini kaleden attıkları ifade edilmektedir³⁵⁹. Bu kıssadan açıkça göröleceği üzere Türk kadınları gerek iffetleri gerekse hürriyetlerini kaybetmektense ölümü tercih etmişlerdir. İslamiyet'tecana kıymanın her ne kadar ağır cezası olmuş olsa dahi esaret Türk kadını için zillet sayılan bir durum olarak anlaşılmaktadır. Son olarak kadının dini motifle yer alması dönemin İslamiyet'i kabullendiğini göstermektedir. Bunun yanında İslamiyet'te kadının geri planda olduğuna dair ortaya atılan görüşü çürüttüğü kanaatindeyiz.

Dönemin kaynakları arasında yer alan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eserinde sosyal bir kurum olan evlilikler ve bakış açıları hakkında döneme dair malumatları görmek mümkündür. Kutadgu Bilig'de yer alan, oğlan çocuklarına evlilik ve evlenecekleri kişileri seçmesi hakkında nasihatler görölmektedir. Evlenmek isteyen oğlanlara iyi, iffetli ve kendisinden aşağı derece de kızlarla evlenmelerini nasihat ettiğı, iyi huylu olmasının esas aranan şart olması gerektiğini belirtmektedir³⁶⁰. Evlenecek erkeklerin dört kadın tipini tercih ettiklerini ifade eden Yusuf Has Hacib bu tipleri, zengin, güzel, asil ve takva sahibi kadınlar olarak tanımlamaktadır. Bu durum karşısında ise, zengin bir kadın ile evlenilmek istendiğinde erkeğin kadının eseri olacağını ve kadının ona karşı dilinin uzayacağını, güzellik arayan erkeklere herkesin arayacağı özelliğın güzellik olacağını ve bunun dikkat çekebileceğini, asil kadın arayanlara da asil kadın ve ailesinin içerisinde küçük bir mevkide kalacağını ve takva sahibi

³⁵⁹ Kürşat Yıldırım, "Yusuf Kadir Han Gazi Tezkiresi", s. 99.

³⁶⁰ Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig**, çev.: Reşit Rahmeti Arat, TTK Yay., Ankara, 1985, s. 324.

kadınları arayan erkeklere de aranan diğer üç özellik dahi hepsini tek bir kadında arayan erkeklere de böyle kadınların kaçırılması gereken bir fırsat olarak ifade etmektedir³⁶¹. Evlat yetiştirilmesi hakkında, kız veya erkeklerin doğduğunda kendi evlerinde yetiştirilmesi, oğul ve kızlarına bilgi ve edep öğretilmesi, kızların çabuk evlendirilmesi gerektiği ve kız çocuklarının doğmaması doğarsa da yaşamamasının daha uygun olduğu yönünde çeşitli nasihatlerde bulunduğu görülmektedir³⁶². Ayrıca kadının evden çıkmamasının böylece iffetlerini muhafaza edebileceklerini, kadını tanımlarken etten ibaret olduklarını ve etin muhafaza edilmezse kokacağını, bu durumlara rağmen kadınlara saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmektedir³⁶³. F. Köprülü, Yusuf Has Hacib'in bu nasihat ve görüşlerinin dönemin yapısında İran-İslam tesiri altında yazıldığını ifade etmektedir³⁶⁴. Türk toplum yapısında kadının durumunun bir anda farklı bir görüş ile ifade edilmiş olması bu görüşü destekler nitelikte olduğu anlaşılmaktadır.

4.3 Gazneliler Devleti'nin Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın

IV. ve X. yüzyıllarda Maveraüünehir ve Horosan topraklarının idaresi merkezi Buhara olan Samaniler Devletine ait olduğu belirtilmektedir. Arapların istila ettikleri dönemde Türklerin bu coğrafyada yaşadıklarını ve yaşamaya devam ettikleri, Samaniler Devletinin kurulduğu dönemden itibaren bölgede Türk şehirlerinin ve Türk halkının bulunduğu ifade edilmektedir³⁶⁵. Abbasilerin Emevi Devleti'nin aksine izlemiş oldukları politikalar neticesinde Türklerin İslam Devletinin hizmetine girdiği bilinmektedir. Bununla birlikte Türkler'in İran'da bulunan Müslüman hanedanların (Büveyhiler ve Samaniler) da hizmetlerinde bulundukları bilinmektedir. Türklerin Samaniler Devleti'nin askeri kadrolarda yer alması, onların İran dünyasında askeri lider ve vali olarak seçkin bir yer edindikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bunlardan bazıları ise Kara Tegin, Simcuriler, İsficabi ve Baytuz Türk aileleridir. Bahsi geçen bu

³⁶¹ Yusuf Has Hacip, **a.g.e.**, s. 325.

³⁶² Yusuf Has Hacip, **a.g.e.**, s. 326.

³⁶³ Yusuf Has Hacip, **a.g.e.**, s. 327.

³⁶⁴ M. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1980, s. 169.

³⁶⁵ Güller Nuhoglu, **Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Doktora Tezi), İstanbul, 1995, s. 2.

kumandanlar bazı bölgelerde hâkimiyet kurdukları bilinmektedir. Samanilerin içerisinde bulunan Türkler zaman içerisinde devletin zayıflığından istifade ederek yarı bağımsız şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir³⁶⁶. Dönemin askeri yapısında etkin bir rol oynayan Türkler, Samani Devletinin merkezi idaresinin zayıfladığı bir dönemde Türk kumandanlar devletin güçlü kademelerinde önemli bir nüfuza sahip olmuş ve devletin siyasi gücü zayıfladığı süreçte bağımsızlık ilan edilmiş ve Gazneliler Devleti kurulmuştur³⁶⁷. Bu devletin kurucusu olarak Sipehsalari³⁶⁸ bulunan Alptegin olarak belirtilmektedir. Kazvini, Gaznelilerin aslinin Sebüktegin'e dayandığını, Samanilerin kölesi Alptegin'in ise hizmetçisi olduğunu belirtmektedir³⁶⁹. Burada zahiren Samaniler Devletinin bir valisi olarak görünmüş olsa da Sebüktegin'in gerçekte Gazne devletinin temellerini attığı ifade edilen görüşler arasındadır³⁷⁰. Devletin isminin başkenti Gazne şehrinden geldiği bilinmektedir. Bazı tarihi kaynaklarda ise devletin ismi, "Yeminiler" ve "Sebükteginiler" olarak geçtiği ifade edilmektedir³⁷¹.

Alptegin köle olarak Samani emirine satılmış, daha sonra askeri kadroda yerini almıştır³⁷². Horasan ordularının komutanı Alptegin, dönemin veziri Ebu Ali Muhammed Belami ile ittifak kurarak Samanilerin tahtına kendi adayını oturtmak istemiş ve başarısız olmuştur. Yaşanılan bu başarısızlıktan sonra, etrafında bulunan az bir kuvvet ile Afganistan'da bulunan Gazne şehrine çekilmişlerdir³⁷³. Adı geçen bu şehre hâkim olabilmek için bölgede yerel bir

³⁶⁶ Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s. 177.

³⁶⁷ Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, s. 2.

³⁶⁸ Sipehsalar: Gaznelilerde ordu kumandanı için kullanılan bir terimdir. Bir eyalet idaresinde hem orduların başkumandanlığını hem devalilik görevini bir arada yürüten, bulunduğu bölgede kendi adına hutbe okutabilen ordu mensupların verildiği ifade edilmektedir. Bkz.: Erdoğan Merçil, "Sipehsalar", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2009, s. 259.

³⁶⁹ Hamdullah Müstevfi-yiKazvini, *Tarih-i Güzide*, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara, 2018, s. 313.

³⁷⁰ Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, s. 5.

³⁷¹ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür)*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014, s. 93. Ayrıca Bkz.: GazneliMahmud'unYeminu'd-Devle lakabına nispetle Yeminiler ve babasına nispetle de SebükTeginiler denildiği belirtilmektedir. Ahmet Turan Yüksel, *a.g.m.*, s. 80.

³⁷² Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s. 177-178. Ayrıca Bkz., Minhac-i Sirac El-Cüzcani, *Tabakat-ı NasıriGazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşahlar*, çev.: Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara, 2015, s. 23-24.

³⁷³ Hamdullah Müsteyfi-yiKazvini, *a.g.e.*, s. 313.

hanedan olan Enük hanedanı ile uzlaşmaya vararak Gazne şehrinin hâkimi olmuştur ³⁷⁴.

Gazne şehri hakkında, Sind şehrine komşu olduğu bazı görüşlere göre ise bu eyaletin bir parçası olduğu şeklinde bilgiler edinmekteyiz. İbn-i Havkal, Gazne şehrinin Sind eyaletinin içinde ve üçüncü iklimde yer aldığı bilgisini bizlere aktarmaktadır. Yine bu şehir hakkında Sultan Yeminüddeve ve EminülmilleMahmud'un babası Sebüktegin'in başkenti olduğu ve Samani Devleti Sebüktegin'in indirdiği darbelerle yıkılmaya başlayınca o güne kadar imparatorluğun başkenti olan Buhara yerine Gazne'yi ikametgâh olarak seçtiği ve evlatlarının da aynı şekilde bu şehri başkent olarak kullanmaya devam ettiklerini öğrenmekteyiz. Aynı şekilde sonradan Guriler'inde aynı yolu takip ettiklerini görmekteyiz. Gazne şehrinin havasının temiz, sularının tatlı olduğu, hastalıklarında çok az görüldüğü, topraklarında yılan, akrep ve zehirli haşeratların bulunmadığını bilmekteyiz³⁷⁵.Gazne şehrinin Türk-İslam âlemine birçok kahraman kazandırdığı ve Hindistan'a ve Türklere karşı çetin savaşlara girmiş bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır³⁷⁶. Bu şehir Sultan Mahmud'un babası Sebüktekin'in başkenti olarak tanımlanmaktadır. Samani Devleti Sebüktegin'in indirdiği darbeler sonucunda yıkılmaya başlayınca, o güne kadar devletin başkenti olan Buhara kenti yerine Gazne şehrinin ikamet edilecek yer olarak tercih edildiği belirtilmektedir³⁷⁷.

Türklerin tarih sahnesinde var olduğu sürece bağımsız yaşama arzusu ile birçok bölgede farklı adlar ile devlet kurduğunu bilmekteyiz. İşte bunlardan biri de yukarıda kuruluşuna kısaca değindiğimiz Gazneliler Devleti'dir. Sebüktegin'in zorlu hayat şartları *Pendname*'de anlatılmaktadır³⁷⁸. Tuğsiler tarafından esir edildiği ve köle olarak satıldığından bahsedilen,Sebüktegin'in hastalıktan sonra ona yaşlı bir kadının para karşılığı baktığı ve hekimindediklerini yaparak beslediğini görmekteyiz³⁷⁹. Buradan da anlaşılabacağı üzere dönemin toplum

³⁷⁴Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 44.

³⁷⁵Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömeri, **Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım**, çev.: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2014, s. 106.

³⁷⁶ El-Ömeri, **a.g.e.**, s.106.

³⁷⁷ El-Ömeri, **a.g.e.**, s. 106.

³⁷⁸Erdoğan Merçil, "SebükTegin", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:35, İstanbul, 2009, s. 263.

³⁷⁹Erdoğan Merçil, "Sebüktegin'in Pendnamesi", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C.:6, Bölüm:1-2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1975, s. 229-232

yapısında kadınların nakdi bedel karşılığında hasta bakıcılığı yaptığı anlaşılmaktadır. Hatta benzer şekilde bu işle uğraşan kadınlara Oğuzlarda da tesadüf edilmekte olup bu işle uğraşan kadınlara *karavas* adı verilmekteydi³⁸⁰.

Karahanlılar Devletinde olduğu gibi Gazneliler Devleti döneminde siyasi evlilik yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Türkler, Gazne şehrinden başlayarak Doğu Afganistan'daki Zabulistan bölgesine kadar yayılmış ve SebükTeginZabulistan asillerinden birisinin kızı ile siyasi bir evlilik geliştirmiştir. Bu evlilik ile Sebüktegin'in hanedan gücünü kendi safına çekmeye çalıştığı ifade edilmektedir³⁸¹. GaznelilerSebükTegin ile bir hanedanlığa dönüşmüş bununla birlikte siyasi varlıklarını daha da güçlendirebilmek için Türkistan hanları ile kız alıp-vermişlerdir. Sebüktegin'den sonra devletin başına geçen SultanMahmud ve Sultan Me'sud gibi Gazneli hükümdarlar Karahanlılar ile akrabalık münasebetleri kurmuş ve Karahanlı prensesler ile evlilik gerçekleştirmişlerdir. Bununla birlikte sadece kız almamışlar kendi ailelerinde bulunan prensesleri de hanedan üyeleri ile evlendirmişlerdir³⁸². Burada şunu ifade etmek gerekir ki İslamiyet öncesi Türk devletlerinde olduğu gibi Türk-İslam Devletlerinde de siyasi devamlılığı sağlamak için evlilikler yapılmıştır ve bu evlilikler de Türk soylu ile yapılmıştır.

Türk kadını Gazneliler Devletinin siyasi hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle devletin bazı görevlerinde kadın-erkek ayrımı yapılmadığı görülmektedir. E. Merçil, Gazneliler'in merkez teşkilatının ayrıntılarını aktarırken Divan-ı İşraf veya Divan-ı Şuğl-i İşraf-ı Memleket yani devletin gizli haber alma dairesi hakkında bilgi vermektedir. Bu daire de görev alanlar arasında ise cinsiyet ayrımı yapılmadığını kadın ve erkeklere bu casusluk görevinin verildiğini ifade etmektedir³⁸³. Bununla birlikte Kadının saraydaki konumu hakkında bizlere bilgi aktaran kısıtlı da olsa bazı kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Bunlardan bir tanesi Tarih-i Beyhaki'dir. BeyhakiGazne sarayında

³⁸⁰Faruk Sümer, **Oğuzlar**, TDAV Yay., İstanbul, 1999, s. 75.

³⁸¹ Erdoğan Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür)**, s. 95.

³⁸² Güller Nuhoğlu, "Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Adetleri", **İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası**, Sa.:23, 2013, s. 92. Ayrıca Bkz.: Beyhaki, **Tarih-i Beyhaki**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2019, s. 181.

³⁸³Merçil, **Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler**, s. 189.

yaşayan kadınların siyasi rollerinden bahsetmektedir. Buna göre, Sultan Mahmud'un vefatından sonra Emir Mes'ud'un halası HurreHuttali yeğenine bir mektup yazmış ve sarayda yaşanan gelişmeleri ona aktarmıştır. Mektupta HurreHuttaliMesud'un kardeşinin tahta çıkarılmak istendiğini ve bu durum hakkındaki görüşlerini aktarmıştır.³⁸⁴ Gazne sarayında hükümdarın huzuruna sadece erkekler kabul edilmediğini görmekteyiz. Sarayda Sultan için çeşitli eğlencelerin düzenlendiği ve hür kadınlarında Sultanı görmek için huzuruna çıktığı ve kabul edildiğini görmekteyiz³⁸⁵. Buradan anlaşılabileceği üzere sarayda kadınlar belli bir nüfuz sahibi ve tercih ettikleri hükümdarın arkasında durabilecek güçte idiler. Gazne hükümdarı Sultan Mes'ud'un tahta geçtiği zaman kadınlı erkekli herkes onu karşılamak istemiş ve bir araya toplanmışlardır. Burada da tıpkı İdil Bulgarlarında olduğu gibi kadınların ve erkeklerin birbirlerinden ayrı şekilde zikredilmediklerini ve çoğu kez birlikte saf oldukları açıkça görülmektedir. HurreHuttali'nin yani saray kadınlarından bahsedilirken *“Onların sözüne itimat etmek gerekir, sözleri hakikattir”*³⁸⁶ ifadesi de kadınların etkin bir güce sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sultan Mes'ud hakkında verilen bilgiler arasında onun hizmetinde bulunan yaşlı bir nineden bahsedildiği görülmektedir. Bu kadın hakkında sofu, abid ve zahid olduğu, okuma yazma bilen Kur'anı okuma ve yazmasını bilen, yaptığı yemeklerin lezzetinden ve şehzadelere anlatmış olduğu tarihi anlatılar vehikâyelerden kısacası yapmış olduğu hizmetler belirtilmektedir³⁸⁷. Söz konusu kadının okuma yazma biliyor ve şehzadelere öğretmenlik yapabiliyor olması onun sosyal hayatta aktif rol oynadığını bununla birlikte bir meslek sahibi olduğunu gerek eğitimde gerekse diğer işlerde var olabildiklerini ve devletin bu durumdan bir rahatsızlık duymadıklarını görmekteyiz. Yukarıda zikrettiğimiz gizli haber alma dairesinde görevli olan kadınların Emir Mes'ud'un durumunu kontrol etmek için babası tarafından görevlendirildiği görülmüştür. Beyhaki, Emir Mes'ud'un saraydan ayrıldığı zamanlarda onun durumunu kontrol etmek için birkaç casusun görevlendirildiğini bizlere aktarmakta, bu casusların Emir

³⁸⁴Beyhaki, **a.g.e.**, s.12-13.

³⁸⁵Beyhaki, **a.g.e.**, s. 239.

³⁸⁶Beyhaki, **a.g.e.**, s. 17.

³⁸⁷Beyhaki, **a.g.e.**, s. 97-98.

Mes'ud'a tabii olan kölelerden, hizmetlilerden, yaşlı kadınlardan bilgi aldığını belirtmektedir³⁸⁸. Bununla birlikte Beyhaki'nin ifade ettiği başka bir husus ise devlet yönetimini kadının yapamayacağıdır. Hatta bu görüşü eserine bir hadis ekleyerek desteklemek istediği görülmektedir. İfadeye göre, “...Muazzam Sultan, emirliği hakkı ile kazanmış ve nefesine helal etmiş, ihtişam sahibi padişahların gösterdiği adalet ve ihsanı göstermiştir. Başka bir hadis daha vardır. KisraPerviz'in ölüm haberi Peygamber'e geldiği vakit Peygamber, “Onun yerine kim padişah oldu?” diye sordu. Ashap, “Kızı Piran padişah oldu.” dediler. Peygamber, “Bir kavim işlerini bir kadının eline bırakırsa hiçbir vakit iflah olmaz.” cevabını verdi. Bu büyük bir delildir; mülk için şehamet ve kifayet sahibi bir adam lazımdır. Bir padişah bu sıfatlara haiz olmaz ise, o mülkün başında ister kadın olsun ister erkek hepsi birdir”³⁸⁹. Verilen bu bilgiler doğrultusunda siyasi kanatta her ne kadar erkek üstünlüğünün görülmek istendiğini belirtilse de Gazne sarayının siyasi hayatında kadınların etkili olduğu gerçeğini değiştirmemiştir.

Yapılan evliliklerde kadınların getirdiği çeyizlerin de önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eski Türk geleneğinde olduğu gibi Türk-İslam geleneğinde de evlenirken verilen çeyiz çok önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Beyhaki, Sultan Mes'ud'un hacibesi Sitti Zerrin'in ifadelerine göre, Ba-Kalicar kızının gelin alayı ile birlikte çeyiz olarak çok kıymetli eşyalar getirildiği, hatta öyle ki getirilen eşyalar arasında bir tahttan bahsedildiğini ifade etmekte, tahtın gümüş şeritler ile döşendiğini, tahta altından üç ağaç dikildiğini ve bu ağaçların yapraklarına zümrüt ve firuzelerden meyveler yapıldığını belirtmektedir³⁹⁰. Yine Gaznelilerde eğlence olarak gelin alayları düzenlenmiş ve kadınların bu alayı gerek tertip etmede gerekse bu alayın içinde bulunmada en ön safta yer aldıkları görülmektedir³⁹¹. Toplu yerde yapılan eğlencelerde kadının geri durmadığı buradan anlaşılmaktadır.

Gazneliler Devleti'nin Hindistan sınırlarına dayandığını, bu bölgeleri yönettiğini bilmekteyiz. Bu durumda Hindistan sınırları içerisinde yer alan, Kuzey Hindistan'ın en önemli şehirlerinden olan Delhi'de Delhi Müslüman

³⁸⁸Beyhaki, **a.g.e.**, s. 106.

³⁸⁹Beyhaki, **a.g.e.**, s. 348.

³⁹⁰Beyhaki, **a.g.e.**, s. 366-367.

³⁹¹Beyhaki, **a.g.e.**, s. 394.

Türk Devlet'in hükümdarı bir kadındır. Sultan Raziyye, İspanya'dan Endonezya'ya uzanan üç kıta üzerine yayılma imkânı bulmuş Müslüman devletlerarasında ilk taht sahibi olan kadın hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır³⁹².

4.4 Büyük Selçuklu Devleti'nin Siyasi ve Toplum Yapısında Kadın

Oğuzların, X. asırda Hazar Denizi'nin doğusundan başlayarak Sir Derya'nın orta kısımlarına kadar uzanancoğrafyada İslamiyet'i de burada kabul ettikleri ifade edilmektedir³⁹³. Onların ilk olarak müstakil bir devlet olarak yaşadıkları ve başlarındaki yöneticinin de Yabgu³⁹⁴ unvanını kullandıkları görülmektedir. M. A. Köymen Oğuzların merkeziyetçi ve otoriter bir devlet olmadıklarını aksine feodal bir yapıya sahip olduklarını ve Büyük Selçuklu Devleti'nin köken olarak Oğuzların Kınık boyuna dayandığını belirtmektedir³⁹⁵. Buna göre, Selçukluların atası Selçuk'un babasının, TemürYalığ unvanı bulunan Dukak (Tukak) olduğu belirtilmektedir. Bu kişinin Oğuz Devleti'nde Yabgu'dan sonra gelen siyasi ve askeri görevlere sahip kişi olduğu ifade edilmektedir³⁹⁶. Selçuklular, doğuda Orta Asya'dan yani Balkaş Gölü, Isık Gölü ve Tarım havzasından başlayarak, batıda Ege ve Akdeniz sahillerine kadar, kuzeyde ise Aral gölü ve Hazar Denizi, Kafkasya ve Karadeniz'e, güneyde Arabistan yarımadası dâhil Umman Denizi'ne kadar uzandığını bilmekteyiz³⁹⁷.

Oğuz Hükümdarının yanından ayrılan Selçuk Bey, İslamiyet ile tanış olan ülkelere doğru yola çıkmış oradan siyasi bir kuvvet olma yolunda emin adımlar ile ilerlemiş ve İslam Devletleri ile çeşitli münasebetlere girmiştir. Bu süreç içerisinde Selçuk Bey İslami benimsemiş ve gayri Müslim Oğuzlarla da

³⁹² Bahriye Üçok, **İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar**, s. 55-56.

³⁹³ Sevim Tekeli, "Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Uygarlığa Katkıları", **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Özel Sayısı-I, C.:9, Sa.:25, Ankara, 1996, s. 393.

³⁹⁴ Abdulkadir Donuk, "Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler", **TDV Yay.**, İstanbul, 1988, s. 57.

³⁹⁵ Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 2017, s. 2.

³⁹⁶ Abdulsamet Yaman, Eda Akgül Arslan, Cihan Arslan, "Selçuklu Devleti'nin Yönetim Yapısı", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, C.:40, Sa.:40, 2018, s. 157-171. Ayrıca Bkz.: Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 2017, s. 27. Ayrıca Bkz.: Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, s. 52. Ayrıca Bkz.: Egen Atagarriev, "Selçuklular ve Ataları", çev.: Mustafa Kalkan, **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Özel Sayısı:III., C.:9, Sa.:27, Ankara, 1997, s. 943.

³⁹⁷ M. Altay Köymen, **a.g.e.**, s. 2.

münasebeti kesmiştir³⁹⁸. Zira Selçuk'un Oğuzlarda ayrılmasının temelinde de Oğuz hükümdarının hatunu kıskançlığının rolünün bulunduğu belirtilmektedir. Yaşanan bu süreçlerde çeşitli siyasi hadiseler yaşanmış ve Maverâünnehir topraklarına ilerleyen Selçuklular bölgede etkin bir güç konumuna sahip olmaya başlamışlardır. Dönemin Türk-İslam Devletlerinden olan Karahanlılar, Gazneliler ile çeşitli ittifaklara girilmiş ve daha sonra Karahanlıların hizmetinde bulunan Tuğrul Beylerin Selçuklu ailesinin başına geçmesi ve dönemin değişen şartları neticesinde devlet kurma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Sonuç itibari ile Gazneliler ile yapılan Dandanakan Savaşı neticesinde Selçukluların kuruluşu gerçekleşmiştir³⁹⁹.

Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş safhasında Oğuz hükümdarının hanımı olan Hatun üzerinden bir olayın kaynaklarda zikredildiği görülmektedir. Hadiseye göre, Selçuk'un bir gün Yabgu'nun evine tesadüfen girdiği ve oturan padişahın, kadınların ve çocukların önlerinden geçerek Yabgu'nun yanına oturduğu, Hatunun ise bu durumdan hiç hoşlanmadığı ifade edilmektedir. Hatunun meclis dağıldıktan sonra Yabgu'ya Selçuk'un bu davranışının küstahça olduğunu, haddini aştığını ve bu durumun böyle devam etmesi halinde onun itibarının artacağını ve işin nereye varacağını belli olduğunu söylemiş ve bu sözler üzerine Yabgu'nun Selçuk'u ortadan kaldırmak istediği aktarılmaktadır⁴⁰⁰. Bu mesele bizlere Selçuklu Devleti'nin kuruluş safhasında kadının mecliste ön safta yer aldığı ve Hakan ile görüşmesinde kendi ön görüşlerini açıkça ifade edebiliyor oluşunu hükümdarının yanında Hatun sözünün de geçerli olduğunu göstermektedir. İbn Fadlan Bulgar memleketlerine giderken Oğuzların yerlerinden geçmiş ve onların adetleri hakkında bize malumatlar vermiştir. Buna göre Oğuz kadınları yerli ve yabancı erkeklerden kaçmazlar ve vücudunun hiçbir yerini gizlemezler. İbn Fadlan, *Bulgar* ailelerinden bir adamın çadırına girdiğini, oturduklarını ve adamın karısının da bu mecliste bulunduğunu bu esnada evin sahibesinin konuşma sırasında cinsi organının açıp kaşındığını, Fadlan ve beraberindekilerin bu durumdan utandıklarını belirtmektedir. Kadının

³⁹⁸ Abdülkerim Özaydın, "Selçuk Bey", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:36, İstanbul, 2009, s. 364-365.

³⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri I.Cilt**, s. 14-366.

⁴⁰⁰ Muhammed Bin Havendşah Bin Mahmud Mirhand, **Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye)**, Terc.: Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara, 2015, s. 15. Ayrıca Bkz.: Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 16.

kocasının bu olayı tercümana izahı ise, açık olarak gördüğünüz vakit onu koruduklarını, gizli olarak zina yapmasından daha iyi olacağını ifade ettiği belirtilmektedir⁴⁰¹.

Selçuklu sarayında kadın siyasetin içerisinde yer almaktan geri durmamıştır. Öyle ki oğullarının veya torunlarının saltanat mücadelesinde başı çeken saray kadınlarından söz etmek mümkündür. Aynı şekilde Selçuklularda hanedan içi yapılan siyasi evliliklerin haricinde diğer Türk Hanedanları ile de evlilikler görülmüştür. Bu evliliklerden biri de Karahanlılar ile yapılan Terken Hatun diğer adı ile Celaliye Hatun'dur. Terken Hatun diye anılan bu kıymetli şahsiyetin adı bilinmemektedir. Terken adı unvan olarak verilmiştir⁴⁰². Terken, İslamiyet sonrası Türk saray kadınına verilen bir unvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu evlilik ifade edilirken siyasi amaçlı olduğu ve iki devlet için bir akrabalık tesis ederek mücadelelerini birlikte yapmalarına olanak sağlayan bir gelişme olarak nitelendirmişlerdir.⁴⁰³ Terken Hatun'un Selçuklu sarayında etkili bir isim olduğu ifade edilmektedir. Terken Hatun Selçuklu sarayında hırslı bir kadın olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki kendinden doğan çocuğunu tahta geçirebilmek için çeşitli entrikalara başvurduğu görülmektedir. Sultan Melikşah ile Nizamülmülk 'ün arasını açtığını, kendi veziri olan Tacülmülk'ü yerine getirmek için büyük çaba gösterdiğini hatta dönemin Abbasi halifesini tehdit edip korkuttuğu ifade edilmektedir. Terken Hatun (Türkan Hatun) saltanatı dört yaşında olan oğlu Mahmud'a temin etmenin kolay olmayacağını öngördüğü siyaset için zemin hazırlamak üzere Melikşah'ın ölümünü gizlediği, hazineden yüklü miktarda paralar harcamış ve devlet adamlarını yanına çektiği ifade edilmektedir⁴⁰⁴. Oğlu küçük yaşta olduğu için idareyi kendi eline aldığı belirtilmektedir⁴⁰⁵. Ayrıca Azimi'nin ifadesine göre Terken Hatun oğlunun sultan

⁴⁰¹ İbn Fadlan, **a.g.e.**, s. 11.

⁴⁰² Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun", **TDV İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2011, C.:40., s. 510.

⁴⁰³ Kaçın, **a.g.e.**, s. 107-108.

⁴⁰⁴ M. A. Köymen, **a.g.e.**, s. 76. Kaçın, **a.g.e.**, s. 114- 122. Ayrıca Bkz.: "Melikşah öldüğü zaman, zevcesi Terken Hatun onun ölümünü gizledi. Kendilerine çokça mal dağıttığı emirler ile birlikte İsfahan'a doğru hareket etti". İbnü'l Verdi, **Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular**, Terc.: Mustafa Alican, Kronik Yay., 2017, İstanbul, s. 47.

⁴⁰⁵ Köymen, **a.g.e.**, s. 76-77. Ayrıca Bkz. Aynı yılda herkesin babası ve bütün insanlara karşı merhametli ve hüsnüniyet sahibi bir zat olan büyük sultan Melikşah öldü. O, Bağdad şehri içinde Semerkant sultanının kızı olan karısı tarafından ihanetle öldürülmüştür. Urfalı Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136- 1162)**, çev.: Hrant D. Andreasyan, Ankara, 2019, s. 178-182-183.

olabilmesi için Beryaruk'a karşı Tutuş ile anlaşma yaptığı ve bu sorunlar ile mücadele ederken hayatını kaybettiği ifade edilmektedir⁴⁰⁶. Sultan Melikşah oğlu Ahmed'in ölümünün ardından Nizamülmülk'ün tavsiyeleri üzerine en büyük oğlu olan Berkyaruk'u veliaht ilan etmiştir. Bu durum karısı Terken Hatun'un hoşuna gitmemiş ve çeşitli entrikalar sonucunda İsfahan'da tutuklularak saltanat mücadelesinde saf dışı bırakmak istediği görülmektedir⁴⁰⁷. Terken Hatun'un emrinde 10.000 asker olduğu, işleri ve malları için ayrı bir divan örgütüne sahip olduğunu bilmekteyiz⁴⁰⁸. Selçukluların siyasi teşekkülüne bakıldığında Hatunlara ait divanların olduğu görülmektedir. Sultanın eşlerine ait olan divanlar Hatunların emri altında bulunuyordu. Sultan Sencer'in annesinin ve Terken Hatun'un divanı olduğu yönünde kayıtların mevcut olduğu bilinmektedir⁴⁰⁹.

İfade ettiğimiz gibi sarayın hatunları taht mücadelelerinde kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda hareket etmekten, iş birliği yapmaktan, gerekli tüm mercilerdeki otoritelerini kullanmaktan geri durmadıklarını söylemekte bir beis yoktur. Dönemin önemli müelliflerinden Nizamülk'ün Siyasetname adlı eseri devletin öncesi ve sonrasına önemli bir ışık tutmaktadır. Özellikle yönetim kadrosunda kadınların var olmasını uygun görmediğini belirten Nizamülmülk bunu eserindeki çeşitli hikâyeler ile desteklediği görülmektedir. Kadınlar ve çocuklarda bilgi ve akıl, yol arkadaşı olmayacağını, kimsenin sözünü dinlemediklerini ve bu sebepten bu iki kavime yönetimin bırakılması halinde padişahlığın o hanedandan gideceğini ifade etmiştir⁴¹⁰. Bu görüşünü desteklemek adına Hz. Muhammed'in kadınlar ile istişare edilmesi ve verdikleri fikirler karşısında tedbir alınması gerektiğini ve onların fikirlerine muhalefet edilmesi gerektiği yönündeki hadise dikkat çekerek kadınların akıllarının tam

⁴⁰⁶ Ali Sevim, **Azimi Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler**, TTK Yay., Ankara, 2006, s. 122. Ayrıca Bkz.: Gömeç, "Terken Unvanı Hakkında", s. 109.

⁴⁰⁷ Abdülkerim Özaydın, **Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi**, İ.Ü. Yay., İstanbul, 2001, s. 27.

⁴⁰⁸ Tolga Doğan, **Türkiye Selçuklularında Sarayda ve Toplumsal Hayatta Evlilikler**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018, s. 22.

⁴⁰⁹ Sevim, Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, s. 512.

⁴¹⁰ Nizamü'l-Mülk, **Siyasetname**, Hzr.: Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., Ankara, 2016, s. 160.

olmadığını bu sebeple peygamberin bu hadisi belirttiğini ifade ettiği görülmektedir⁴¹¹.

Büyük Selçuklu Devletinin diğer Türk İslam devletlerinde de görüldüğü gibi daha sağlam hale getirmek kuruluş safhasında varlığını daha sağlam hale getirmek için siyasi evliliklere önem verildiği görülmektedir. Özellikle İslam Devleti'nin halifesi ile evlilik yoluyla akraba tesisi bu dönemde görülmektedir. El-Ömeri, Tuğrul Bey'in Halife Kaim'in kızı ile evlendiğini, nikâhın Şaban ayında Tebriz taraflarında kıyıldığını ve Halife kaim'in bu nikâh zamanlarında ortada olmadığını ifade etmektedir⁴¹². Buna benzer bir diğer kayıta ise, Çağrı Bey'in kızı ile Halifenin evlenmesi üzerinedir. Bu evlilik, aynı yılın Muharrem ayına sekiz gün kala, perşembe günü Halife el-Kaim Biemrillah'ın Sultan Tuğrul bey'in yeğeni Hatice (Arslan Hatun) ile 100 bin altın mihr karşılığında nikah kıyıldığı şeklinde ifade edilmektedir⁴¹³. Başka bir kayıta ise, Ebu Mansur b. Nasır es-Siyari'nin, zimmet sahiplerinin hesaplarını kontrol ettiği, el koyduğu; onların kıyafetlerine müdahale ettiği, onları renkli sarıklar giymeye mecbur ettiği ve bunları sultanın emri ile yaptığını ifade ettiği görülmektedir. Bu duruma Arslan Hatun'un müdahale ettiği yine aynı kayıta yer almaktadır. Arslan Hatun, yapılan bu mecburiyeti zimmet sahiplerinden kaldırmış ve muhtesip Ebu Mansur'u da bu uygulamadan men etmiştir⁴¹⁴. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Selçuklu hatunu devlet işlerine müdahale etmekte hiçbir çekinceye kapılmamıştır. Bu duruma saray kadınlarının rahat bir şekilde devletle ve aile ile ilgili münasebetlerde müdahale haklarının bulunduğunu düşünmemizi sağlamaktadır.

Selçuklu hatunlarının devletin bekası için zaman zaman kendi kanlarından canlarından olan evlatlarını gerektiğinde dahi geride bırakmayı göze aldıkları görülmektedir.İbnü'l-Cevzi'nin kaydetmiş olduğu, Vezir Kündiri'nin oğulları Enuşirvan ve eşi Altuncan Hatunu geride bıraktığı askerler ile bu yılın Şevval ayında Bağdat'a gönderildikleri ve bu dönemde Tuğrul Bey ve kardeşi İbrahim

⁴¹¹ Nizamü'l- Mülk, **a.g.e.**, s. 160.

⁴¹² El-Ömeri, **a.g.e.**, s. 212. Ayrıca Bkz.: Halife'nin kızı Seyyide ile evlenmek isteyen Tuğrul Bey'e red cevabı veren Halifeye karşılık Tuğrul Bey bu izdivacı gerçekleştirmiştir. El-Ömeri, **a.g.e.**, s. 215.

⁴¹³ Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, **El-Muntazam Fi Tarihi'l-Ümem'de Selçuklular (H.430-485=1038-1092)**, Terc.:Ali Sevim, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 27-28.

⁴¹⁴ Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, **a.g.e.**, s. 29.

Yinal'ın savaşa tutuşukları ve bu savaşın galibinin İbrahim Yinal olduğu aktarılmaktadır. Bu durum karşısında Sultanın eşi Hatun ise oğlu Enuşirvan ve Vezir Kündüri ile birlikte Hamedan'a gitmek istemiş ve Bağdat'ta oluşan bilgi kirliliğinden dolayı korku ve heyecan dolu bir ortamda Kündüri ve oğlunun Sultana yardım etmekten vazgeçtiği anlatılmaktadır. Bunun üzerine Hatunun bu kişiler hakkında yakalama kararını çıkardığı, Kündüri ve oğlunun ise Bağdat'ın Batı kısımlarını tahrip ettikleri belirtilmektedir. Hatun ile Oğuzların birlik olmasıyla birlikte silah, giysi ve diğer çeşitli malların alındığı, Hatunun ordusu ile Hamedan'a yöneldiği ifade edilmektedir⁴¹⁵.

Bu ifadelerden açıkça anlaşılacağı üzere Büyük Selçuklu Hatunu devletin bekası için çalışmaktan geri durmamış sultanın yokluğunda devletin zor zamanında nizamı sağlamak adına kendi canını ortaya koymuş ve erkek gibi zorlukları göğüslemiştir. Oğuzlar ile iş birliği yapmış olması da hatunun Türkler arasındaki yerini ve önemini tehlike karşısında Oğuz boylarına sözünü geçirebilecek kudrete sahip olduğunu görmemiz açısından önemli bir anekdot olarak görülmektedir. Büyük Selçuklu Devleti döneminde de Türk kadını siyasette varlığını her defasında göstermekten geri durmamış ve sadece sarayda değil sahada gerekirse savaş meydanında da aktif rol oynamaktan geri durmamıştır.

Selçuklu hatunları arasında önemli bir yere sahip olan Gevher Hatun da devlet içerisinde önemli etkileri ile yerini almıştır. Saray ile ilişkilerini sıkı tutmak isteyen Erbasan ile evlendirilmiş olan Gevher Hatun, Erbasan'ın vefatından sonra devlet ile bozulan aralarını düzeltme yoluna gitmediği aksine direnmeyi tercih ettiği görülmektedir. Sultan Melikşah döneminde de Gevher Hatun ile Sultanın ters düştüğünü ve dönemin veziri Nizamülmülk ile çatışma yaşadığı görülmektedir⁴¹⁶. Nizamülmülk'ün Sultan Melikşah için Gevher Hatun'dan aldığı 50.000 altını ödeme zamanı geldiği halde geri ödemediği için hatunun veziri tehdit ettiği ve kendisine yapılan kötü muameleye karşılık Anadolu'da kocasının başında bulunduğu Türkmenlere katılacağını söylediği belirtilmektedir. Kavurd'un öldürülmesinin ardından, sıranın kendisine geldiğini

⁴¹⁵ Abdurrahman İbnü'l-Cevzi, a.g.e., s. 34-35.

⁴¹⁶ Bülent Kaçın, **Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2017, s. 24-25.

düşünen Gevher Hatun, Nişabur'dan etrafı yağmalayarak ayrıldığı ve Rey'e doğru hareket ettiği ifade edilmektedir. Bu durumda Gevher Hatun'un yanında çok sayıda asker bulunduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır⁴¹⁷. Yaşanan bu hadiseden anlaşılabileceği üzere devlet siyasetini eleştiren ve kendi çıkarlarına uygun bulmayan hatunlar devlet ile karşı karşıya gelmekten kaçmamış, kendilerine ait askeri güç ile birlikte devlete baş kaldırmaktan geri kalmamıştır. Buradan da dönemin şartları içerisinde hükümdardan sonra hatunun da devlet politikalarında söz hakkına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Başka bir tarihi kayıta da Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından Terken Hatunun oğulları Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında iktidar mücadelesinin yaşandığını işaret etmektedir. Bu durum Terken Hatun'un saltanat makamını ele geçirmek istemesi ile devam etmiş, fakat vefat etmesi dolayısı ile amacına ulaşamadığı görülmüştür. Berkyaruk'un annesi tarafından akraba olan İsmail b. Yakuti'yi öldürmesi üzerine aile fertleri, kardeşleri Muhammed Tapar ile Yakuti'nin kızı Gevher Hatunun evlendirilmesine karar vermişlerdir. Bu evlilik neticesinde Gevher Hatun, Muhammed Tapar'ın yönetime geçmesi ve vezir Kemalülmülk'ün teşvikleri ile sultana; *"Azerbaycan askerleri, pederimin nimet ile perverde olan etbaidir. Şimdi bunlar, metbu oldular, evvelce, babamın etbaından idiler. Bunların, benim idarem altında olduklarına, maişet meseleleri, benim emrimle halledileceğine dair, menşur yazmanı isterim."*⁴¹⁸. Bu teklif Büyük Selçuklu hanedanında kadının idari ve askeri bakımdan belli haklara sahip olma konusundaki arzuların daha kuvvetli olduğunu bir kere daha bizlere göstermektedir. Gevher Hatun bulunduğu konumu itibarıyla devlet işlerinde her zaman önemli bir mevkide yer almış idari işlerde otoritesini konuşturmuş bir hatun olarak tarihi kayıtlarda yer almıştır. Urfalı Mateos, Sultan Muhammed Tapar'ın vefatında tarihe hayret veren bir olay yaşandığını bizlere kaydetmiştir. Buna göre, sultanın öleceğini hissettiği sırada, oğullarının menfaati için karısı Gevher Hatunu saraya çağırttığı ve onun askerleri Tapar'ı öldürttüğü kaydedilmiştir⁴¹⁹. Bu hadisenin gerçek olup olmadığı tartışmalıdır. Zira Muhammed Tapar'ın hasta yatağında beş oğlundan en büyüğü olan Mahmud'u

⁴¹⁷ Kaçın, **a.g.e.**, s. 24-25.

⁴¹⁸ Kaçın, **a.g.e.**, s.34-35.

⁴¹⁹ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 262.

yanına çağırıldığı ve ömrünün sonuna geldiğini söylediği ve tahta oturması istediğini belirtmektedir⁴²⁰. Buradan anlaşılacağı üzere saray Hatunlarının taht üzerinde etkili olduklarını söylemek mümkündür. Urfalı Mateos'un verdiği bilgi doğru olmasa bile Türk kadının veya saray kadınlarının dönemin müverrihleri tarafından etkileri ve otoriteleri bakımından güçlü tasvir edildiklerini görmekteyiz.

Taht mücadelelerinden kaynaklandığı açıkça belirtilen Büyük Selçuklu sarayında yapılan siyasi evliliklere verilecek önemli misallerden biri de Sultan Muhammed Tapar'ın oğlu Mesud'un babasının ölümünden sonra tahtın sahibi olabilmek için Sultan Berkyaruk'un kızı Zübeyde Hatun ile evlenmesi gösterilebilir. Zübeyde Hatun'un hayatı hakkında detaylı bilgi edilemese de sultanın ve devlet işlerinin üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu belirtilmektedir⁴²¹.

Selçuklularda siyasi olarak yapılan hanedan evlilikleri görüldüğü gibi cariyelerle de evliliklerin yapıldığı görülmektedir. Melikşah'ın Seferiye Hatun ile yaptığı evlilik bu durumun en önemli misallerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yukarıda da belirtilen Terken Hatun ile taht mücadelelerine giren Muhammed Tapar'a cariyeye Seferiye hatundan dünyaya gelmiştir. Böylece cariyelikten sultanın eşi, hatun mertebesine yükselmiştir. Seferiyye Hatun ikinci oğlu Sencer'e hamile iken Sultan Melikşah onu yanından hiç ayırmamış, Suriye seferindeyken dahi hatunu yanında bulunmuştur. Seferiye Hatunun Sultan Melikşah tarafından değer gördüğü ve çok sevdiği açıktır⁴²². Diğer taraftan Sultan Melikşah'ın, Terken Hatun'dan olan oğlu Davut'u İsfahan'da kaybettiği, oğlunun kaybindan sonra Sultan Melikşah'ın kendini kaybettiği hatta öyle ki birkaç kez intihar girişiminde bulunduğu ifade edilmiş, oğlunu kimseye teslim etmediği, hatta cesedin koktuğu bile söylentiler arasında yer almıştır. Sultan Melikşah'ın bu halini gören halkın üzüntüden saçlarını yoldukları hatta ölünün önünde ağlayıp sızlayarak gittikleri kaydedilmiş vebütün kadınların saray maiyetlerinin de aynı tavrı sergiledikleri ifade edilmiştir⁴²³.

⁴²⁰ Abdülkerim Özaydın, "Muhammed Tapar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:30, 2005, s. 579-581.

⁴²¹ Bülent Kaçın, **a.g.e.**, s. 41-42.

⁴²² Kaçın, **a.g.e.**, s. 57-59.

⁴²³ Sevim, Merçil, **a.g.e.**, s. 117.

İslamiyet'ten önceki Türk Devletlerinde olduğu gibi İlk Müslüman Türk Devletlerinin idari yapısında Hatunlar nüfuzunu göstermişlerdir. Hatunlar önceki dönemlerde olduğu gibi meclis toplantılarına katılmamış olsa da ülke siyasetinde önemli bir konuma sahip olduklarını görmek mümkündür⁴²⁴. Dönemin sultanlarından Mesut tasvir edilirken şakacı bir kimliği olduğu bizlere aktarılmaktadır. Bu duruma misal olarak “Bağdat çevresinde dolaşırken bir kadının diğer bir kadına gel de Sultana bak dediğini duyar ve Sultan hemen durup bu hanımefendi gelsin de bize baksın diye şaka yaptığı kayıtlarda yer almıştır⁴²⁵.

Selçuklu sosyal hayatında kadın her zaman kendini hissettiren bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumda cinsiyet ayrımına yer verilmediği görev dağılımlarının eşit yapıldığı, kadının erkeğin görevini, erkeğin ise kadının görevini yapabildiğini görmek mümkündür. Selçuklu tarihinden günümüze kalan eserlerde de bu durumu açıkça görmekteyiz. Selçuklu sanatında kadın erkek eşit boyda tasvir edilmiştir. Hiyerarşik bir anlayışın hâkim olmadığını görmekteyiz. Öyle ki, günümüze ulaşan Selçuklu seramiklerinde kadının elinde bir içecek kabı erkeğin elinde ise içecek şişesinin bulunduğu görülmektedir⁴²⁶. Diğer bir seramik tabakta ise erkeğin karısına müzik aleti çaldığı tasvir edilmiştir.⁴²⁷. Buradan da anlaşılacağı üzere kadının aile içerisinde erkeğe hizmet ettiği gibi erkekte aile içerisinde kadına hizmet edebilmekte ve kadının erkek ile arasında hiçbir hiyerarşik düzen görülmemektedir.

4.5 Harezmşahlar Devletinin Siyasi ve Toplumsal Yapısında Kadının Durumu

Harezmşahlar Devleti'nin tam bağımsızlığını ilan etmeden önce Büyük Selçuklu Devletine bağlı bir atabeglik olarak idarelerini sürdürmekte olduklarını bilmekteyiz. Bir Türk hanedanı olarak idareleri altındaki bölge ise, Harezm merkez olmak üzere Maverâüünehir, Horasan, Mazendaran, Kirman,

⁴²⁴ Abdülkadir Özcan, “Hatun”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:16, İstanbul, 1997, s. 499-500.

⁴²⁵ Sevim, Merçil, **a.g.e.**, s. 261. Ayrıca Bkz.: Gülseren Ceceli, **Harizmşah Hükümdarı SultanşahMahmud**

(567-589/1172-1193), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 11.

⁴²⁶ Başak Burcu Tekin, “Selçuklu Kültüründe Kadın'ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, **İnternationalPeriodicalForTheLiteratureAndHistory Of TurkishOrTurkic**, Volume:9/10, Ankara, 2014, s. 994-995.

⁴²⁷ Başak Burcu Tekin, **a.g.m.**, s. 994-995.

Azerbaycan, Irak-ı Acem, Sicistan ve Gazne toprakları olarak ifade edilmektedir. Büyük Selçuklu Devletinin Karahitaylarla yaptıkları ve Selçuklunun bozguna uğradığı Katvan Savaşının ardından, Sultan Sencer'e tabiiyet hususunda büyük yemin eden Atsız'ın bu savaş sonrası Horasan'ı istilaya giriştiği bildirilmekte⁴²⁸, Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer'in vefatından sonra tam bağımsız bir devlet olarak idarelerini sürdürmüşlerdir. Harezmşahların atası Anuştegin'dir. Selçuklu sarayında bilim ve idare alanında kendi gibi çocukları da kuvvetli bir eğitim almış ve sarayın yüksek rütbelerinde görev almıştır⁴²⁹.

Kaynaklarda yer alan Harezmli sultanlara gönderilen elçilerin sadece erkek olmadığı, belirli durumlarda da kadınların elçilik görevini üstlendiği yönünde ifadelere rastlamaktayız. Bu duruma misal olarak, Sultan CelaleddinHarezmşah'a evlilik teklifini bildirmek için Sultan Tuğrul'un kızının görevlendirildiğidir⁴³⁰. Harezmşahlar idari bakımdan, MuhammedHarezmşah ve Valide Sultan Terken Hatun ile devletin durumu ve sair durumları hakkında bilgiler vermesinin önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde İl Arslan'ın ölümünü fırsata çeviren Terken Hatunun kendi oğlunu Harezm tahtına oturttuğu belirtilmektedir⁴³¹. Harezmşahlarda Terken unvanına sahip hatunlar nüfuz ve güç olarak diğer Türk Devletlerinde olduğu gibi önemli bir konuma sahip olmuşlardır. İl Arslan'ın vefatından sonra oğlu Sultanşah'ın küçük yaşta olması nedeni ile annesi Melike olarak ülkenin idaresine el koyduğu bilinmektedir⁴³². Harezm Hükümdarı AlaaddinTekiş'un karısının Kıpçak Türkü olduğu ve Terken unvanı ile anıldığı bilinmektedir. Siyasette nüfuzlu olduğu ve oğlu Muhammed'in Sultan olabilmesi için çeşitli yollara başvurduğunu görmekteyiz. Cüveyni, Terken Hatun'un Kanklı adı verilen Türk kabilesine mensup olduğunu ve Acemiler adı ile anılan insanları himaye altına aldığı, devletin çeşitli kademelerinde görevlendirdiğini, kendisine has bir sarayı

⁴²⁸ İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar Tarihi (485/618/1092-1221)**, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 54.

⁴²⁹ Aydın Taneri, "Harizmşahlar", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:16, 1997, s. 228-231.

⁴³⁰ Meryem Gürbüz, "Harizmşahlar'da Bazı Saray Adetleri", **Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı Bildiriler**, Globus Dünya Basımevi, İstanbul, 2006, s. 46-47.

⁴³¹ İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, TTK Yay., s. 84.

⁴³² Doğan, **a.g.m.**, s. 23. Ayrıca Bkz.: Gülseren Ceceli, **a.g.e.**, s. 16.

olduğu, bu sarayda Hatuna ait bir devlet erkânı olduğunu ifade etmektedir⁴³³. Terken Hatunun sarayda gizlice eğlence meclisleri düzenlediğini, birçok hanedan mensubunu kendi çıkarları doğrultusunda ortadan kaldırdığını, fethedilen ülkelerin yöneticileri Harezme getirildiği vakit onları rehin aldığını ve oğlunun çıkarları için öldürdüğünü belirtmektedir⁴³⁴.

4.6 Türkiye Selçuklu Devleti'nin Siyasi ve Toplumsal Yapısında Kadının Durumu

Türkiye Selçukluları XII. asrın sonlarından XIII. asra kadar hüküm sürmüş ve birçok devleti, hâkimiyeti altına almış dönemin en önemli siyasi güçlerinden biri haline gelmiştir. Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Türkiye Selçuklu Devleti adını Oğuz Devleti'nin komutanı Selçuk Bey'den aldığı ifade edilmektedir⁴³⁵. Devletin kurucusu olarak zikredilen Kutalmış oğlu Süleyman Şah hakkında kaynaklarda yeterli bilginin bulunmadığı ve kaynak sıkıntısı yaşandığı ifade edilmektedir. Kutalmış oğlu Süleyman Şah Selçukluların atası Selçuk Bey'in torunu olarak bilinmekte ve Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın Anadolu'ya gelişi hakkında çeşitli rivayetlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu rivayetlerin birinde 1064 senesinde Kutalmış'ın Sultan Alp Arslan ile yapmış olduğu mücadelede yenik düştüğü ve daha sonra Kutalmış'ın çocuklarına Alp Arslan'ın sahip çıktığı belirtilmektedir. Bu durumdan sonra Sultanın sahip çıktığı çocukların ileride yaşanabilecek taht sorunlarına karşı öldürmeyi planladığı ve Nizamülmülk'ün uğursuzluk sayılacağı endişesini dile getirmesi sonucu vazgeçtiği bilinmektedir⁴³⁶.

Dönemin fiziki ve beşeri yapısına eserleri ile ışık tutan, Türkler hakkında duyulmamış farklı bilgileri günümüze ulaştıran önemli müverrihlerden El-Ömeri, Mesaliku'l-Ebsar adlı eseri ile ansiklopedik bir kaynak oluşturmaktadır. Dönemin ana kaynakları arasında verdiği bilgiler ile farkını ortaya koyması, ağırlıklı olarak tarih ve coğrafya bilgilerine yer vermekte olduğu ve kendisinden

⁴³³ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 388.

⁴³⁴ Cüveyni, **Tarih-i Cihan Güşa**, s. 388.

⁴³⁵ Faruk Sümer, "Selçuklular", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:36, İstanbul, 2009, s. 392-397.

⁴³⁶ Mehmet Şeker, "Süleyman Şah I, Rükne'd-din Süleyman-Şah b.Kutalmış (Ö.479/1086)", **Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi**, C.: 1, Sa.:1, 2016, s. 39-51.

sonra gelen birçok müellife kaynaklık ettiği görülmektedir⁴³⁷. Bu doğrultuda dönemin toplumsal ve siyasal yapısı hakkında bazı malumatları El-Ömeri'nin kayıtlarında rastlamaktayız. Bu doğrultuda, Gürcistan kralı III. Georgi'nin ölümünden sonra geride bir erkek çocuk bırakmadığı için karısı Tamar/Tamara'yı tahta çıkardığını bilmekteyiz. Tamara'nın kendisi ile evlenen ve tahta çıkacak birini aramaya başladığı ve Tuğrul Şah b. Kılıç Arslan ile evlilik gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte Gürcü prensesi Tamara'nın kölesi ile aşk yaşadığı ve Kılıçarslan'ı bu köle ile aldattığı da kaynaklarda belirtilmektedir. Bu duruma gözleriyle şahit olan Kılıçarslan'ın sitem etmesi üzerine prenses Tamara'nın kocasını hapse attırdığı ve sarayına getirdiği yakışıklı adamlardan biri ile evlendiği fakat daha sonra ayrıldığı ifade edilmektedir⁴³⁸. Buradan anlaşılabacağı üzere siyasi evlilikleri yalnızca Türk kadınlara atfedilen bir durum değildir. Gerek görüldüğü takdirde Türk erkeğinin de siyasi amaç doğrultusunda evlendiği açıkça görülmektedir.

El-Ömeri“Selçuklu sultanı Gıyaseddin veziri Fahreddin Ali, Atabek Mecdüddin, Emir Cemaleddin el-Mustafî, Emir Bedreddin Mikayil ve Pervane'nin yeğeni Emir Tuğrai'ye, Müslümanların Moğolları kırdıklarını, kurtulmayı başaranların buraya gelince Kayseri'ye gidip şehirdekileri kılıçtan geçirmelerinden korktuğu için çekip gitmeleri konusunda uyardı. Sonra Azer'in sahibi Gıyaseddin'in kızı olan hanımı Gürcü Hatun'u, onun Gürcü melikesi olan annesini ve bu kadının kocası olan Rum sultanı Gıyaseddin'i bütün malı mülkü ve dört yüz cariyesi ile birlikte alıp Kayseri'ye dört günlük mesafedeki Tokat'a çekildi”⁴³⁹ gibi bilgilerin yer aldığı ifade edilmektedir.

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Halebhâkimi Melik Aziz Muhammed'in küçük yaştaki kızı Gaziye Hatun ile nikâh kıyıldığına dair kayıtlara rastlamaktayız. Gelini almak için ise Tokat kadısını gönderdiği ve buna karşılık Halebhâkiminin de Keykubad'ın kızı ve Keyhüsrev'in kız kardeşi olan Melike Hatun ile evlendiğini görmekteyiz⁴⁴⁰. Buradan da anlaşılabacağı üzere, siyasi amaçlı

⁴³⁷ Abdulaziz El- Alevi, “İbn Fazlullah el-Ömeri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.: 19, İstanbul, 1999, s. 483-484.

⁴³⁸ El-Ömeri, **a.g.e.**, s. 353-355. Ayrıca Kılıçarslan'ın Gürcü prensesi ile evlenmek için Hristiyanlığı kabul ettiğini yine El-Ömeri'den öğrenmekteyiz.

⁴³⁹ El-Ömeri, **a.g.e.**, s. 136.

⁴⁴⁰ El-Ömeri, **a.g.e.**, s. 369.

yapılan evliliklerin yaygın olduğu görülmektedir. Geçmişten bugüne kadar Türk toplumlarında kadına yaşamın içinde anne, eş, alp gibi çeşitli roller ve değerler atfedilmiştir. Aynı şekilde Selçuklularda da kadının erkeğin rolünden farklı bir rolde olmadığı açıkça görülmektedir. Irak’a hâkim olan Türkiye Selçuklularının önemli kadın şahsiyetlerden biri olan İnanç Hatun, döneme siyasi evlilikleri ile damga vurduğu bilinmektedir. İnanç Hatun, hem zenginliği hem de siyasi gücü ile döneme damga vurmuş bir kadın olarak kayıtlarda yer almaktadır. İnanç Hatun hakkında kocası ölünceye dek pek bir bilgi olmamasına rağmen, babası Emir İnanç’ın Melik Muhammed’i tahta çıkarmak için yapmış olduğu isyan girişiminde kızı İnanç Hatun’un da yanında yer aldığı görülmektedir⁴⁴¹. Kocası Cihan Pehlivan’ın vefatı sırasında İnanç Hatun’un, Rey şehrinde oturduğunu kaynaklarda belirtilmektedir. Kendi oğullarını yönetimin başına geçirebilmek için girişimlerde bulunduğu görülen İnanç Hatun’un kendi çocuklarının değil de Cihan Pehlivan’ın Kuteybe Hatun’dan çocuklarının daha fazla itibar görmesinden rahatsız olduğu ve bu durum karşısında İnanç Hatun’un Cemaleddin Ay-aba ile Seyfeddin Rus’a mektuplar yazdığı belirtilmektedir. İnanç Hatun’un mektuplarda, hem Cemaleddin Ay-abayı hem de Seyfeddin Rus’u kendi tarafına çekmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İnanç Hatun mektubunda;

“Ben sizi senelerce besleyecek kadar dinara, hazinelere, mala malik olduğum halde cariyeden dünyaya gelen bir adamın bu derecede yükselmesine sizin vicdanınız nasıl razı oluyor? Siz benim iki çocuğumu ata bindirerek bana getirdiniz. Ben onları ve sizinle gelecek adamların hepsini besleyebilirim. O kadar çok para sarf ederim ki, sizin mevlanız Atabeg Cihan Pehlivan’ın askerleri de size iltihak ederler” ifadelerini kullanmıştır⁴⁴². Onun kendi ifadelerinden de açıkça ne kadar zengin olduğu ve her iki devlet ileri gelenini de para ile idare edebileceğini görmekteyiz. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti döneminde de Türk kadının devleti korumak ve kollamak adına savaştan çekinmediğini gösteren misallerden bulunduğu tesadüf etmekteyiz. Buna göre Ioannes Komnenos ‘un Historia’sında Konya’nın

⁴⁴¹Pınar Kaya Tan, “Selçuklu Tarihinde Kadın İhtirasına Bir Örnek: İnanç Hatun ve Evlilikleri”, **Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi Nimet Uzluk Anısına**, Sa.:9, 2018, s. 211-215.

⁴⁴² Pınar Kaya Tan, **a.g.m.**, s. 211-215.

savunmasını Sultan Mesud'un kızlarından birisinin yaptığını rivayet etmekte ve buna göre, imparatorun Türklerin yanına kaçan kuzeni IoannesKomnenos ile birlikte yaşayan bu kızın babası Sultan adına savunmayı başarıyla yürüttüğü aktarılmaktadır⁴⁴³.

Dönemin yapısında bir evlilikte kadın, erkeğin itibarına itibar katmakta ve erkeğin toplum içerisinde rütbesini artırmaktadır. Bu durumu Esterabadi, güzel sözler, iltifatlar eşliğinde yüksek rütbe ile onurlandırılan yöneticinin yeni makamına tayin edilmesi ile birlikte güzel, iffetli, namuslu ve terbiyeli ailesinin göz bebeği olarak tanımlanan kızları ile nikâhlarının kıyıldığını belirtmiş ve bu yönü ile mevkisini, makamını daha yükseltmiş olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴⁴.

Türkiye Selçuklu döneminde siyasi amaçlı evliliklerin yapıldığını daha önce de belirtmiştir. Tarihi kaynaklarda bu durumu açıkça gösteren pek çok kayıt mevcuttur. Özellikle bu evliliklerin hanedanı ve devleti yaşanan zor durumlardan kurtarabilmek için yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu duruma verilebilecek bir diğer misal ise Sultan İzzeddin b. Sultan Gıyaseddin b. Alaaddin Keykubat'ın kızlarından birinin Selçuklu hanedanının yaşadığı birçok sorundan dolayı Moğol beylerinden biri ile nikâhlanmasıdır⁴⁴⁵. Bu misal bize hanedan içi evliliklerin dışında Selçuklu yani Türk milletinin haricinde tıpkı Arap İslam devleti ile kurulan evlilik tesisinin dışında başka bir millet ile de evlilik akdinin gerçekleştiğini görmemizi sağlamaktadır. Selçuklu saray hatunlarından önemli bir diğer isim ise Hand Hatun'dur. Hand Hatun Rum asıllı, güzel ve soylu bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Hatunun değeri anlatılırken devletine yaptığı yardımlar, kervansaraylar, çeşmeler, tekkeler, zaviyeler, mescitler, aşevleri gibi pek çok eserler zikredilmektedir. Dönemin Kayseri beldesi sakinleri bu hatunu gönlü geniş ve cömert bir kadın olarak tasvir etmektedirler⁴⁴⁶. Kadınlar her zaman dönemin etkili isimleri arasında

⁴⁴³ Işın Demirkent, **IoannesKinnamos'unHistoria'sı**, TTK Yay., Ankara, 2001, s. 40. Niketas Konya'nın savunmasını Mesud'un kızlarından birinin gerçekleştirdiğini yazmakta ve rivayete göre Türklerin yanına sığınan Ioannes Kinnamos ile yaşayan kızın babası Sultan adına savunmayı başarı ile yaptığı ifade edilmektedir. Bkz. Niketas Khoniates, **Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)**terc. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 36. Ayrıca Bkz. Muharrem Kesik, **Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi I. Mesud Dönemi (1116-1155)**, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 123-124.

⁴⁴⁴ Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi, **Bezm U Rezm Eğlence ve Savaş**, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara, 2014, s. 54.

⁴⁴⁵ Esterabadi, **a.g.e.**, s. 55.

⁴⁴⁶ Esterabadi, **a.g.e.**, s. 55.

zikredilmiştir. Özellikle saray kadınları yönetimde tam egemenlik sağlamak için öz evlat ve torunlarını kendi himayelerine almak istedikleri ve üstlerinde bir güç oluşturma çabasına girdiklerini görmek mümkündür. Bu duruma verilebilecek önemli bir kayıt Esterebadi'den gelmektedir. Ali Beğ'in büyükannesi İsfahanşah Hatun torunu ve onun çevresi üzerinde etkili bir nüfuz oluşturmak istediğini açıkça beyan etmiş ve ayrıca torununa ve onun etrafındakilere karşı tavırları ile göstermiş, kendisini karşılamaya gelen kimseleri davranışları ve sözleri ile incitmiştir. Ardından Sivas'ageldiğini gördüğümüz Hatun, torunu Ali Beğ üzerinde etkili bir nüfuz oluşturmak istediğini apaçık belli etmiştir. Torununa ve bölge halkına karşı kendi rızası dışında hiçbir şey yapılmayacağını göstermek istemiştir. Ali Beğ'in büyükannesine karşı tavrı net olunca Hatun, onu itaatsizlik ile suçlamıştır⁴⁴⁷. Söz konusu Hatun'un Esterebadi'den edindiğimiz bilgilere göre devlet idaresine müdahil olma girişimlerinde bulunacak kadar sözünün geçtiğini fakat torununun aksi davranışı karşısında da kendini üste çıkarma girişimlerinin bulunduğunu görmekteyiz.

Sultan Kılıçarslan'ın Bizans ile dostluğu güçlendirmek için evlilik yaptığını görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye Selçukluları devrinde kimi zaman dost çoğunlukla da düşman olan Bizans arasında da siyasi evliliklerin yapıldığı görülmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri Urfalı Mateos tarafından aktarılmıştır. Buna göre; aynı yıl içerisinde Danişman'ın oğlu Sivas emiri Gazi'nin Malatya'ya karşı yürüdüğünü, şehri muhasara ettiğini ve yaptığı şiddetli hücumlar ile halkı büyük bir ızdırap içerisinde bıraktığını, muhasaranın altı ay sürdüğü ve halkın sefalet, açlık içinde telef olduğunu dayanamayıp şehirden dışarıya çıkmaya çalışan halkın şehri Gazi'ye teslim ettiklerini ve sonunda Kılıçarslan'ın karısının Mişar'a çekildiği ifade edilmektedir⁴⁴⁸. Kılıçarslan, Ayişe Hatuna bir şehrin yönetimini bırakmıştır. Dönemin yapısında saray kadınlarının devletin yönetim kademelerinde aktif olarak rol aldığını ve pek çok şehrin idaresinin kadınlar tarafından yapıldığını bu örnekle görmek mümkündür.

⁴⁴⁷Esterebadi, **a.g.e.**, s. 167-171.

⁴⁴⁸ Urfalı Mateos, **a.g.e.**, s. 282.

Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Bacıyan-ı Rum adı verilen bacılar teşkilatının kurulduğunu görmekteyiz⁴⁴⁹. Bu teşkilat, Ahi teşkilatının kurucusu Ahi Evren'in karısı Fatma Bacı tarafından kurulmuştur. Teşkilatın kuruluş amacının Anadolu'daki Türkmen kız ve kadınları teşkilatlandırarak örücülük ve dokumacılıkta meslek örgütü haline gelmiş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu teşkilatta yer alan kadınların özel eğitim ve öğretime tabii tutuldukları, at binip, ok attıkları, ava çıkıp ellerinde kılıçlarla gaza yaptıkları da ifade edilmektedir⁴⁵⁰. Bunun dışında teşkilat içerisinde görevli kadınlar hatunlara el sanatları olarak çadircılık, keçecilik, halıcılık, boyacılık ve elbise imalatın da öğrettiği gibi teşkilat içerisinde de görevlendirildikleri bilinmektedir⁴⁵¹.

Kaynaklar bize Türklerin hem İslam öncesinde hem de İslam'ın kabulünün ardından da kadına verdikleri ehemmiyeti korumuşlardır. Müslüman Anadolu Türk kadını gerek yaşantısı gerekse davranışları ile bu dini en güzel şekilde temsil ettiği şüphesizdir⁴⁵². Selçuklu kadını meşveret meclislerinde her zaman hükümdarın yanında yerini almıştır. Bu yönüyle siyasi yaşamda aktif bir rol üstlendiğini görmek mümkündür. Evde çocuklarına bakan ve onları yetiştiren çamaşır yıkayan, yeri geldiğinde avcılık yapan ve tarlada çalışan Türk kadını sosyal hayatta da her zaman etkin bir role sahip olmuş, aile meclisi içerisinde alınacak kararlar da her zaman söz sahibi olmuştur. Türk kadınına ait bu özellikler kendini sarayda da hissettirmiştir. Selçuklu kadınlarının sarayda zaman zaman belli görevlere sahip oldukları ve haremde hanedan üyelerine gerekli eğitim taksimatı ile meşgul oldukları görülmektedir. Usta Hatun, Selçuklu sarayında görevlendirilen kadın öğretmenlerden bir tanesi olup onun Selçuklu sarayında yıllarca görev aldığını ve meliklerin, melikelerin eğitimlerinin üzerinde titizlikle durduğunu görmekteyiz.

Selçuklu kadınlarının toplumsal ekonomiye de katkı sağladıklarını ifade etmek gerekir. Meslek erbabı olmuşlardır. Hattatlık, kitapların ciltlenmesi gibi işlerde

⁴⁴⁹ Orhan Fuad Köprülü, "Bacıyan-ı Rum", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.:4, İstanbul, 1991, s.415.

⁴⁵⁰ Başak Burcu Tekin, **a.g.m.**, s. 997-998.

⁴⁵¹ Ali Özdemir, **Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mevlevi-Ahi Mücadelesi**, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019, s. 28.

⁴⁵² Merve Devocioğlu, "Eflaki'nin Menakıb'ul Arifin Adlı Eserinde Kadının Durumu", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C.:124, Sa.:245, s. 365.

kadınların aktif olarak çalıştıklarını görmekteyiz⁴⁵³. Türk kadını Selçuklular döneminde kaynaklarda bani sıfatları ile de zikredilmişler hem sanat hem de mimari gelişimleri ilerletmek için katkıda bulunmuşlardır. Bu bani kadınlar genellikle saray civarından gelmektedirler ve dönemin yapılarının bazen onarımını üstlenmişler bazen ise yapıtı yaptırdıkları görülmektedir. Bunlardan Selçuklu hatunu Raziye Hatun'un, Konya ilinde Kadın Hanı'nı ve Hatuniye Medresesini yaptırdığı bilinmektedir⁴⁵⁴.

Selçuklu aile yapısından bahsetmek gerekirse; onlarda tek eşliliğin esas olduğunu söylemek gerekmektedir. Dönemin destanlarda beylerin eşlerine "görlüm" yani güzelim diye hitap ettikleri görülmektedir. Özellikle Dede Korkut destanında Müslüman olarak anlatılan Oğuzların eski Türk inançlarından ayrılmadıkları, düzenledikleri eğlencelerde kadınlı erkekli olarak bir arada bulundukları ve hep birlikte eğlendikleri belirtilmektedir. Aynı şekilde bir erkek gibi ata binme ve kahramanlık vasfının onlar için çok önemli bir yere sahip olduğunu görmekteyiz⁴⁵⁵. Dönemin önemli kaynaklarından olan *Kabusname*⁴⁵⁶'de anne ve baba hakkına yer verilmiştir. Kız veya oğlun vücuda gelmesinde atanın olduğu kadar ananın da hakkından bahsedilmiştir. Yalnızca baba hakkına yer verilmemiş anne hakkı ile baba hakkı eş değer tutulmuştur. *Kabusname*'nin müellifi Keykavus ailenin tanımını yaparken evladın yemişe anne ve babayı ise ağaca benzetmiştir⁴⁵⁷. Kadın-erkek ayrımının yapılmadığı ailede eşit haklara sahip olmanın yanı sıra eşit bir değer dağılımının yapıldığı anlaşılmaktadır. Ailelerinde sosyal hayat içerisinde birbirlerinden ayrılmadıkları Türk aile yapısı içerisinde görülmektedir.

Hiç şüphesiz Türkiye Selçuklu döneminin en önemli değerlerinden biri Mevlâna Celaleddin Rumi, yaşadığı dönem hakkında bize çeşitli bilgiler sunmaktadır. Özellikle dönemin sosyal yaşantısına da büyük bir ışık tutan önemli bir isimdir. Mevlâna, kız çocuklarının bez bebek, erkek çocuklarının ise ata binerek tahta

⁴⁵³ Seyfullah Kaya, **Selçuklularda Toplumsal ve Kültürel Hayat**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2013, s. 31-43.

⁴⁵⁴ Aynur Durukan, "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler", **Vakıflar Dergisi**, 27, 1998, s. 15.

⁴⁵⁵ Fatma Erten, **Selçuklular Döneminde Anadolu ve Türkmenlerinde Dini, Sosyo-Kültürel ve İktisadi Hayat**, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2013, s. 21-68.

⁴⁵⁶ Emir Unsurü'l-Maali Keykavus, **Kabusname**, çev.:OrhanŞaik Gökay, Kabalcı Yay., İstanbul, 2007, s. 42-44.

⁴⁵⁷ Keykavus, **a.g.e.**, s. 43.

kılıçlar ile oyun oynadığını ifade etmekte, halkın boş zamanlarında ise eğlenceli işlerle uğraştığını, eğlenceli işler arasında yün eğirmenin, oya nakış ve gergef işlemek olduğunu görmekteyiz. Selçuklularda eğlence hayatının ise meyhane ve hanlarda olduğunu buralarda kadın erkek sanatkarlar bulunduğunu ve bu mekânlarda müzikli eğlencelerin tertip edildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte Mevlâna Anadolu kadınları için güzelliğinin olmazsa olmaz unsurlarından biri olduğu ve kadınların mutlaka ayna taşıdıklarını ve kadınların güzellikleri uğruna takma saç taktıklarını öğrenmekteyiz⁴⁵⁸. Buradan da anlaşılacağı üzere kadın siyasi alanda, hukuki alanda gösterdiği otoriter mizacın altında aynı zamanda süsüne düşkün bir kadın görünüşü olduğunu görmekteyiz.

Konar-göçer Türk kadınlarının yüzlerini açıkta bıraktığı, toplum içerisinde serbestçe davrandığı, dolaştığını ifade eden görüşler mevcuttur⁴⁵⁹. Zira Anadolu'yu ziyareti sırasında Battutabuziyareti sırasında, gittiği her zaviyede büyük bir ilgi gördüklerini aktarmış, komşuların, kadınların ve erkeklerin çeşitli ikramlarda bulunduklarını, kadınların yüzlerini örtmediklerini ifade etmiştir⁴⁶⁰. Türk Kültürü'nün ana hatları adlı eserinde Gömeç, Battuta'nın hatıratlarına yer vermiş ve: *"...Bu ülkede gördüğüm ve beni epeyce şaşırtan davranışlar arasında, burada erkeğin kadınlara gösterdiği aşırı saygıdır. Pazarda alışveriş yaparlar. Bazen kadınlara erkekleri ile beraber rastlarsınız ve bu adamları onların hizmetkârı sanırsınız."* Dönemin bizzat müşahidi Battuta'nın ağzından çıkan bu ifadelerle de Anadolu'da yaşayan Türk kadınının ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu bir kez daha görmekteyiz. Öyle ki bazı bölgelerde kadından bahsedilirken "ailem" olarak ifade edilmektedir⁴⁶¹. Bu düşünce altında kadının aileni temel direği olduğu fikrinin yattığını düşünmekteyiz.

Moğol istilasını sırasında Türkistan'da pek çok sufinin geldiği ve Anadolu'da tarikatlar kurarak yaygın olarak faaliyette bulunduklarını bilmekteyiz. Bunlardan bir tanesi Hurufilik tarikatı idi. Kurucu Fazlullah-ı Esterebadi olan

⁴⁵⁸ Elif Erdoğan, **Mevlana'ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014, s. 49-76.

⁴⁵⁹ Bodmer, **a.g.m.**, s. 42.

⁴⁶⁰ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, çev.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2017, s. 273.

⁴⁶¹ Gömeç, **Türk Kültürünün Ana Hatları**, s. 103.

bu tarikatın yapmış olduğu zararlı çalışmalardan ötürü devlet tarafından faaliyetlerinin yasaklandığı hatta Esterebadi'nin 1394 yılında idam edildiği görülmüştür. Hurifiler'in kurucusu Fazlullah b. Esterebadi'nin kızı, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'a karşı bizzat kendisi başında bulunduğu bir isyan hareketi başlatmıştır. Esterebadi'nin kızı ve beraberindeki beş yüz civarında taraftarı idam edilerek yakıldığı bilinmektedir⁴⁶². Burada devletin bekası adına Devlete zararlı faaliyetler içerisinde bulunduğu sabit olan kişinin kadın da olsa erkekler ile aynı cezaya mahkm edilebildiğini göstermektedir.

Bununla beraber Selçuklularda kadının dini törenlere de iştirak ettiğine dair kayıtların mevcut olduğu görülmektedir. Dönemin önemli isimlerinden Hoca Ahmed Yesevi ve kurmuş olduğu tarikatta kadınları bu meclislerde görmek mümkündür. Dönemin bazı isimleri tarafından ayıplandığı, hor görüldüğü ve iftiraların atıldığı ve bu durumun da Yesevi tarafından çeşitli kerametler ile cevap bulunduğunu grmekteyiz⁴⁶³.

Türkiye Selçuklularında çeşitli zanaatların mevcut olduğunu ve kadınlarında bu meslekleri icra ettiğini biliyoruz. Dönemin önemli meslek gruplarından terzilik Hz. Peygamber döneminden geldiğini ve Türkiye Selçuklu toplumunda da yer aldığını görmekteyiz. Özellikle Mevlana'nın karısı Kira Hatun'un, Mevlana'nın yırtılan feracesini, Mevlana'nın üzerinde diktideğine dair⁴⁶⁴ ifadeler bulunmaktadır. Battuta, Anadolu'da geçirdiği dönemlere ait hatıratlarında eli ayağı olmayan bir zrl çocuğun bakımını sağlamak için annesinin yn eğirerek bu çocuğa baktideğini ifade etmiřtir⁴⁶⁵. Cefakr Anadolu kadını her türlü imknlar içerisinde dahi ailesini ve çocuklarını rahat yaşatabilmek için her türlü imknları seferber etmişler ve yaşamlarında elde ettikleri becerileri maddi gelir elde etme şeklinde kullanmayı becermişlerdir.

Yalnızca Türk devletlerinde değil özellikle Abbasi hilafetinde önemli Türk Hatunlarına rastlamak da mümkündür. Bu hatunlar özellikle Abbasilerin Türk devletleri ile yaptıkları evlilikler neticesinde Abbasi sarayında var olmuşlardır.

⁴⁶² Ahmet Yaşar Ocak, **Ortaçağlar Anadolu'sunda İşlam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi**", Kitap Yayınevi, 2011, İstanbul, s. 83.

⁴⁶³ Kamile nlsoy, "Alevi-Bektaşi Geleneğinde Kadına Bakış Denemesi", **e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi**, C.:2, Sa.:2, (Gz 2009), s. 59.

⁴⁶⁴ Erdoğan Merçil, **Türkiye Selçukluları'nda Meslekler**, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 17.

⁴⁶⁵ Battuta, **a.g.e.**, s. 296-297.

Bunlardan bir tanesi de Şağap Hatun'dur. Şağap Hatun Abbasi sarayında yaşamını sürdüren önemli ve örnek bir Türk annesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şağap Hatun Abbasi hilafet sarayında boy göstermiş ve saray çevresinin en gözde hatunlarından biri olmuştur. Lakabı el- Muktedir olan oğlu Cafer'in hilafetin başına geçmesi ile birlikte siyasi alanda en fazla nüfuza sahip olan hatunlardan bir tanesi olmuştur⁴⁶⁶. El Muktedir'in küçük yaşta idarenin başına geçmesi ile birlikte Şağap Hatun devlet yönetimini ele geçirmiş ve yaklaşık yirmi beş yıl boyunca devleti idare etmiştir. Şağap Hatun devleti idare ederken sadece yöneten grubun erkek olmasını istememiş kendi hemcinslerine de yer vermiştir. Buna göre devletin çeşitli ve ilginç makamlarında kadınlara da yer verildiği görülmektedir. Misal olarak Divanü'l-Mezalim yani İstinaf mahkemesi reisliği görevine bir kadının getirildiği tespit edilmiştir. Yine aynı zamanda Teyze Hatun olarak anılan kendi kız kardeşini sağ kolu yapmış ve devletin en önemli kademesine getirmiştir⁴⁶⁷.

Dönemin şartlarında Türk boyları Çin baskısından kurtulmak için savaşlar yaptığı hatta akrabalık ilişkileri kurabilmek için kız alıp verdiği bilinmektedir. Türk boylarının liderlerinden Buhtu Han bu baskı sonucunda Gülnar kentinden Horasan'ın Merv kentine çekildiğini bilmekteyiz. Merv şehrine geldikten sonra da Türk boyunun Emeviler ile mücadele yaşadığını bilmekteyiz. 731 yılı Türkmen oymaklarının ileri gelenlerinden Yahşi Bey, bir kız çocuğunun olduğunu öğrendikten sonra çok sevindiği ve kız çocuğunun uğur getireceğini söylemiştir. Kız çocuklarının obaya dirilik getireceğini, kız çocuklarının olmadığı bir toplumda vahşiliğin kaçınılmaz olacağını belirtmiştir. Gülnar Hatun Bilik Ata tarafından çeşitli eğitimlere tabi tutulmuş, hesap, dilbilgisi, okuma, yurt ve ulus sevgisi, özgürlük ve bağımsızlık dersleri, gökbilim, yönetim bilgileri gibi eğitimler alıyordu. Zamanın geçmesi ile dokuma tezgâhından kendine bir alay kuran Gülnar Hatun düşman birliklerini kovalamaya başlamışlar ve Gülnar Hatun başarılarından dolayı Subaşı rütbesine yükseltilmiştir⁴⁶⁸.

⁴⁶⁶Zekeriya Kitapçı, "Şağab Hatun ve Şahsiyeti", **Türk Dünyası Dergisi**, Ekim 1990, s. 7-10.

⁴⁶⁷ Kitapçı, "Şağab Hatun ve Şahsiyeti", s. 7-10.

⁴⁶⁸ Zeki Teoman, "Gülnar Hatun Türkmen Obalarını Anadolu'ya İlk Getiren Kadın", **Türk Dünyası Dergisi**, Sa.:48, 1990, s. 30-35.

Selçuk-şah'ın vefatından sonra Salgurlu hanedanında atabegliğe iki kız kardeş gelmişti. Abiş ve Salgom hatunlar iktidarda namzet gösterdikleri ve Abiş hatunun Moğollar ile akrabalık ilişkileri kurması da önemli bir etken olarak görülmektedir. AtabegAbiş Hatun adına para bastırmış ve hutbe okuttuğu bilinmektedir⁴⁶⁹. Taht mücadelesi içerisinde olan Turanşah, Fars'a ulaştığı zaman bölgenin hâkimi SalgurlulardanatabegZengi çeşitli ikramlarda bulunmuş ve yardım için emrine ordu vererek Kirman'a gönderdiği ifade edilmektedir. Behramşah ile atabeg Reyhan yeni bir güçlkle karşı karşıya gelmiş ve bu kardeşlerin anneleri olan Hatun-i Rükni'ninTuranşah'a elçi olarak gittiği kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır⁴⁷⁰. Dönemin siyasi yapısında kadınların elçi olarak görevlendirildiği görülmektedir.

⁴⁶⁹ Erdoğan Merçil, **Fars AtabegleriSalgurlular**, TTK Yay., Ankara, 1991, s. 108-109.

⁴⁷⁰ Sevim, Merçil, **a.g.e.**, s. 315.

5. SONUÇ

Türklerin tarih sahnesine çıkışından itibaren her alanda kadının izlerini görmek mümkündür. Eski Türk toplumlarında kadın-erkek eşit kabul edilmiş görüşüne bizlerde bu tezimizde katılmaktayız. Fakat bu eşitliğin her alanda olduğunun altını çizmek isteriz. Erkeğin çadır kurduğu ifadesi yer aldığı gibi kaynaklarımızda kadınların da eşleri gibi çadır kurduklarını görmek mümkündür. Bu durumun oluşmasında dönemin yaşam şartlarının da etkisinin çok fazla olduğu kanaatindeyiz. Yaşanılan coğrafya, aile hayatına büyük bir etki sağlamıştır. Bozkır kültürü ile Türk halkının en küçük yapı olan aile bireyleri arasında görev ayrımı yapılmadan her bireyin aynı görevi yapabildiği görmek mümkündür. Kadın Türk toplumunda hayatın her alanında varlığını kanıtlamış durumdadır. Evin düzenini sağlayan, çocukların yetişmesinde en büyük rolü olan, zaman zaman evine ekmek getiren, toprakları için savaşmaktan geri durmayan, at üstünde hayatını ve ailesinin yaşamını idame ettirebilen bir varlıktır. Dönemi siyasi yapısında da kadın Hakanın başucunda durmaktan çekinmemiştir. Öyle ki zaman zaman Hakan yerine kararlar aldığı da görülmektedir. Buradan da anlaşılabileceği üzere siyasi zümrede kadınların izlerine rastlamak mümkündür. Kadının erkeklerden kaçmadığı dönemin ünlü seyyahları tarafından belirtilmektedir. Diğer toplumlara baktığımız zaman kadın sili bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk toplumunda ise bu durumun tam tersi olduğunu açıkça ifade etmemiz mümkündür. Türk toplumunda erkek kendine uygun eşi seçebildiği gibi kadında kendi soyuna kuracağı ailesine uygun eş seçimi yapabildiğini görmekteyiz. Evlilik Türk toplum geleneğinde kutsal sayılmıştır. Bu nedenle bir kişi soyunun devamı için yalnızca baba tarafına bakmadığı ana tarafını da dikkate aldığını belirtmek isteriz. Zaman zaman ataerkil bir toplum düzeni görülmüş olsa da anaerkil bir yanının da daima olduğunu ifade etmeliyiz.

İslamiyet'in Türk toplum yapısına girmesi ile birlikte kadın değerinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Fakat İslamiyet'in koruyucu yönü zaman içerisinde farklı

yönlerin farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ama burada şunu ifade etmeliyiz ki İslamiyet'i kabul eden Türk-İslam devletlerine baktığımızda bu görüşlerin çokta sağlam temellerinin olmadığını görmekteyiz. İslamiyet'in zuhur ettiği Arap coğrafyasında ilk dönemlerde kadın vasfını yitirmiş bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra İslamiyet'in yayılma sahası genişledikçe kadın koruma altına alınmıştır. Dönemin şartlarında Arap kadınının korunmaya muhtaç bir durumda olduğunu görmekteyiz. İslamiyet'in dönemin yapısına uygun kararlar alması ve daha sonradan koymuş olduğu bazı yaklaşımlar kadını geri planda göstermiş olsa dönemin yapısını ve toplum şartlarını göz ardı etmeden bir değerlendirme yapılmamasının daha uygun olduğu kanaatindeyiz.

Eğer kadına tarihe göre bir vasıf, konum kazandırılacaksa İslamiyet'i kabul eden Türk Devletleri bu duruma önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Müslüman Türk Devletlerinin gerek sosyal gerekse içtimai yapısına baktığımızda kadınların izlerine rastlamak mümkündür. Siyasi alanda etkinliklerini kaybetmediklerini görmekteyiz. Tezimizde bu durumlara misal olacak birçok Türk Hatununun adları mevcuttur. Saray teşkilatında kendi neseplerinden hanedanın başına geçirebilmek için çeşitli olaylara karıştıklarını ifade etmek gerekir. Eski Türk Devletlerinde olduğu gibi kadınlar Hükümdarın karar vermesinde etkili bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bir kavram olan evlilik hanedan üyeleri arasında siyasi amaçlar doğrultusunda yapılmıştır. Devletin devamlılığını sağlamak amacı ile birçok siyasi evlilik misalleri ile karşılaştığımızı belirtmek isteriz. Dönemin sosyal yapısında kadın varlığını kaybetmemiştir. Eski Türk Devletlerinde olduğu gibi Müslüman Türk Devletlerinin bazı kurumlarında kadınların savaşçı kimliğini kaybetmediğini söylemek mümkündür. Öyle ki amazon kimliğinden alp kimliğine geçiş yapmış kadınları bu noktada ifade etmek isteriz.

Kadın ailesine bağlı olduğu gibi toprağına bağlı bir resim çizmektedir. Toprağı için zaman zaman gerekli ekimi-biçimi yaptığı, dokumacılık ve daha nice meslekler ile uğraştığı görülmektedir. Kadının evinin geçimine nakdi bir destek sağladığını da belirtmeliyiz. Kadınların dini çevrede de aktif rol aldığını söylemek mümkündür. Özellikle dönemin sosyal yapısında sufi çevrelerin varlığından söz etmeliyiz. Öyle ki bu çevrelerin düzenledikleri ayinlere kadınlı

erkekli katılım sağlandığı gör÷lmektedir. Kadının bu çevrelerce görevlendirildiğı zaman zaman bir erkeğın ulaşamadığı rütbelerin kadınlara verildiğini görmek mümkündür. Dönemin yapısına ışık tutan önemli isimlerden biri olan Ahmet Yesevi'nin, kendisine bağı olan müridleri arasında kadınlara rastlamak mümkündür. Öyle ki ibadetlerini kadın erkek ayırmadan yaptıklarını bilmekteyiz. Aynı şekilde Mevlâna Celaleddin Rumi dönemine damga vurmuş önemli mutasavvıflardan bir tanesidir. Onun adına günümüze ulaşan bilgiler arasında kadınların Mevlevi zümresinde aktif bir rol oynadığını ifade etmeliyiz.

Son olarak şunları belirtmek isteriz ki; kadın yaşadığı dönem boyunca coğrafyanın belirlediğı kader ile hayatına, haklarına şekil vermek durumunda kalmıştır. Türk toplumunun tarihi yapısına baktığımızda kadının nerede ve nasıl bir konuma sahip olduğunu görmek mümkündür. Kadın yaşadığı coğrafyanın, toplumun tarihini zenginleştirmiş ve yapının daha güçlü olmasına olanak sağlamıştır. Gerek siyasi alanda gerek ekonomik alanda gerekse sosyal alanda kadın bulunduğu konumu en güzel şekilde değerlendirmiş ve varlığından söz ettirmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz el- A.** (1999) “İbn Fazlullah el-Ömeri”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.: 19, İstanbul, s. 483-484.
- Açıkel A.** (1990) XI. Asırda Orta Asya Türk Boylarında Sosyal Hayat İçinde Meslek ve San’atlar, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Kürsüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Açıkgöz Ö.** (2001) “Türk İslamlaşmasının Tarihi-Toplumsal Seyri”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İstanbul.
- Açıl O.** “İlk Türk Devletlerinde Kadın Algısı ve Kadın Hakları”, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sa.: 3. s. 63-72.
- Ağaoğlu A.** (1985) İslamiyette Kadın, çev.: Hasan Ali Ediz, Birey ve Toplum Yay., Ankara.
- Ağçoban S.** (2016) “Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam’da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar”, İnternational Journal of Cultural and Social Studies, Kazakistan, s.14-24.
- Ahmetbeyoğlu A.** (2001) Avrupa Hun İmparatorluğu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ahmetbeyoğlu A.** (2006) “Dört Tekerlekli Yük Arabalarından Köşklere Hun Kadını”, Tarih Dergisi, İstanbul, Sa.: 43, s. 53-81.
- Ahmetbeyoğlu A.** (2017) “Bulgarların Oluşumu ve Bulgar Devletlerinin Kuruluşunda Onogurların Yeri Meselesi”, Tarih Dergisi, Sa.: 65 (2017/1), İstanbul, s. 1-18.
- Akıncı M.** (2018) “İtil Bulgar Kadınlarında Giyim-Kuşam, Takılar ve İbnFadlan’a Göre Sosyal Hayat”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi, Sa.:234, İstanbul, s. 75-88.
- Aksoy N. Durak.** (2010) “Eski Türk Toplumunda Kadının Sosyal Statüsü”, Türk Dünyası Araştırmaları, Sa.:185, İstanbul, Nisan, s. 149-166.
- Akyüz Ç.** (2010) “Manas Destanı’nda Alp Kadın Tipi”, Mukaddime, S: 1, s. 168-180.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni** (2013) Tarih-i Cihan Güşa, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara.
- Alpaslan M.** (2017) Türkiye Selçuklularında Eğlence Hayatı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Altıntaş R.** (2001) “Cahiliye Toplumunda Kadın”, Diyanet İlmi Dergisi, C.:37, Sa.:1, Ankara, s. 61-85.
- Alyılmaz, S. Alyılmaz C.** (2014) “Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri”, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sa.: 3/4, s.1-33

- Arslantaş E.** (2018) “İslam Öncesi İle İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması”, Akademik Bakış Dergisi, Sa.:65, Kırgızistan, Ocak-Şubat, s. 7-27.
- Artamonov, M. İ.** (2004) Hazar Tarihi Türkler Yahudiler, Ruslar, Selenge Yay., İstanbul.
- Aslan N.** (2019) “Türklerde Aile Anlayışı ve Çocuk”, TDA, C.: 121, Sa.: 239, s. 457-466.
- Atagarriev E.** (1997) “Selçuklular ve Ataları”, çev.: Mustafa Kalkan, Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Özel Sayısı: III., C.:9, Sa.:27, Ankara, s. 943-954.
- Atsız Hüseyin N.** (2016) Türk Ülküsü, İrfan Yay., İstanbul.
- Avcı M.** (2010) İslam Öncesi Türk Devletlerinin Sosyal Hayatında Kadının Rolü, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Avşar Zakir B.- Solak F.- Tosun S.** (2002) “Türklerin Demografisi (1950-2025)”, Türkler Ansiklopedisi, C.: I., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 268-318.
- Ayan D.** (2011) “Öğ’den Anne’ye: Türkçe Söz Varlığı Anne”, Aile ve Toplum, C.: 7, Sa.: 26, s. 111-116.
- Ayaz S.** (Basım Yılı Yok) Meslek Sahibi Hanımlar, Önemli Kitap, İstanbul.
- Aycan İ.** (2002) “Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri”, Türkler Ansiklopedisi, C.: IV., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 557-570.
- Aydın M. Akif.** (2001) “İslam’da Kadın”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.: 24, İstanbul, 2001, s. 86-94.
- Bars M. Emin.** (2008) “Köroğlu Destanı’nda At, Kadın, Silah”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 164-178.
- Barthold V.V.** (2017) Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Ter. Râgıp Hulûsi Özdem, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara.
- Baştaş Ş.** (2001) “Avrupa Hunları”, Türkler Ansiklopedisi, C.: I., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 1356-1406.
- Bayat F.** (2010) Türk Kültüründe Kadın Şaman, Ötüken Yay., İstanbul.
- Baykara T.** (2002) “Türklüğün En Eski Zamanları”, Türkler Ansiklopedisi, C.: I., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 368-421.
- Berbercan M. Turgut.** (2017) “İslam Öncesi Türk Metinlerinde ‘Kız’ ve ‘Kadın’”, Journal of Old Turkic Studies, C.: 1, Sa.:1, s. 7-19.
- Beyhaki.** (2019) Tarih-i Beyhaki, Türk Tarih Kurumları Yay., Ankara.
- Bezer Öğün S.** (2011) “Terken Hatun”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.:40, s.510.
- Bilgin B.** (1997) “İslam’da ve Türkiye ‘de Kadınlar”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.:37, Sa.:1, Ankara, s. 29-43.
- Bodmer Jean-P.** (2001) “Selçuklular Anadolu’da”, Cogito Dergisi, Yapı Kredi Yay., Sa.:29, İstanbul, s. 33-47.

- Brockhelmann C.** (2018) İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, çev. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara.
- Cahen C.** (2008) Türkler Nasıl Müslüman Oldular, Örgün Yay., İstanbul.
- Cahiz.** (2017) Türklerin Faziletleri, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay. İstanbul.
- Ceceli G.** (2006) Harizmşah Hükümdarı SultanşahMahmud (567-589/1172-1193), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çağatay N.** (1957) İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Dönemi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınlarından Mars T. ve S. A.Ş. Matbaası, Ankara.
- Çandarlıoğlu G.** (1992) “Uygurlarda İnsani Değerler ve Hukuk”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar Birinci Kitap, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul.
- Çandarlıoğlu G.** (2002) “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, Türkler, C.:2, Ankara, s. 193-215.
- Çandarlıoğlu G.** (1977) Türk Destan Kahramanları, And Yay., İstanbul.
- Çiçek A.** (2018) “Orta Asya Türk Topluluklarının Sosyo-Kültürel Yapısının Genel Bir Değerlendirilmesi”, Mavi Atlas Dergisi, Sa.:6 (1), s. 233-247.
- Dadan A.** (2006) Taberi Tarihindeki Türklerle İlgili Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emeviler’in Sonuna Kadar), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Dadan A.** (2017) Eski Arablara Göre Türkler (Cahiliye Döneminden Emevileri’in Sonuna Kadar), Hikmetevi Yay., İstanbul.
- Danışmend İsmail H.** (2009) Türkler ve Müslümanlık Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur?, Ötüken Yay., İstanbul.
- Davletşin G.** (2013) Türk Tatar Kültür Tarihi, çev.: Albina Tuzlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Devecioğlu M.** (2020) “Eflaki’nin Menakıb’ul Arifin Adlı Eserinde Kadının Durumu”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, C.:124, Sa.:245, s. 361-370.
- Doğan M. Cihangir.**(1996) “Eski Türk Ailesinin Yapısı ve Fonksiyonları”, M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, Sa.: 8, s. 73-81.
- Doğan T.** (2018) Türkiye Selçuklularında Sarayda ve Toplumsal Hayatta Evlilikler, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Donuk A.** (1988) Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler, TDV Yay., İstanbul.
- Donuk A.** (1992) “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul.
- Dunlop D. M.** (2008) Hazar Yahudi Tarihi, Selenge Yay., İstanbul.
- Durant W.** (1997) İslam Medeniyeti, çev.: Orhan Bahaeddin, Tercüman Gazetesi Yay. İstanbul.

- Durmuş İ.** (2007) Sarmatlar, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Durmuş İ.** (2015) Türk Tarihinin Öncüleri, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Durmuş İ.** (2016) Türk Kültürüne Giriş, Akçağ Yay., Ankara.
- Durmuş İ.** (2020) “Türk Adının Ortaya Çıkışı Anlamı ve Yayılışı”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, C.: 10, Sa.:20, Ankara, s. 37-47.
- Durukan A.** (1998) “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler”, Vakıflar Dergisi, 27, s. 15-36.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci.** (2017) İbn Battuta Seyahatnamesi, çev.: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- Ebu Bekr Muhammed B. Ca’fer En-narşahi.** (2013) Tarih-i Buhara, çev. Erkan Göksu, Ankara.
- Ebû Cafer Muhammed Bin Cerir’üt-Taberi.** (Yılı Yok) Tarih-i Taberi, C. II, Ter. M. Faruk Görtuna, Sağlam Yay., İstanbul, Yay.
- Ebu’l Gazi Bahadır Han** (2020) Şecere-i Türk Türk’ün Soyağacı, çev. Arif Acaloğlu, İstanbul.
- Ebulgazi Bahadır Han,** Türklerin Soy Kütüğü Şecere’i Terakkime, hzr.: Muharrem Ergin, Tercüman Gazetesi Yay. İstanbul.
- Eflaki A.** (2011) Menakıbü’l Arifin, çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Ekrem Nuraniye H.** (1997) “Çin Kaynaklarına Göre Milattan Önceki Türklerin Yurdu”, Erdem Dergisi, C.: 9., Sa.: 27, s. 1013-1032.
- Erdoğan E.** (2014) Mevlana’ya Göre Türkiye Selçuklularında Sosyo-Kültürel Hayat, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ergin M.** (2019) Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yayınları, 60. Baskı, İstanbul.
- Ergin M.** (2019) Orhun Abideleri Bilge Kağan Abidesi, Boğaziçi Yay., İstanbul.
- Erten F.** (2013) Selçuklular Döneminde Anadolu ve Türkmenlerinde Dini, Sosyo-Kültürel ve İktisadi Hayat, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karabük.
- Esin E.** (1979) “Hicret ve İlk Müslüman Türkler”, Millî Eğitim ve Kültür Dergisi, Sa.:5, Ankara, Aralık.
- Esin E.** (1973) “İslami Toplumda Kadının Yeri”, Türk Edebiyatı Dergisi, 18 Haziran, İstanbul, s. 8-10.
- Esterebadi, Aziz B. Erdeşir-i** (2014) Bezm u Rezm Eğlence ve Savaş, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara.
- Fındley Carter V.** (2019) Dünya Tarihinde Türkler, çev. Ayşen Anadol, Alfa Yay., İstanbul.
- Genç R.** (2002) Karahanlı Devlet Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Genç Z.** (2009) Uygurlarda Kadın, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Gibb H.A.R.** (1930) Orta Asyada Arap Fütuhâtı, çev.: M. Hakkı, Evkaf Matbaası, İstanbul.
- Golden Peter B.** (2006) Hazar Çalışmaları, Selenge Yay., İstanbul.
- Gökalp Z.** (1968) Türkçülüğün Esasları, Varlık Yay. 7. Basım, İstanbul.
- Gökalp Z.** (1976) Türkçülüğün Esasları, Hrz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, Birinci Basım, İstanbul.
- Göksel B.** (2013) Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- Gömeç S.** (2012) Türk Kültürünün Ana Hatları, Berikan Yay., Ankara.
- Gömeç S. Yağmur** (2010) “Terken Unvanı Hakkında”, D.T.C.F.Türkoloji Dergisi, XVII-2, Ankara, s. 107-114.
- Gömeç S. Yağmur** (2018) “Türk Devletinde Kagan ve Katunluk Makamı Hakkında”, Düşünce Dünyasında Türkiz Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, Sa.:46, Şubat 2018, s. 27-59.
- Güngör H.** (1992) “Göktürk Kitabeleri ve Uygur Metinlerinin İnsani Değer ve Hukuk Açısından İncelenmesi”, Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay., İstanbul.
- Hamdullah Müstevfi-Yi Kazvini** (2018) Tarih-i Güzide, çev.: Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara.
- Harman Ö. Faruk.** (2001) “Kadın, İslam Öncesi Dinlerde ve Toplumlarda Kadın”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.:24, İstanbul, s. 82-86.
- Herodotos** (2004) Herodot Tarihi, Birinci Kitap, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Hitti Philip K.** (2011) Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, çev. Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul.
- Hizmetli S.** (1991) İslam Tarihi (Başlangıçtan İlk Dört Halife Devri Sonuna Kadar), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.
- Hunkan Ö. Soner** (2005) “Orta Asya’da X. XIII. Yüzyıllarda “Türk” Adı Üzerine Bazı Kayıtlar”, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Sa.:2, Ankara, s. 5-12.
- Ioannes Kinnamos’un Historia’sı,** (2001) Yay. Haz. Işın DEMİRKENT, TTK Yay., Ankara.
- İbn Fadlan** (2010) İbn Fadlan’ın Seyahatnamesi, Ter. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay., İstanbul.
- İbn Rüsteh** (2017) El-A’laku’n-Nefise Dünya Coğrafyası, terc.: Ali Fuat Eker, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- İbnü’l Verdi** (2017) Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular, terc.: Mustafa Alican, Kronik Yay., İstanbul, s. 47.
- İbnü’l-Cevzi A.** (2014), El-Muntazam Fi Tarihi’l-Ümem’de Selçuklular (H.430-485=1038-1092), Terc.: Ali Sevim, TTK Yay., Ankara.

- İlgen A.** (1999) “İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İçtimai Yapı”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sa.:2, Kütahya, Haziran.
- İnan A.** (1975) Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- İnan A.** (1998) Makaleler ve İncelemeler I, TTK Yay., Ankara.
- İzgi Ö.** (1982) “Orta Asya’nın Türkleşmesi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sa.:12, İstanbul, s. 627-640.
- İzgi Ö.** (2002) “Orta Asya’nın En Eski Kültürleri Ve Çin Medeniyeti İle İlişkiler”, Türkler Ansiklopedisi, C.: I, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 678-704.
- İzgi Ö.** (2004) Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Kaçın B.** (2017) Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Kafesoğlu İ.** (1957) Türkler ve Medeniyet, İstanbul Yay., İstanbul.
- Kafesoğlu İ.** (1982) “Türk Bulgar’ların Tarih ve Kültürüne Kısa Bir Bakış”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Sa.:11-12, s. 91-122.
- Kafesoğlu İ.** (1985) Bulgarların Kökeni, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Kafesoğlu İ.** (1997) Türk Milli Kültürü, Ötüken Yay., İstanbul.
- Kafesoğlu İ.** (2000) Harezmsahlar Tarihi (485/618/1092-1221), TTK Yay., Ankara.
- Kafesoğlu İ.** (2002) “Tarihte Türk Adı”, Türkler Ansiklopedisi, C.:1., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 422-437.
- Kafesoğlu İ.** (2012) “Türk, II. Kültür ve Medeniyet”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.:41, İstanbul, s. 487-490.
- Kaplan M.** (1951) “Dede Korkut Kitabında Kadın”, Türkiyat Mecmuası, C: 9, s. 99-112.
- Karatay O.** (2018) Bulgarlar Yitik Bir Türk Kavmi, Ötüken Yay., İstanbul.
- Karatay O.** (2019) “Türklerin İslam’a Geçışı”, Ortak Türk Tarihi III., Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yay., Ankara, s. 1-33.
- Kaşgarlı M.** (1985) Divan-ü Lügat-it Türk, çev. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kaşgarlı M.** (2017), Divân-ü Lugat-it Türk, Haz. Fuat Bozkurt, Salon Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Kaya S.** (2013) Selçuklularda Toplumsal ve Kültürel Hayat, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Kesik M.** (2003) Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi I. Mesud Dönemi (1116-1155), TTK Yay., Ankara.
- Keykavus Emir Unsurü'l-Maali** (2007) Kabusname, çev.: Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yay., İstanbul.
- Khoniates N.** (1995) Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri) terc. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara.

- Kitapçı Z.** (1972) “Türklerin İslam Tarihindeki Yeri II.”, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, C:XI., Sa: 6, Ankara, Kasım-Aralık, s. 383-391.
- Kitapçı Z.** (1986) “Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sa.:40, Şubat, İstanbul, s. 157-182.
- Kitapçı Z.** (1988) İlk Müslüman Türk Hükümdarları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.
- Kitapçı Z.** (1990) “Şağab Hatun ve Şahsiyeti”, Türk Dünyası Dergisi, Ekim, s. 7-10.
- Kitapçı Z.** (2000) Araplar’ın Türkistan’a Girişi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.
- Kitapçı Z.** (2003) “Türklerin Müslüman Oluşu”, Türkler Ansiklopedisi, C.: IV., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 455-470.
- Koca S.** (1990) Türk Kültürünün Temelleri-1, Damla Neşriyat, İstanbul.
- Koca S.** (1996) “Türkler ve İslamiyet”, Erdem Dergisi, C:8, Sa.:22, s. 263-286.
- Koç D.** (2010) Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Koç S.** (2011) “Türklerde Kadın ve Hüseyin Nihal Atsız’ın Tarihi Romanlarında Kadın Motifi”, Erdem Dergisi, C.:60, Ankara, s. 155-186.
- Koçsoy Ş.** (2002) “Türk Tarihi Kronolojisi”, Türkler Ansiklopedisi, C.: I., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 34-248.
- Köprülü M. Fuat** (1980) Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Köprülü O. Fuad.** (1991) “Bacıyan-ı Rum”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.: IV., İstanbul, s. 415.
- Köymen M. Altay** (2017) Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK Yay., Ankara.
- Kurtoğlu Y.** (2019) Eski Orta Asya Türk Devletleri’nde Aile, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Küçükbaşçı M. Sabri.** (1998) “Hicaz”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C.: 17, s. 432-437.
- Mateos U.** (2019) Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136- 1162), çev.:Hrant D. Andreasyan, Ankara.
- Memiş E.** (2015) Türk Kültür Tarihi (Türk Kültüründen Bazı Kesitler), Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Merçil E.** (2014) Afganistan ve Hindistan’da Bir Türk Devleti Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür), Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Merçil E.** (1975) “Sebüktegin’in Pendnamesi”, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C.:6, Bölüm:1-2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, s. 229-232.
- Merçil E.** (1991) Fars Atabegleri Salgurlular, TTK Yay., Ankara.
- Merçil E.** (2009) “Sipehsalar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.: 37, İstanbul, s. 259-260.

- Merçil E.** (2009) “Sebüktegin”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.:35, İstanbul, s. 262-263.
- Merçil E.** (2018) Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Minhac-İ Sirac El-Cüzcani** (2015) Tabakat-ı Nasrı Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmşahlar, çev.: Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara.
- Muhammed Bin Havendşah Bin Mahmud Mirhand** (2015) Ravzatu’s-Safa fi Sireti’l-Enbiya ve’l-Mülükve’l-Hulefa (Tabaka-i Selçukiyye), Terc.: Erkan Göksu, TTK Yay., Ankara.
- Nizamü’l-Mülk** (2016) Siyasetname, Hızr.: Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., Ankara.
- Nuhoğlu G.** (2013) “Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Adetleri”, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, Sa.:23, s. 91-113.
- Ocak A. Yaşar** (2011) Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi”, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Togan Zeki V.** Tercüme ve tahlili (1982) Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Enderun Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Okiç M. Tayyib.** (1981) İslamiyette Kadın Öğretimi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara.
- Okuyan A.** (2018) “Arap Yarımadası’nda İslam Öncesi Dini Yapı”, İlahiyat Dergisi, Sa:1, s. 107-134.
- Ögel B.** (1984) İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre, TTK Yay., Ankara.
- Ögel B.** (2002) “Devlet Meclisi ve Kurultay”, Türkler Ansiklopedisi, C.:2, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 1540-1563.
- Ögel B.** (2010) Türk Mitolojisi I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- Ögel B.** (2020) Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul.
- Ömeroğlu F.** (1989) İslamda Kadının Tahsili, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özarpınar Y.** (2016) İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü, Ötüken Neşriyat, 7. Basım, İstanbul.
- Özaydın A.** (2001) Sultan Berkıyaruk Devri Selçuklu Tarihi, İ.Ü. Yay., İstanbul.
- Özaydın A.** (2003) “Türklerin İslamiyeti Kabulü”, Türkler Ansiklopedisi, C.:4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s. 409-454.
- Özaydın A.** (2005) “Muhammed Tapar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.:30, s. 579-581.
- Özaydın A.** (2009) “Selçuk Bey”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.:36, İstanbul, s. 364-365.
- Özaydın, A.** (2001) “Karahanlılar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.:24, İstanbul, s. 404-412.
- Özcan A.** (1997) “Hatun”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.: 16, İstanbul, s.499-500.

- Özcan A. Tayfun** (2019) Hazar Kağanlığı ve Etrafındaki Dünya, Kronik Yay., İstanbul.
- Özdemir A.** (2019) Türkiye Selçukluları Döneminde Anadolu'da Mevlevi-Ahi Mücadelesi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- Özdener K. Süreyya.** (1998) "İslam Öncesi Türklerde Kadının İktisadi Yönü", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Sa.:22, İstanbul, s. 225-235.
- Öztürk M.** (2015) Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın, Ankara Okulu Yay., Ankara.
- Piatigorsky J.-Sapır J.** (2007) Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar Atlı Bir Kavmin Gizemi, Çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Radloff W.** (1995) Manas Destanı, Yayına Hazrl.: Emine Gürsoy, Naskali, Kamer Matbaacılık, Ankara.
- Rasoyın L.** (1996) Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sa: A.38, seri: III. Dördüncü Baskı, Ankara.
- Reşidüddin Fazlullah Hemadani** (2010) Camiüt-Tevarih: Selçuklu Devleti, çev.: Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, Selenge Yay., İstanbul.
- Roux J. Paul.** (1989) "Ortaçağ Türk Kadını", Erdem Dergisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C.: 1, Sa.: 13, Ankara, Ocak, s. 693-724.
- Sargut C.** (Basım Yılı Yok) Peygambere Sevdiren Kadın, Nefes Yay., İstanbul.
- Sevim A. - Merçil E.** (1995) Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK Yay., Ankara.
- Sevim A.** (2006) Azimi Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler, TTK Yay., Ankara.
- Solmaz S.** (2018) İtil Bulgarları İbn Fazlan Seyahatnamesine Göre, Çizgi Yay., Konya.
- Sümer F.** (1999) Oğuzlar, TDAV Yay., İstanbul.
- Sümer F.** (2009) "Selçuklular", TDV İslam Ansiklopedisi, C.: 36, İstanbul, s. 392-397.
- Şahin H. Hilal.** (2018) "Türk Adı ve İslamiyet Öncesi Türk Tarihinin Panoraması", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C.: 5, Sa.:18, s. 512-532.
- Şeker M.** (2016) "Süleyman Şah I, Rükne'd-din Süleyman-Şah b. Kutalmış (Ö.479/1086)", Selçuklu Medeniyeti Araştırma Dergisi, C.: 1, Sa.:1, s. 39-51.
- Şeşen R.** (1969) "Eski Arablar'a Göre Türkler", Türkiyat Mecmuası, C.: 15, s. 11-36.
- Şeşen R.** (2017) İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeler, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Şeyban L.** (2005) "Bizans ve İran Kültürlerinin De Etkisiyle İslam Tarihinde Kadının Sosyo-Kültürel Dönüşümü: Abbasi Örneği", Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi VIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Sanat Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, C:7, Sa: 1, Sakarya, s. 386-406.
- Şihabeddin B. Fazlullah El-Ömeri** (2014) Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, çev.: Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul.

- Şimşek E.** (2016) “Halk Anlatılarında Cinsiyet Ayrımı Ötesinde İnsan Anlayışı ve Kadının Yeri”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, Yıl: 7, Sa.:39, Ankara, s. 9-24.
- Şimşir M.** (2017) “İslam Devleti’nin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa.: 38, Konya, s. 273-286.
- Tan Kaya P.** (2018) “Selçuklu Tarihinde Kadın İhtirasına Bir Örnek: İnanç Hatun ve Evlilikleri”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi* Nimet Uzluk Anısına, Sa.:9, s. 211-215.
- Taneri A.** (1997) “Harizmşahlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.:16, 1997, s. 228-231.
- Taneri A.** (2015) *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Bilge Kültür Sanat Yay. 1. Basım, İstanbul.
- Tarhan M. Taner.**(2002) “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.: 1, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 904-921.
- Taslaman C.-Taslaman, F.** (2019) *İslam ve Kadın*, İstanbul Yay., İstanbul.
- Taşagıl A.** (1992)“Gök-Türkler’de İnsani Değerler ve İnsan Hakları”, *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Başlangıcından Osmanlı Dönemine Kadar Birinci Kitap*, *Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay.*, İstanbul, s. 93-116.
- Taşagıl A.** (1998) “Hazarlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.:17, İstanbul, s. 116-120.
- Taşagıl A.** (2000) “İdil Bulgar Hanlığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.:21, İstanbul, s. 472-474.
- Taşagıl A.** (2003) *Göktürkler I.*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2003.
- Taşagıl A.** (2012) “Türk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.:41, İstanbul, s.467-474.
- Taşagıl A.** (2017) *Kök Tengri’nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslamiyet Öncesi Türk Tarihi)*, Bilge Kültür-Sanat Yay. 11. Baskı, İstanbul.
- Taşagıl A.** (2020) *Türk Model Devleti Göktürkler*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Tekeli S.** (1996) “Büyük Selçuklu İmparatorluğunun Uygarlığa Katkıları”, *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Özel Sayısı-I, C.:9, Sa.:25, Ankara, s. 393-421.
- Tekin Başak B.** (2014) “Selçuklu Kültüründe Kadın’ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *International Periodical For The Literature And History Of Turkish Or Turkic*, Volume: 9/10, Ankara, s. 994-995.
- Tekin T.** (1998) *OrhonYazıtları Kül Tigin*, Simurg Yay., 2. Baskı, İstanbul.
- Tekinoğlu H.** (2017) *İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar*, Kamer Yay., İstanbul.
- Tellioğlu İ.** (2016) “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sa.:55, s. 209-224.
- Teoman Z.** (1990) “Gülner Hatun Türkmen Obalarını Anadolu’ya İlk Getiren Kadın”, *Türk Dünyası Dergisi*, Sa.:48, s. 30-35.

- Terzi A.** (2012) “Türk Siyaset Kültüründe Kadının Rolü”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.: 1, Sa.:1, Bahar, s. 17-24.
- Togan Z. Velidi.** (1981) Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Tokan Ö.** (2011) İslamiyet Öncesi Türklerde Diplomasi ve Hunlar Dönemi Diplomatik İlişkiler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Tokyürek H.** (2013) “Runik Türk Yazıtlarında ve Eski Uygur Metinlerinde Kadın Hiyerarşisi”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, Sa.: 61 (1), s. 119-130.
- Turan O.** (2019) “Türkler ve İslamiyet”, Makaleler I, Ötüken Yay., İstanbul.
- Turan O.** (2014) Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi Türk Dünya Nizamının Milli, İslami ve İnsani Esasları, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Türk Dünyası Kültür Atlası İslam Öncesi Dönem**, Hrz. Komisyon, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul, 1997.
- Türkdoğan O.** (1993) “Türk Ailesinin Genel Yapısı”, Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, C.: I, Ankara, s. 1-38.
- Uluçay, M. Çağatay** (2013) İlk Müslüman Türk Devletleri, Ötüken Yay., İstanbul.
- Usta A.** (2020) Türkler ve İslamiyet İlk Müslüman Türk Devleti Samaniler, Yeditepe Yay., İstanbul.
- Üçok B.** (2011) İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Üçok, C., Mumcu A., Bozkurt, G.** (1999) Türk Hukuk Tarihi, Savaş Yay., Ankara.
- Ünlüsoy K.** (2009) “Alevi-Bektaşî Geleneğinde Kadına Bakış Denemesi”, e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi, C.:2, Sa.:2, Güz, s. 55-90.
- Üren U.** (2019) “Bulgarlar ve Ogurlar”, Ortak Türk Tarihi, C.: 2, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Yay., Ankara, s. 265-315.
- Üren, U.** (2013) “Suvarlar”, Doğu Avrupa Türk Tarihi, Edit. Osman Karatay-Serkan Acar, Kitabevi Yay., İstanbul.
- Yaman A.** (2018) ARSLAN, Eda Akgül, ARSLAN, Cihan, “Selçuklu Devleti’nin Yönetim Yapısı”, Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, C.:40, Sa.:40, s. 157-171.
- Yaşa R.** (2019) “Selçuklular Devrinde Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da Kurulan Türk Beyliklerinde Kadın”, Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik’e Armağan, Edit. Burak Kocaoğlu, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Yazıcı N.** (1993) “Hoca Ahmet Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşumu- Gelişimi”, Diyanet İlmi Dergi, C.:29, Sa.:4, Ankara, s. 3-16.
- Yazıcı N.** (2011) İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi, TDV Yay., Ankara.
- Yıldırım E.** (2012) Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yıldırım E.** (2020) Türk Bozkır Kültürünün Doğuşu Andronovo Kültürü, Ötüken Yay., İstanbul.

- Yıldırım K.** (2015) “SungYün’ün Türkistan’daki Seyahati”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.: 30, Sa.:15, s. 281-300.
- Yıldırım K.** (2018) “Yusuf Kadir Han Gazi Tezkiresi”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sa. :234, İstanbul, s. 89-108.
- Yıldız H. Dursun** (2011) İslamiyet ve Türkler, İlgi Kültür Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Yıldız H. Dursun.** (1981) “Hicret ve İslam Tarihindeki Ehemmiyeti”, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl:10, Sa.:1, Ocak, İstanbul, s. 12-18.
- Yılmaz A.** (2004) “Türk Kültüründe Kadın”, Milli Folklor Dergisi, Ankara, s. 111-123.
- Yılmaz S.** (2014) “Türklerin Araplarla İlk Münasebetleri ve Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci”, Yunus Emre Enstitüsü Amman Türk Kültür Merkezi, Uluslararası Türk–Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiri Kitabı, ed. Mehmet Sıddık Yıldırım, Amman, s. 438-451.
- Yumanadi Yakov K. - Kulesov Pavel V.** (2002) “Hazarlar”, Türkler Ansiklopedisi, C: 2., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 814-827.
- Yusuf Has Hacib** (1985) Kutadgu Bilig, çev.: Reşit Rahmeti Arat, TTK Yay., Ankara.
- Yüce N.** (1992) “Bulgar”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.:6, İstanbul, s. 390-391.
- Yücel Uydu M.** (2002) “Hazar Hakanlığı”, Türkler Ansiklopedisi, C.: II., Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.781-813.
- Yücetürk S.** (2010) Türk Kültüründe Kadın İslam Öncesi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Yüksel Ahmet T.** (2001) “İlk Müslüman Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.:11, Sa.:11, s. 67-99.

ÖZGEÇMİŞ

